

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Хайриддин СУЛТОНОВ
(масъул секретарь),
Худойберди ТҲҲАБОВЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмаббет ХУЖАНАЗАРОВ,
Уризе ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ.

(19)
1983
ЙИЛ,
ИЮЛЬ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

ВЛАДИМИР МАЯКОВСКИЙНИНГ 90 ЙИЛЛИГИГА

Владимир МАЯКОВСКИЙ. Шеърлар	3
Миразиз АЪЗАМ, Маяковский ва биз	32
Владимир МАЯКОВСКИЙ. Шеър қандай ёзилади?	63
Азим СУЮН, Маяковский ва Есенин. Шеър	67

НАСР

Шукр ХОЛМИРЗАЕВ, Бодом қишда гуллади. Ҳикоя	6
Омон МУХТОРОВ, Бировнинг ҳаёти. Ҳикоя	21
Зоҳир АЪЛАМ, Икки ҳикоя	37
Сойим ИСҲОҚОВ, Тоға. Ҳикоя	45
Сотволди РАЖАБОВ, Тоғлар ортида. Кичик ҳикоялар	53

НАЗМ

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА	19
Усмон АЗИМОВ	29
Шарифа САЛИМОВА	35
Одил ҲОТАМОВ	44
Саъдулла ҲАКИМ	51

АДАБИЙ ТАНҚИД

Асқад МУХТОР, Илҳом ҲАСАНОВ. Ой яқин бўлди	59
--	----

МУАММО, МУЛОҲАЗА, ТАҚЛИФ

Нусрат РАҲМАТОВ, Шоҳи Зинда: ривоят ва ҳақиқат	71
--	----

ТОШКЕНТНИНГ 2000 ЙИЛЛИГИГА

С. АЛИЕВ, Ворислар садоқати	68
-----------------------------	----

БИР КУНГИЛ ИЗҲОРИ

Муҳтарама УЛУҒОВА, Бахтинг завод топмасин, синглим	74
--	----

ЕШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

Кувноқ ҚИТМИР, Начора, қисматда бор экан	78
Тўхташ АШУРОВ, Юбилей	79

Мен
ўзимнинг жарангловчи
шоир кучимни
Сенга бағишлайман,
ҳужумкор синф!

Владимир МАЯКОВСКИЙ

МУҚОВАДА:

Биринчи ва тўртинчи бетлар: А. ГУБЕНКО.
КУҲНА ВА НАВҚИРОН ТОШКЕНТ.

ВЛАДИМИР
МАЯКОВСКИЙ

Ўртоқ Ленин билан суҳбат

Бир жаҳон иш,
шовқин-сурон сўнгида
Кун ҳам ўтди,
аста тушди қоронғу.
Ленин
ва мен —
икки киши уйда
оқ деворда
ром ичидан боқар у.
Лаби очиқ,
оташин нутқ сўзлайди,
тик мўйлаби
жасоратдан
нишона,
серажиндир ўй тўла
кенг пешона.
Бутун башар
тақдирини
ўйлайди...
Сонсиз байроқ...
қўллар эса бесаноқ...
Мен ўрнимдан турдим,
завқим тошади,
кўнглим унга
салом,
рапорт
бериш учун шошади!
«Ўртоқ Ленин,
сизга ҳисоб бераман.
Хизмат эмас,
юрак шунга ундайди.
Ўртоқ Ленин,
энг зўр.

мушкул ишлар ҳам
амалга ошмоқда,
ошмай қолмайди.
Очларга берамиз
кийим, маърифат.
Кўмир ва маъдан ҳам
чиқмоқда кўпроқ.
Аммо шулар билан
бирга, бор, албат, —
ҳар хил бемаза иш,
бирмунча чатоқ.
Олишиб, муштлашиб
чарчайсан киши,
сизсиз
йўлдан озди
кўплар бирма-бир.
Кўпдир ҳар хил малъун —
қабих қилмиши
улар
бизнинг ерда,
атрофда санқир.
Уларнинг на сони,
на лақаби бор.
чўзилар
у қора
типлар занжири.
Бири — қулоқ,
бири қилади игво,
лаганбардор,
шумлар,
ичкилик пири —
кўкрагини кериб
мағрур кезади,
кўкракда белгию
ручка чўнтакда.
Биз боплаб
берамиз —
барининг додин,
аммо бирдан янчмоқ

қийин, албатта.
 Уртоқ Ленин,
 тутун босган фабрикалар,
 қорли,
 тўйин ерлар
 узра одимлаб,
 қалбингиз-ла
 яшаб,
 сизни
 табриклаб,
 жанг қилиб,
 яшаймиз, —
 номингиз
 дилда!»
 Бир жаҳон иш,
 шовқин-сурон сўнгига
 кун ҳам ўтди,
 аста тушди қоронғу.
 Ленин
 ва мен —
 икки киши уйда
 оқ деворда
 ром ичидан
 боқар у.

1929 й.

Ҳ. Фулом таржимаси

Мажлисбозлар

Тун ўтиб, кетидан тонг отар-отмас,
 ҳар кун кўраманки:
 одамлар қатор —
 ўиров комитетга,
 ё маҳкамага,
 бировлари — «бошқар», —
 бировлари «ма»га —
 хуллас, кўчаларга тўлиб югуришар,
 ҳар хил идорага оқар кишилар.
 Кириб кетилдим идорага, боқ:
 қоғозлар ёмғири ёғар беомон,
 қирқ-эллик қоғозни ғоят муҳимроқ —
 дея хизматчилар кўтариб шу он
 тарқалишар тездан мажлислар томон.

Арз этсанг:

«Каттакон қилурми қабул!
 Кўпдан овораман, солинг эсига».

«Уртоқ Иван Ванич мажлисга кетди —
 Тео ва Гуконнинг уюшмасига».

Юз нарвон юрасан, сени босар тер,
 Тагин:

«Бир соатдан кейинг келинг!»
 дер.

«Бошлиқнинг мажлисда бор муҳим иши:
 кооперативга бир шиша сиёҳ
 сотиб олишни кўришар!»

Воҳ-воҳ!!

Аммо бир соатдан
 сўнгра на котиб
 ва на котиба бор,

Ҳаммаёқ холи!
 Чунки то 22 ёшгача
 ҳамма хизматчилар бўлар экан банд
 комсомол чақирган мажлисда ҳали.

Кеч ҳам бўлиб қолди, тун келар ана,
 чиқаман еттинчи қаватга яна.
 «Уртоқ Иван Ванич келадиларми-а!»
 «Йўқ, а-бе-ве-ге-де-е-же-зе-комнинг
 Мажлисида улар бандлар ҳамона».

Дарғазаб кираман
 мажлисга бирдан
 бир вулқон сингари босиб кираман.
 Ҳайқириб сўкаман йўл-йўлакай ман,
 аммо одамларни,
 одамларни-чи:
 нимта-нимта бўлиб қолган кўраман.

Ажабо, ё тавба,
 Бу қанақа сир!
 Бу бечораларнинг ёртиси қани!
 «Буларни сўйишган!
 Улдиришгандир!»
 Ақлим айниб кетиб бўлурман жинни.
 Довдираб юраман наъралар тортиб.
 Бирдан эшитаман гапирар котиб
 ғоятда хотиржам бир овоз билан:
 «Улар иккитадан мажлисда бирдан
 ўтирибдилар айни замонда.

Кунига йигирма мажлис ўтказмоқ,
 буларга улгурмоқ лозим экан-да!
 Шу учун ноилож бўлинмоқ керак!
 Белгача бунда-ю,
 қолгани —
 унда».

Ташвишдан мен бедор, ўтади кеча,
 мен хаёл сураман то саҳаргача;
 мунтазир кутаман мен тонгини олис:
 «Оҳ, кошки
 тагин бир қилиб ҳафсала
 бир кун чақирилса сўнгги бор мажлис
 ва унда кўрилса астойдил, холис,
 «ҳар хил мажлисларни шунда бутунлай
 йўқ қилиш ҳақида яхши масала!»

1922 й.

М. Шайхзода таржимаси

Лаганбардор

Бу тоифа

елим сингари
шакли нотайиндир,
мулойим:

бизнинг

давримизда
кўллари

орамиздан топади жойин.
Петр Иванович Болдашкин —
ақли саёз,

пачоқ гавдаси.

Бужирлари юзига урган,
бекорга қўқайиб

қизариб турган

калла эмас —

таёқ қуббаси.

Бу нухани,

бир мева каби,

иситар

бошлиқнинг
шафқат қуёши.

Сир нимада!

Қани сабаби!

Ҳар вақт ўйлаб

қотади бошим.

Унглиниб боради

ҳаёти;

Мен қоралаб ёзмайман

уни.

Унинг хазинаси —

таланти —

майин мулозимат

усули.

Қўлни ялар,

ялар оёқни,

белни ялар,

ялар пастроқни,

гўё мушук бола

онасин ялар,

гўё итни

ялар

кучук болалар.

Тил

қирқ метр

чиққан чўзилиб

бошлиқни

қувгали изма-из,

кўпикланиб кетган

оппоқ бўлиб,

соқол олса бўлар

совунсиз.

Жазаваси тутиб, ҳарсиллаб,

ақл етганча

мақтайди сизни —

юрак оғригингиз,

стажу

мансаб,

мардлингиз,

сўғалингизни.

У амал орттирар

тобора,

унга қараб тутишади иш.

Қайдадир бир

катта идора

шу одамга

топширилганмиш.

Энди

жилов қўлга тушдимми —

хушомадга

ҳаммани

ўргат;

тупук сочиб сўзлар:

— Бошлиқни

ҳурмат қилиш

керак,

ҳа, ҳурмат! —

Томоша қиламиз

оҳ-воҳ дея:

авж олади

шулар дастидан

ашаддий бир иерархия

кулиб

демократия устидан.

Супургидай кезиб

паст-юқорини,

тўзғитиб

супурсанг

барини —

ҳам ҳомийлик топган

лаганбардору

ҳам уларнинг

ҳомийларини.

1928 й.

А. Мухтор таржимаси

Буюк социалистик революция поэзия бобида В. В. Маяковскийни кўтарди. В. В. Маяковский ҳам бир гигант эди. В. В. Маяковский поэзия бобида янги фикрлар билан майдонга чиқди. Бу тарихий жиҳатдан қонуний ва зарурий бир ҳол эди.

Ҳамид ОЛИМЖОН

ШУКУР
ХОЛМИРЗАЕВ

Бодом қишда гуллади

ҲИКОЯ

ен бурчакда, каравотимда чалқанча ётардим, беҳол. Кўнрагимда Стендалнинг «Қизил ва қора» романи. Эшикдан семиз, оқ халатли Полина, унинг кетидан пакана, қора патли халатининг этаги ерга тегиб турган бир йигитча кирди. Унинг ияги олдинга туртиб чиққан, кўзи чуқур, пешана си ботиқ эди.

— Сизларга янги меҳмон олиб келдим,— деди Полина ҳаммамизга тегишли қилиб. Сўнг мен томонда ётган жўрабошимиз Зиганшинга қаради:— Қабул қилинг, ўртоқ староста. Бу кишининг исми...— У йигитчадан сўради:— Исмингиз нимаиди?

— Носир, Носиржон!— деди меҳмон ҳозиржавоблик билан.

— Ана, Носиржон экан,— деди Полина.— Палатанинг тартиб қондасини ўргатинг.— Сўнг электр чойнак қошида турган курсини унга кўрсатди:— Утиринг, Носиржон. Мен ҳозир келаман.

Носиржон онаси иш буюрган ёш боладек курсига ўтириб, калта қўларини тиззасига қўйди. Сўнг бирдан ирғиб туриб, дам у, дам бу томонга қараб:

— Ассаломалайкум, ассаломалайкум,— деди.

— Ваалайкум,— деди Зиганшин.— Энди танишиб оламиз-да. Қани, ўзлари нима иш қиладилар?

— Курьер,— деди Носиржон ўрнидан туриб.

— Утиринг... Курьер? Қаерда?

— Аптовус паркида.

— А, нима бўлиб... сиз ҳам жигаркасалми?

— Жигар!— Носиржон ўнг биқинига кафтини босиб қўйди.— Ҳеч мунақа касалим йўқ эди. Эрталаб паркка келсам, битта таниш шопир: «Кўзинг сарғайипти, медпунктга кир», деб қолди. Медпунктга кирсам, жигар касали, деб айтишди. Кейин «скорий помошга ўтказиб, бу ёққа юборишди. Пастда текширишди. Чўмилтириб, мана буларни кийдиришди. Кейин бу ерга... Узингиз нима иш қиласиз, ака?

Зиганшин гурур билан кулди.

— Каравотсозлик фабрикасида инженерман!

Носиржон жуда улуғ одамга дуч келгандай ўрнидан туриб кетаёзди. Сўнг бошқа беморларга ҳам хурмат ва сезиларли қўрқув билан бир-бир қаради.

— Бу ерда ётган бошқалар ҳам... чакана одамлармас!— деди Зиганшин.— Анави одам ёзувчи!— деб мени кўрсатди.

Носиржон менга тикилди. Мен унга «шунақа айбим бор», дегандек синиқ илжайдим. Лекин унинг кўзлари катта очилиб кетган эди. Жўрабوشимизнинг сўзи давомига қулоқ солмай:

— Мен шоир Қосимийни кўрганман!— деди у ҳаяжон билан.— Апиша заказ қилиш учун босмахонага борамиз-да! Ҳе, кўча деворларига, аптовусларга ёпиштирилади-ку апиша? Уша учун... Ушанда кўрганман. Оқ сочли киши экан.

Дам ҳажвиянамо, дам қасиданамо шеърлар ёзиб юрадиган, қалам аҳли орасида обрўсиз, менга ёқмайдиган бир тизмакаш эди Қосимий. Мен ҳорғин бош ирғаган бўлиб:

— Танийман... Яхши,— дедим.

Зиганшин ҳамхоналарни таништиришда давом этди: бу киши — тилшунос, институтнинг илмий ходими; бу киши — машҳур монтер, ушбу касалхонага иккинчи бор тушишлари; у киши — Қодир этиқдўз, аммо зўр китобхон; анави йигит — бухоролик, Газли зилзилаларини кўрган, холаларининг уйига келганда шу касалга йўлиқиб, бу ерга тушиб қолганлар; нариги киши — милиция капитани, ёшликлариди лўли қизга ошиқ бўлганлар...

Полина кирди. Қўлтиғидаги чойшаб ва адёлларни бурчакдаги бўш каравот устига қўйиб, бирин-бирин ёзди. Қаппайтирилган оппоқ ёстиқнинг ён-верига таптап уриб, сочиқни каравот бошига ташлади. Тумбани очиб, бир парча қоғозни ғижимлаб олдида, Носирга жилмайиб, таъзим қилди:

— Марҳамат, Носиржон!

Носир сакраб турди. У ҳам беўхшов таъзим қилган бўлди.

— Шуми менинг каравотим, шуми?— дея тумба қошига ўтди.

— Шу, шу!— деди Полина фахр билан.

Носирни бир мен эмас, бошқалар ҳам кузатиб ётишарди. У жилмайганча оппоқ чойшабни силаб кўрди. Ёстиққа қўл тегизди. Сўнг тўшак четини қатлаб, каравот қирғоғига ўтирди.

Полина кулиб:

— Хўп. Тезроқ тузалиб кетинг. Тартиб-интизомга риоя қилинг... Кўп ҳаракат қилманг. Ҳозироқ ётинг!— деб қиқиб кетди.

Носир шоша-пиша халатини ечди. Қидириниб, эшик яқинидаги илгичга илди. Кейин зимдан бизнинг қандай ётганимизни кўздан кечириб, аста адёлни кўтарди. Товони қийшайиб кетган эски туфлисидан кичкина оёқларини чиқариб, каравотга тиззалаб қикди. Аста чўзилди. Адёлни кўксигача тортиди.

— Хўп, гурунг беринг энди, Носиржон!— деди Зиганшин.

Чиндан ҳам палатада айтилмаган гап кам қолган, кўп латифалар икки-уч маротабалаб айтилган, кимнинг нима тўғрисида гапирини ҳам тахминан маълум эди. Бундай вақтда киши эрмакка муҳтож бўлади.

Носиржон Зиганшинга ўхшаб каравотнинг боши томон сурилиб ўтирди.

— Шу бизнинг ишимиз жида қизиқ-да,— деди.

— Нимаси қизиқ?

— Дейлик, ўзим...— Носир бу томонга ўнгарилиб олди. Бирдан ҳаяжонланиб:— Одамларга ҳайронман!— деб хитоб қилди.— Уларни аптовусга чиқадиغان бекатнинг номини билишмайди, ака! Уни билса, нариги бекатни билишмайди. Уни билса, қандай аптовуслар тўхтаб ўтишини билишмайди!

— Ушларни билиш жуда шартми?

— Э, қизиқ экансиз-ку сиз ҳам! Билмасе адашадиде!... Адашадиде!— деб таъкидлади у зўр қаноат билан.

Сўнг ўзича маза қилиб давом этди:— Десангиз, бизга... менга ҳар ой бепул абонемент қоғоз беришади. Бўш вақтим бўлдимми, дуч келган аптовусга тушаман. Шаҳарни айланаман... Мисол учун, аптовусда кетяпман. Кўриб қоламанки, бекатда бир чол аланглаб турипти. Сезаман: йўлни билмайди, адашган... Шартта аптовусдан тушаман. «Саломалайкум, отахон! Йўл бўлсин?» «Э, болам, адашиб қолдим. Фалон жойга бормоқчи эдим», дейди у. Мен дарров у кишига тушунтираман: шундоқ аптовус келади, ўшанга ўтириб, фалон бекатда тушасиз... Вассалом. Чол бизни дуо қилади. Мен яна аптовусга тушиб кетавераман. Яна бир бекатда...

— У, сиз жуда олижаноб экансиз!— деди тилшунос қўшмин овозида сезиларли киноя ва қувлик билан.

Носиржон яйраб кетди.

— Э, унчалик эмас, ака!

— Носиржон, уйланганмисиз?— дея ётган жойидан туриб ўтираркан, сўради Эшим монтер.

Ҳамма кулиб юборди: Эшим аёллар ҳақида, нуқул ўшалар ҳақида суҳбатни ёқтиради ва ўзи ҳам шундан сўзлаб чарчмайди. Ҳатто бу борада беҳаё гапларни ҳам айтиб юбораверади.

Носир Эшимга тикилиб қолди-да, дув қизарди.

— Э, қўйинг-э!— деди ёш боладек.

— Ия, нега қўяр эканман!— дея авж қила бошлади монтер.— Ҳаёт— ўшалар билан ҳаёт, ука! Бизни бор қиладиган ҳам, йўқ қиладиган ҳам ўшалар, сизга айтсам! Масалан, ўзим! Уйланганман. Иккита болам бор...— У давомини айтишдан ўзини тийиб, Носирга тикилди.— Ҳали... яхши кўргангиз ҳам йўқми?

Носиржон баттар қизариб, бошини эгди. Сўнг қандайдир титраб:

— Одамдан кулманг-да, ака,— деди.

— Нега кулар экан? Сиз йигит кишисиз!— дея луқма ташлади бухоролик Аминжон.

Носиржон ўзининг йигит киши эканини илк бор эшитгандек, Аминжонга ҳайрат аралаш ўқрайди. Кейин ўзича жиддий тортиб, бемалол шифтга боқди. Уйланди.

— Йўқ,— деди.

Унинг жиддияти ҳам кулгили, ҳам ёқимли эди.

— А, болапақир-а!— дея хитоб қилди Зиганшин.— Дунёнинг лаззатидан бенасиб юрган экансан-ку, ука! О, муҳаббат!— Яна бир парда кўтарилди:— Санъатсиз турмуш— ваҳшийлик, деймиз. Лекин муҳаббатсиз турмуш-чи?!..

Носир «Рости биланми?», дегандек жўрабошига узоқ тикилиб қолдида, сўнг бирдан менга қаради. Ўрнидан қўзғалмоқчи ҳам бўлди. Полинанинг гапини эслади шекилли, яна ётди.

Мен бундай содда йигитни кўрмаган эдим.

Осма уқолларни олиб келишди. Одам бошига битадан. Сепоя устига шиша идиш ўрнатилган, идишнинг биқинига— қизил резина ичак. Ичак учида— игна. Шу игна билан томирига санчиб қўйилади. Идишдаги қонни тозаловчи сууюқлик шу орқали томирга ўтади. Қон суюлиб, бадан совиб кетади.

Навбат Носиржонга етганда Полинанинг иши ўнгидан келмади. Палатамизга қаровчи врач— Қобил докторни ҳам чақирди. Қобил доктор, одатдагича— лабида сигарет, Носирнинг бошида ҳўб куйманди. Охири:

— Сиз дорили сувни ичасиз. Стоканга қуйиб беринг, Полина!— деди-да, менинг ёнимга келди.— Қалайсиз, шоир?— У қўлларини халати киссаларини йиртгудек қилиб тираб, менга тикилди. Ёнбошимдан Стендалнинг китобини олди.— А,— деди.— Буям шеър ёзганми?

— Мен ҳам шеър ёзмайман,— дедим.

— Бари бир,— деди у.— Эски замонларда ҳаммаларингми шоир деб аташган.

У табобатда ҳам ўша замонлар муолажасини кўпроқ тан олади. Ота-бобоси табиб ўтган.

— Бу гапингиз ҳам тўғри, доктор,— дедим.

— Оқшом бир шеър олиб кирман. Кўриб берасиз. У нуқул Усмон Носирнинг шеърларидан кўчириб, келиб, менга кўрсатади. Мен унга: «Яхши шеър ёзибсиз».

дейман. У: «Мен бари бир шоир бўлмайман. Шунчаки кўнгили учун...», деб қўяди. Узининг аҳволи-ку маълум, менинг ёлгон гапиришимни ҳам билса керак. Майли-да. Вақтини аямай бир шоирдан шеър кўчирибдими... яхши кўрганидан кўчирган. Қосимийга ўхшаш даъвогарлардан шулар тузук-да.

— Носирга... ичишни буюрдингиз?...— деб сўрадим.

— Томири эт орасида қолиб кетган. Ёшлигида рахит бўлган. Ничего,— деди у. Кейин сигаретини бемалол бурқситиб чиқиб кетди. Полина ҳавода сузаётган паға-паға тутунни сочиқ билан елпиган бўлиб, зорланди:

— Қобил ака ҳаммани ҳайрон қилади, тавба!

— Лекин қўллари енгил-а? — деди монтер.

Полина кўзларини катта очиб:

— Вой, асти сўраманг! ТошМИгаям чақириб туришади! — деди.

Идишдаги суюқликнинг камайиши, тамом бўлишини кутиб ётиш керак. Киши зерикади. Қўл увишади.

Полина чиқиб кетгач, Носиржон тумба устига олиб кўйилган идишдаги суюқликни бирпасда ичиб бўлди. Кейин, ўзига фавқулудда бир енгиллик берилган-у, биз бечоралар атай машаққатга солингандек, мамнуният билан жилмайиб каравоти қошида бир оз турди. Сўнг кўшниси — Аминжоннинг ёнига аста ўтди. Энгашиб унинг биласига қаради.

— Ў, қон чиқяпти-ку, ака!

— Бор экан, чиқади-да,— деди Аминжон.

Носиржон бош қайчаб кулди.

— Менинг томиримни топишолмади,— деди қувонч билан.— Илгариям топишолмаган. Кейин оёғимга укол қилишган.

Беморлар томирларидан игна чиқиб кетмаслиги учун оҳиста кулишди. Носиржон ҳар бир бемор ёнида бир тўхтаб, менинг қошимга етиб келди. Стулни олиб ўтирганида Зиганшин тоқат қилиб туролмади:

— Мулла йигит, ҳамшира нима деди сизга?... Нега юрибсиз? Жигаркасал дейдилар бун! Жимгина ётиш керак!

— Рост,— дедим мен ҳам.— Сизни бу аҳволда кўрса, уришади.

Носиржон сапчиб стулдан турди-ю, ночорлик билан эшикка қараб, бир зум тек қолди. Кейин:

— Сиздан бир-иккита гап сўрайман,— деб шивирлади менга...

Полина сепояларни иккитадан-учтадан қилиб кўтариб чиқиб кетгач, эшикдан Қобил доктор кўринди. Менга кўз қисиб, хотиним келганини, ҳозир киришини айтди.

Уйга қишлоқдаги бир дўстимдан хат келган экан. Садаф шуни ҳам олиб келибди. Хатга бир бахши шоирнинг тўрт қатор шеъри ҳам қистирилган экан. Менга ёқди. Шоир осмондан турналар карвони ўтаётгани, аллақадардан сумалак ҳиди келаётгани, ҳаволар ипақдек майин бўлаётганини айтиб, «Энажон, билмадим, наврўз келдим», деб шеърни яқунлайди. Айниқса, шу сатри ёқди.

— «Энажон, билмадим, наврўз келдим...» Яхши-я? — дедим хотинимга.

У ҳам йиғламсираб, ҳам кулимсираб:

— Ташқарида эса қиш! — деди.

— Қор қалинми?

— Ҳаммаёқни қоплаб ётибди. Сирпанчик... Анави врач яхши. Мени киритворди.

— Яхши... Бўпти. Жигаркасал ҳам юқумли. Қайтавер энди.

— Юқмайди, деди-ку?

Носиржон каравот қошига келиб турган экан.

— Ассаломалайкум, кенной! — деди.

Садаф алик олди.

— Тузалапсизларми? Тезроқ тузалиб чиқинглар-э.

— Э, ҳадемай отдай бўлиб кетамиз! — деди қувониб Носир.— Бу ернинг шаронти!... Жаннатда топилмайди! Қаранг, кенной! Ҳаммаёқ оппоқ, озода!... Ҳозир осма укол қилишди! Шу денг, мен дорини ичдим. Бари бир фойдаси бўлар экан!

Турган гап, Садафга унинг хунук қиёфаси ёқмади. Лекин у андишали аёл — билдирмади:

— Докторлар танишингиз бўлса керак-да,— дея кулиб қўйди.

Ҳамиша ҳамманинг гапига қулоғи динг Эшим монтер гап отди:

— Бу укамиз устаси фаранг экан, келин!

Тушлик овқатни аҳволи оғирроқ беморлар тўшагида ўтириб ёйди. Бу ерга олдинроқ тушганлар, яъни тузалиб қолаётганлар эса ўртадаги столда тамадди қилишади. Кастрюль ва бошқа идишлар қаланган аравагани ҳам кўпинча Полинанинг ўзи филдиратиб қиради.

Полина асли яҳудий бўлса ҳам, жуда ўзбеклаштиб кетган, нуқул «Ўзимизнинг ўзбекларда...», деб гап бошлайди. Касалларга меҳрибон. Ичида Қобил докторни яхши кўрса керак. Айниқса, зонд ютган пайтларимизда унга суяниб қоламиз. Зонд — ярим газдан ошадиган резина ичак. Бу уридан аста-секин юта бошлайсан. Томоғинг қичимсираб кетаверади. Уқчисанг, бўғилиб қоласан. Полина далда бериб: «Оз қолди. Йигитсиз-ку! Ҳа, бўлинг!», деб туради. Зондни суғириб олиш ўзининг қўлингдан келмайди. Боёқиш ҳамшира иккинчи учидан сочиқ билан ушлайдую кўз очиб юмгунча чиқариб олади. Жуда енгил тортиб кетасан.

Тушлик овқатдан кийин бир муддат гангир-гунгир суҳбат; сўнг уйку элитади. Жигари оғриган беморлар жуда заиф, мадорсиз бўларкан. Овқатнинг ҳам фози йўқ. Кучли таомни эса докторлар йўлатмайди.

Туш кўрибман шу кун. Томда турган эмишман. Кўкдан турналар карвони ўтаётганмиш. Осмоннинг у ербу ерида паға-паға, қучоқ-қучоқ оппоқ булутлар. Ёш бола эмишман, «Энажон, наврўз келди!», деб бақирармишман.

Биз уйғонганда Носиржон ухлаб ётарди. Унинг ғийбати бошланди. Тилшунос қўшним ёнбошлаб:

— Кечирасиз-у, мен шу йигитчани... маймунга ўхшатдим,— деди.

Мен кулиб қўйдим. Ўзи кечирсин, мен ҳам уни орангутанга ўхшатган эдим. Тилшунос шивирлаб гапирган бўлса ҳам, қўшниси — Қодир этикдўз эшитган экан.

— Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалагида Эшон бор-ку, худди ўшанинг ўзи! — деди:

Аминжон ҳам уни Эшонга ўхшатган экан. Жўрабошимиз Зиганшин:

— Келинлар, уни Эшон деб атаймиз! — деди.

Милиция капитани жилмайиб:

— Ҳар қайсиларингнинг биттадан-иккитадан болаларинг бор-у, ўзларинг болага ўхшайсизлар-а! — деди. Ошпаз уйғур йигит:

— Э тангрим, ўзинг кечир,— деб қўйди.

Бу йигит эллик бешинчи йилларда Қашқардан бу ёққа ўтган, кўп ҳудожўй, кўп куйган банд эди.

— Жим! Қимирлади! — Эшим монтернинг шу гапидан кейин ғийбат тўхтади.

Носиржон уйғониб, бирдан туриб ўтирди. Бир дақиқа бизга бегона назар билан қарагач, оппоқ, пишиқ тишларини кўрсатиб жилмайди:

— Яхши ухлаб турдиларингми, акалар?

— Ўзингиздан сўрасақ? — деди Зиганшин.

Носиржон жилмайиб, тиззасидаги аёлени икки томонга қаратиб силади. Оппоқ деворларга қувонч билан боқди. Унинг анча фақир оилада ўсгани кўриниб турарди. У жилмайишини қўймай бирпас ўтирди-да, каравотдан тушди. Социқни олиб:

— Бетни ювиш керак, бетни ювиш керак,— деб чиқиб кетди.

— Ичимизда ёлғиз мусулмонимиз шу экан! — деб хитоб қилди уйғур йигит.

Унинг гапида жон бор: уйқудан кейин истаганлар чиқиб бет-қўлини чайиб келар, истамаганлар турибоқ турпми, олмами кавшашга тушар эди. Сираси, ҳадеб йўлакка чиқаверишимизни врачлар, ҳамширалар ҳам хушламади. Айниқса, энди тушган касалларнинг чиқишини... Шу кун Носирнинг қилғими, ошпазнинг гапими таъсир қилиб, ҳаммамиз ювиниб келдик.

Носир менинг ёнимга келди.

— Ака, муҳаббат нима?

Мен ҳорғин кулимсирадим.

— Уни бошидан кечирмаган одам билмайди... У юракда содир бўлади, Носирбой. Уни кўрсатиб ҳам бўлмайди. Жаҳлингиз чиққанда, бировни урасиз. Қузонганда — суяси... Муҳаббат ҳам шунга ўхшаш нарса... Лекин у ёдир ҳис. Бояги ҳислар ҳам, кези келганда, унга бўйсунди, укам.— «Қизил ва қора»ни қўлга олдим.— Мана шу китобни ёзган одам, ҳаётнинг асл маъноси муҳаббатда, дейди...

— У-ў!

Мен ҳам зериккан эдим, шундай мавзуларда узоқроқ гапиришни истардим-у, лекин ҳамхоналарнинг диққатини ортиқча жалб этиш, уларга маҳмадона бўлиб кўринишдан чўчирдим.

— Шунақа,— деб қўяқолдим.— Ҳа, сиз чиндан ҳам бирон қизни...

— Қўйсангизчи, ака.

— Ота-онангиз бордир, Носиржон!

— Отамиз ҳаёт...

— Ака-укалар!

— Йўқ. Ёлғиз фарзандмиз.

— Нечанчи синфни битиргансиз?

— Э! — деди у кулиб.— Бешинчидан ўқишни ташлаб кетганмиз, ака! — Сўнг шод-хуррамлик билан давом этди: — Шўх бўлганмиз-да ёшлиқда! Лекин, бир бола узун темирни боши устида айлантираман деб бизнинг бошини ёриб қўйган. Шунда ўзимдан кетиб қолган эканман... Олти ой касалхонада ётдим. Тузалишга тузалдим-у, ҳарфни танимай қолдим, ака. Кейин жавоб беришди. Лекин «ўқима», дейишди. Бу қанақаси, дедим. Мактабга чопдим. Синфимга кириб ўтирдим. Лекин, ака, докторлар рост айтган экан, салга бошим оғриб қолаверди. Бошим оғриси, муаллимга айтаман. У киши менга жавоб беради «Охири: «Бошинг оғриси, бемалол чиқиб кетавер», дедилар. Кейин, истаган пайтимда дарсга кириб, истамаганимда чиқиб юравердим. Болаларнинг менга ҳаваси келарди... Битта физика ўқитувчимиз бор эди. Ҳе, еттинчига ўтганда! Еттигача мактабга қатнадим-да.— Носиржон қаҳ-қаҳ отиб кулди.— Лекин мен синф журналига ёзишмаган экан. Бешинчи синфда қолаверган эканман... Уша физика ўқитувчимизни яхши кўрардим... Баъзан ўзлари «Энди бор!» дер эдилар. Мен чиқиб, боқчадан у кишининг боласини уйларига оборардим. Ҳовлисда ишлардим. Гул кесардим, мева терардим...

Полина кирди. Носиржон каравотига қочиб борди. Ҳамшира бизга биттадан ҳарорат ўлчагич бериб, Носирга бармоғи билан пўписа қилди-да, тағин чиқиб кетди.

Жигар касалининг тузалаётгани ҳароратда ҳам кўринади. Бироқ, энг ишончли белгиси — кўз билан бадандан сариқнинг кетиши, киши ўзини тетик тута бошлаши. Яна бири — жигардаги шишнинг пасайиши, йўқолиши. Ниҳоят, қоннинг тозаланиши.

Олдинроқ тушган касаллар жигарининг усти қичий бошласа, шиш қайтпти, деб қувонишарди.

Шу кунги ҳарорат ўлчагични олгани қайтиб кирган Полина шивирлаб, милиция капитанига икки кундан кейин жавоб берилишини айтди. Ҳаммамиз қувониб кетдик, у кишига ҳавас билан боқдик.

Кечки овқатга бир оз вақт бор, ҳар ким ўз иши билан машғул. Биров кавшанади, уйғур ўртоғимиз каравоти тагига яшириб қўйган банкадаги балиққа тикилиб ўтиради. Аминжоннинг икки кўзи деразадан ташқарида. Мен «Қизил ва қора»ни ўқийман. Зиганшин билан Эшим ўзаро шивирлашиб, пиқ-пиқ кулади. Мен онда-сонда уларга қараб қўяман. Аниқ эсимда: Носиржон каравотда қўлларини тиззасига қўйиб, жиддий, алланарсани ўйлаб ётарди.

Хуббижамол кириб келди. Хонамиз тўлиб, гўё ҳаммамиз тузалиб қолгандай бўлди. У ТошМининг тўртинчи курс студенти. Бизнинг номи хунук касалхонамизда практиканини ўтар, ҳафтада икки-уч кун навбатчилик ҳам қилар эди. Уни ҳали врач деб бўлмас-

ди, албатта. Бироқ, қозоқсифат, кўзлари ҳам хиёл қийиқ, хипчагина бу қизда кишининг руҳини дафъатан кўтарадиган, уни олис кенгликларга ундайдиган ва яхши кунларини ёдга соладиган бир ўктамлик, ҳаётбахшлик бор эди.

— Ассалому алайкум, акажонлар!

Носир ўрнидан туриб кетиб, ҳаммамиздан олдин алик олди:

— Ваалайкум. Келинг, опа!

Хуббижамол Носирга қизиқиш билан тикилди. Чеҳрасида киноя ҳам, истеҳзо ҳам, йигитчанинг маймунга ўхшаш қиёфасидан ҳайронлик аломати ҳам кўринмади. Ичимда қиздан миннатдор бўлдим.

— Сиз... қачон келдингиз? — деб сўради қиз.

— Бугун, бугун! — деди Носиржон ҳовлиқиб.— Ҳали... тушдан олдин. Шу денг, опа, ҳеч мунақа касалим йўқ эди. Эрталаб гаражга келсам, битта шопир: «Кўзинг сарғайипти, медпунктга кир», деб қолди. Медпунктга кирсам, сен «желтуха» деб, мана...— У мунгайиб елкасини қисди.— Ҳозир...

Хуббижамол аллақандай суюб йигитчанинг кифтига қоқди.

— Утиринг. Ётинг... Исмингиз нима?

— Носиржон! — деди Зиганшин.

— Йўқ. Эшон... Эшонжон! — деди Қодир этикдўз. Эшим ҳам кулиб, унинг сўзини маъқуллади.

— Ё, тавба! Қулоғига азон айтиб қўйилган оти бор-ку! — дея хитоб қилди уйғур йигит.

Хуббижамол қаҳ-қаҳ отиб кулиб, Носирга:

— Қайси исм ёқади сизга? — деди.

— Менга... ўзимники-да! Бизда эшон ўтмаган,— деди Носиржон.

— Бўпти. Бўлмаса, сизни Носир эшон деймиз. Ёқадими?

Носиржон «Бу кишига нима дейин?» дегандай, биз томонга кўзларини каттартириб қаради.

— Рози бўлмайсанми? Рози бўл! Шундай қиз... сени эшон деб турса-я! Э, Хуббижамол, менга айтмайсизми, ҳақингизга дуо қилардим!

Носиржон энди Хуббижамолга қаради.

— Ихтиёр ўзингизда,— деди қиз.

— Йўқ. Майли, майли! — деди Носиржон бирдан ҳаяжон билан.— Ҳоҳласангиз, Носир эшон деяверинг, опа! Майли!

— Ҳах, ёқмай қолсин,— дея қийқириб кулди Эшим.

Хуббижамол ҳам кулиб:

— Бўпти! — деди.— Сиз бугундан эйтиборан — Носир эшонсиз!

— Ура! — деди этикдўз.

Хона кулгига тўлди.

— Бўлмаса, Носир эшоним, сиз ҳам мана бу акаларингизга ўхшаб ётасиз! — деди Хуббижамол ва ниҳоят биз томон бурилди. Бироқ унинг «эшоним» дегани янгидан кулги уйғотган эди. Ҳар ким Носирга ҳар ёқдан гап отади. Эшим эса, ҳамманиннг сўзидан хулоса чиқаргандек, мен томон келаётган Хуббижамолга сирли овозда:

— Бу, жуда ғалати бўлди-ку! — деди.— А, синглим! Эшоним дедилар... Ҳой, Носирбой, нима бало қилиб қўйдингиз ҳозир? Хуббижамолнинг сўзини эшитдингизми?

— Нимани эшитдим? — деди Носиржон гап нимадалигини уқолмай.

— Ахир, сизни «эшоним» деб, ўзлариники қилиб гапирдилар-ку?

Носиржон ялт этиб, ҳатто кўзлари олайиб қизга қаради. Хуббижамол кула-кула:

— Ҳа, нега энди ўзимники қилиб гапирмас эканман! — деди.— Балки...

Хона яна қийқириққа тўлди.

— Балки... балки-я! — деб оҳ чекди Эшим.— У, эшон! Бахтинг бор экан, ука! Ёки бўлмаса... ўлгудек ухажур экансан, ука! Бирпасда шундай қизнинг бошини айлан-тириб ташладинг-а!

Носиржон қўрқиб, аммо ишайганча дам унга, дам бунга боқар эди. Хуббижамол каравотим олдиға ке-

либ, уни тўсиб қўйди. Қиз шу кунгача бизнинг ҳар биримизни ўрганиб бўлган, ҳар биримизга тегишли гапни аллақандай ички сезги билан ҳис қилиб айтар эди.

— Китоб... Ҳалиям китоб! Зерикмаганингизга ҳайронман.— деди менга. — Кеннойимнинг ўрнида бўлганимда, китобдан бошқа нарсалар ҳам бор, дер эдим...

— Худди хотинимнинг гапини айтдингиз, синглим,— дедим.

Курмағур йигитлар шу гапдан ҳам қийиқ топиб кулди.

Хуббижамол тилшуносга унинг тузалиб қолгани, врачлар нима учун жавоб беришмаётганига ҳайрон эканини айтди: ҳолбуки, унинг кўзидан ҳали сариги кетмаган эди. Монтёрга:

— Касалхона сизга ёқпти. Бу гал ҳам чиққандан кейин тухумдан кўпроқ енг. Ўзимиз опкеламиз! — деб ҳазиллашди.

Яна қийқирик, яна кулги бўлди. Эшимбой ўтган гал тузалиб чиққач, хотинига бозордан ўнта тухум келтиририб, ўновини ҳам паққос ютиб, эртаси кечга қолмай яна касалхонага келиб тушган экан.

Хуббижамол Зиганшинга касалхонадан чиққач, кўпроқ ичишни «маслаҳат» бериб, Аминжондан:

— Газлини соғинмаяспизми? — деб сўради. Сўнг шундай барваста йигитга касал бўлиб ётиш ярашмаслигини айтиб, капитан билан сўрашди. Ошпазга етганда каравот тагига қараб олиб:— Раҳмингиз келсин-а? — деди.

Яна Носиржоннинг ёнига қайтиб, унга қандайдир ҳам ачиниш, ҳам меҳр билан боқди. Сўнг яна ҳаммамизга тегишли қилиб:

— Акажонлар, бугундан бошлаб яна хизматингиздамыз! — деб, чиқиб кетди.

Носиржоннинг Хуббижамол билан учрашуви шундай бўлган эди. Бунинг давоми... Давомини — ким ўйлабди дейсиз!

Ўша куни Хуббижамолнинг Носирга «эшоним» деганини эслатиб, мен ҳам қандайдир илмоқли гаплар қилдим. Эшим-ку тинмади. Ҳатто милиция капитани ҳам Носиржонга: «Сизга жуда бошқача қаради», деди. Кейин, қизнинг хонага кириб, Носирга қизиққани яна анча гап бўлди...

Оқибатда Носиржон ўйланиб қолди. Одамзод қизиқ-да: унинг жиддий ўйланиши ҳам ёқимли, қизиқ; ҳам кулгибоп, эрмакбоп эди. Агар бу гап-сўзлар оқибати Носирни қандай қўйларга солишини билганимизда... Йўқ. аксинча, унга ҳазил қилиш, қизни эслатиш бизга ёқар, бунга сари Носиржоннинг Хуббижамолга қизиқиши ортар эди. Буни кўриб, биз худди ёлғон-яшиқ гаплар билан бир муҳим натижага эришаётгандек туярдик ўзимизни.

Булар — кейинги гаплар. Лекин ўша куннинг эртаси Хуббижамол Полина билан хонага кирганда, Эшим:

— Синглим, эшонингиз туни билан киприк қоқмай чиқди! Ошиқки беқарор бўлиб қолганга ўхшайди! — деди.

Қиз-қаҳ-қаҳ отиб, укасининг елкасини силагандек, Носиржондан:

— Шундайми? — деб сўради энгашиб.

Носиржон, кўзлари катта очилиб, аста каравотдан туша бошлаган эди, қиз унинг тиззасига шап-шап уриб: «Ётинг, қамирламай ётинг!», деди. Носиржон ётди-ю, лекин қиздан кўз узмади.

Ҳа, Хуббижамол ўзига хос гўзал, барно қиз эди. Бўйи Носиржондан бир ярим қаричча баланд.

— Агар шу гап рост бўлса, бўлди! — деди Хуббижамол қаддини кўтариб. — Ҳанимлар кўйсин! Тўғрими, эшоним?

— Севгилим, денгда-е! — деди Эшим.

Қиз қўлларини орқасига қилиб, қаддини кўтарди.

— Севгилим десам, нима қипти!

— Ура! — деди Қодир этикдўз.

— Ура-а! — деди Зиганшин.

— Айтмовдимми, сиз... зўр йигитсиз! — деди Аминжон.

Носиржон бир унинг оғзига, бир бунинг оғзига қарар, кўзлари яна ҳам каттариб кетган, кўриниб туриб-

ди, ичидан қаттиқ ҳаяжонланар эди. Полина, одатдагича, яна биттадан ҳарорат ўлчагич улашди. Ҳарорат ўлчагични қўлтиғимизга қисиб, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ётдик: ташқари, қор... Ўзга хоналардаги касаллар. Кимдир Полинадан «Қобил доктор қаерда?», деб тағдор қилиб сўради. У қизариб кетиб: «Энг ёмон палата, шу, Жамол... Тагин сиз шу хонага кирасиз-а!», деди. Бу гап яна йигитларнинг жағини очиб юборди.

— Нега кирмасинлар? Бу ерда севикли эшонлари ётипти-ку!

— Оббо эшон-э! Уста экансиз, пирим!

— Ура!...

Ярим соатлардан кейин Қобил доктор сигарет тута-тиб кирди. Ҳар бир беморнинг қорнини очиб, жигари устини чертиб кўрди. Тилига, кўзига тикилди. У айтган гапларни, одатдагича, Полина ёзиб олди. Чикатуриб:

— Шоир, кеча иш чиқиб қолди, бугун кираман,— деди менга.

Овқатландик. Гурунг. Кимлардир ухлади. Мен ҳам бир оз мизғиб, китобни қўлга олган эдим, Носиржон бир-бир босиб қошимга келди. Тумба олдидаги стулга ўтирди. У анча ҳорғин эди. Кулгим қистади.

— Кеча яхши ухламаганингиз ростми? — деб сўрадим.

— Мен? Йўқ... Ухладим! — деди у нимадандир ҳайиқ-қандек. Сўнг эшикка қараб олди-да, қизариб, аста шивирлади: — Узлари чиройли-я опанинг?

Тилшунос эшитиб ётган экан:

— Нега опа дейсиз? Нега? — деди бирдан дўқ қилиб. Уйғоқлар кулиб юборишди. Носиржон энди оқариб:

— Опа-да! У киши мендан катта! — деди.

— Вей-вей, ўлама! — деб нидо қилди Эшим монтёр.— Шу каттами? Хўп, катта бўлса бўпти-да... Менинг хотиним ҳам ўзимдан беш ёш катта. Бўйи икки қарич баланд!

Яна кулги бўлди. Уйғур йигит:

— Ё обло! Бузилдинлар, жўралар! — деди. Капитан ҳам уни қувватлади:

— Буларнинг гапига ишонманг, Носиржон.

Носиржон менга тикилиб турди-турди-де:

— Шундайми, ака? — деди.

У менинг «Шундай эмас, дейишимни кутарди. «Нега бунинг кўнглини чўктирай?», деб ўйладим-да:

— Ким билади,— дея елка қисган бўлдим. Носиржоннинг чиройи очилди. Тагин эшикка қараб қўйди. Шунда мен бир адиб сифатида... о да м да бўлаётган ўзгаришни кўрдим; уни кузатиш аҳдим бўлиб қолди. Ёзувчилик касби баъзан шафқатсизликни талаб этади. Дейлик, айбдорни сўроқ қилишяпти. Унинг қариндошлари йиғляяпти, томошабинлар ҳайратда. Терговчи эса пинак бузмайди. Ёзувчи ҳам баъзан шундай ҳолга тушади. Бироқ, сизни ишонтириб айтаман, унинг терговчидан фарқи бор — у қийналиб, ўртаниб кузатади, «сўроқ қилади». Аммо, табиий, буни сиртига чиқармайди. Тўғри, у ҳам одам, баъзан сиртига тепиб ҳам қолади.

— Раҳмат, раҳмат, ака,— деб шивирлади Носиржон ва жойига қайтиб кетди.

Яна осма укол кирди. Носиржон шиша идишдаги дорили сувни стаканга қуйиб яна ичиб олди. Кейин лабларини ялаб:

— Менга ёқди. Мен тузалапман, акалар! — деди.

Полина сепояларни йиғиб чиқаркан, Носиржон унга бир нима демоқчи бўлиб кўп шайланди. Ниҳоят, унинг орқасидан чиқди. Эшим монтёрнинг ҳам кетишига санокли кунлар қолган, қони тозаланаётган эди. Энди ўзига эҳтиёткор бўлиб қолган. Шунга қарамай, каравотдан шошиб тушиб, эшикдан муралади. Анчадан кейин қорнини ушлаганча қайтиб жойига келди. Пиқпиқ кулиб:

— Приёмный покойгача борди,— деди.— Қобил қувиб солди... Худо урсин, оғайнилар, Хуббижамолни сўрамоқчи эди!

Кулги кўтарилди. Носиржон шумшайиб кириб, жойига ўтди.

— Бор эканми? Гаплашдингми? — деди Эшим.

— Ким? — дея талмовсиради Носир.

— Ким бўларди, жонон-да!

Носиржон совуқ ўкрайди. Менга қараб:

— Ака, жонон дегани яхшими, ёмон? — деди.

— Қандай айтилишига боғлиқ, — дедим мен. — Менимча, Эшим акангиз беғараз...

Носиржон Эшимга ишончсизлик билан қараб қўйди. Кейин тўшагига чиқиб ётди. Шу бўйи тушки овқатгача гап қотмади. Туриб-туриб менинг унга раҳмим келар, лекин уни кўнглида кечаётган хаёлларидан айиршига кўзим қиймас эди. Бунинг устига, бу ҳолатларнинг давоми менга қизиқ туюлар, назаримда, шунчаки ўйин бўляпти-ю, Носиржон буни пайқагач, кулиб юборадигандек... эди!

Овқатдан кейин ҳам Хуббижамол кўринмади. Кечки уйқудан уйғонсам, у эшик оғзида қўлларини қовуштириб турибди. Ҳамма уйғоқ. Чамаси, мен китобга берилиб, кеч ухлаган эдим.

— Менинг қадримга етмадинглар, энди кетаман... — деяётган экан у. Овозидан ширин бир шўхликни, беозорликни ўқдим. Илгарилари ҳам кетаётганида, чамаси, шундай дер эди. — Йўқ, имтиҳонларимиз бошланиб қолди, — дея давом этди Зиганшинга қараб. Сўнг ёнида тик турган Носиржонга ўқтирди: — Ҳар имтиҳонни топширгандан кейин келиб сизни... мана буларни кўриб кетаман!

— Вой-вой, чидолмайман! — деб бақирди Эшим. — Сизни... дедигиз-а, Хуббижамол! Худо ҳаққи, синглим, сизга бошқача кўз билан қараганимда, Носиржон эшонни дуэлга чақирардим!

Хона яна кулгига тўлди. Бир қарашда, ширинсухан ҳамширалар билан бундай ҳазил-хузул ўзга хоналарда ҳам бўлиши мумкин эди. Лекин улардан фарқи... бизнинг хонадаги ҳазил «чети»да титраб-қалтираб Носиржон турар, чамаси, Хуббижамолнинг кетаётганидан у қаттиқ изтиробда эди.

— Ҳўп, эшоним, ҳозирча хайрлашамиз, — деди қиз ниҳоят. Кейин бизларга ҳам бир-бир қараб, бир оғиз-ярим оғиз гап отиб, яна Носиржонга боқди. Унга қаттиқ тикилди-да, кулиб юборди. Кулгисида қандайдир ачинини аниқ сездим. — Нега мундоқ турибсиз? — деди. — Утиринг!.. Ётинг. Ҳа-ҳа, ётинг, дарров ётинг! Хафа бўламан!

Носиржон «Рости биланми?» дегандай, унга хўмрайиб боқди-да, шоша-пиша каравотига чиқиб ўтириб олди. Хуббижамол қўлини орқасига қилиб хиёл эгилди.

— Муваффақият! Фақат «беш» бўлсин! «Беш» — дея тилак тилади йигитлар.

— Лекин, — деди қиз бирдан қовоқ солиб, — мен «беш» олиб келганимда, сизлар ҳам бемалол юрадиган бўлмасаларинг, биласизларми, хафа қиламан!

У эшикдан чиқар экан, Носиржонга тагин илиқ, хайрихоҳ табассум ҳадя қилди.

Мен Носиржонни кузатар эдим. У бир нафас қотганча ўтирди. Кейин қовоғини уюб каравотдан тушди. Туфлисини оёғига олиб, кичкинагина бўлиб, эшикдан чиқди. У чиққан заҳоти Қобилнинг шовқини эшитилди. Носиржон қочиб кириб, шу бўйи ётиб олди.

Кейин Қобил кириб:

— Нима иш қилсанг, қил, лекин ҳозир ётишинг керак, бола! — деди. — Қадимдаям табиблар ётқизиб даволаган!.. Узинг дори ичиб ётибсан. Томирларинг... ҳалигидай! Коридорда нима бор?!

— Нима, нима... йўқми? — дея тўнғиллади Носиржон.

— А?

Носиржон тескари қараб ётди. Қобил шошилмай келиб, каравотим ёнидаги столга ўтирди. Катак дафтар варағига ёзилган шеърни узатди. Илк жумласини ўқиб кулимсирадим. Бу ҳам Усмон Носирнинг шеъри, лекин машхур шеъри эди.

Севги! Сенинг ширин тилингдан

Ким ўпмаган, ким тишламаган...

Унинг ҳурмати учун шеърни охиригача ўқидим, ичим-

да маза қилиб ўқидим. У бемалол сигарет тутатар, менинг ҳукимини кутар эди.

— Аёло шеър! — дедим.

— Шунақа. Бўш вақтда ёзамиз, — деди у. — Мен бос-тиришга қизиқмайман... Сизда қолиши мумкин.

— Раҳмат! — дедим. У чиқиб кетди. Тилшунос қўшним варақни сўраб олиб, бир оз тикилди-да, баланд овозда ўқий бошлади:

Севги! Сенинг ширин тилингдан

Ким ўпмаган, ким тишламаган...

Мен бу шеърни илк марта ўқиган чоғларимни, эрта баҳор, собиқ оғборхонани дарсхонага айлантириб, лампачироқ шуъласида ўтирган кезларимни эслаб, кўзимни юмдим.

Йигитлар шеърни ўзларича муҳокама қилишди, қўлдан қўлга ўтказиб ўқишди. Қаттиқ кулгидан кўзимни очдим. Варақ Носиржоннинг қўлида, у титрабгина турарди. «Ажабо, йигитлар уни алдаяпти-ку! — деб ўйладим. — Чакки бўлди, Хуббижамол ҳам уни алдади. Ёки ҳазиллашди, балки кўнглини кўтармоқчи бўлди... Умуман, у ҳар биримизга ҳам шу тахлит ҳазиллар қилиши мумкин...»

— Нимага куласизлар? — деди Носиржон. — Уқишни билмайман, вассалом... Ана, ёзувчи домлага айтдим, ёшликда касал бўлганман. Одамдан қулади булар! — У каравотга таппа ўтирди-да, Аминжонга фавқулодда ҳаяжон билан сўзлай кетди: — Лекин киноапишаларни биров ўқиса, дарров ёдимда қолади... — У бемалол кулиб, давом этди: — Қайси кунни кинохона олдида турсам, бир йигит билан бир қиз келиб қолди. «Қанақа кино бўларкан?», дейди. Ана, апишани ўқинг, дедим. Кинонинг номини айтдим. Улар ўқиб кўриб, менга раҳмат айтишди, ҳа... Мен кулиб-кулиб кетдим. Лекин ўзим ўқиёлмайман, ҳарфлар эсимдан чиққан...

Аминжон хўрсинди.

— Ишқилиб, курьерликдан хурсандчисиз, ука?

— Жидда! — деди Носиржон ишонч билан. — Гаражни шундай яхши кўраман! Бир кун бормасам, бензин ҳидгача соғиниб қоламан. — У яна яйраб ҳижога қила бошлади: — Мени бутун шопирлар танийди... Иш буюради. Узиникидай... Директорга бозордан сомса опкелишга чиқсам, уларгаям опкелеман.

Ҳаётда ким ночор кимсаларни кўриб, уларга ачинмаган? Ҳа, ачиниш мумкин, ҳолос... Бироқ Носиржон ачининдан «баланд» йигит эди. У ўз ишини яхши кўрарди, унда одамийлик ҳам мўл-кўл эди. Энг муҳими — соддадиллик, ишонувчанлик...

Бундай кишини ҳурмат қилмай бўладими? Лекин бундай мўрт кишиларни ҳар кўйга солиш ҳам одамларнинг қўлида. Айниқса, зериккан, эрмакка зор кимсалар қўлига тушса...

— Хуллас, бу шеър сиз учун битилган, Носиржон эшон! — деди Эшим.

Носиржон бу гапдан ҳайрон бўлиб, вараққа қараб олди. Кейин яна аста юриб, қошимга келди. Варақни узатиб, илтимос қилди:

— Уқиб беринг, ака.

— Ёдлайсизми? — дедим.

— Ҳа! — деди у ҳаяжонланиб. — Менинг хотирам яхши!

— Майли... — Шеърни ўқимоқчи бўлдим-у, ундаги Отелло, Шекспир, Дездемона каби номларни Носиржонга қандай тушунтирсам экан дея ўйладим. Кейин, бу шеър фақат сеvgи ҳақида ҳам эмас, зеро унда:

...Қандай қабоҳат,

Ки одамнинг ўзинганамас,

Ҳиссини ҳам хароб қилса давр! —

деган гаплар бор.

— Носирбой, сиз шу икки қаторни яхши билиб, тушуниб олсангиз етар, — дедим. — Шоир бу сатрларда «Севги заҳматини чекмаган, сеvgи учун қонлар ютмаган одам борми?», деяпти... Менимча, шоир ўзи билган одамларни кўзда тутаяпти. Холбуки, сеvgи нималигини билмай ўтиб кетадиганлар ҳам бўлади...

— Севги нима? — дея шивирлади Носиржон яна.

— Кеча айтдим, шекилли.

— Севги... сизнинг Хуббижамолга бўлган муносабатингиз! — дея ўқтириб қолди тилшунос.— Билдингизми? Уни кўргингиз келяптими? А? Ростини айтинг!..

— Айтинг—да энди! — деди Эшим ҳам.

— У, кўргиси келганда қандоқ!— деди Зиганшин.

— Ана ўша ҳис — севги... севгининг боши! — деб хулоса ясади тилшунос.

Уялиб, қимтиниб турган Носиржон кўзларини йириб менга тикилди. Сўнг варақни олиб ўрнидан турди. Ярим йўлдан қайтиб, варақни узатди—да:

— Менда турсин—а?— деди. Кейин бир-бир босиб келиб, қулогимга шипшиди: — У кишига бераман... опага.

Мен кулиб:

— Майли,— дедим.— Лекин опа деманг—да.

— А, шундайми?

— Уят бўлар.

— Ҳа, рост айтасиз.

Носиржон каравотига бориб ётгач, вараққа узоқ тикилди. Алланарсалар деб пичирлади. Чоғимда, ўша икки сатрни такрорлади.

Кечки овқатдан кейин яна суҳбат бошланди. Аминжон билан капитан қарта ўйнамоққа тушди. Уйғур ўртоғимиз каравот тагидан балиқли банкани олди. Эшим Зиганшинга ўзининг ишқий саргузаштларидан ҳикоя қилакети. Носиржон дам йўлакка чиқади, дам хонага кириб, полга тўкилган тарвуз уруғларини теради; капитаннинг кичкина қўл приёмнигини қулогига тутиб, қўшиқ эшитади, дам менинг ёнимга келиб, севги ҳақида бир нимани сўрайди.

Полина кириб, яна ҳароратимизни ўлчади.

Мен «Қизил ва Қора»ни ўқишда давом этдим: Садаф билан қандай танишганимиз, совуқ қиш кезларида кимсасиз, қор босган истироҳат боғида юрган чоғларимиз бир-бир кўз олдидан ўтди.

Чироқ ўчирилгач, Эшим монтер капитандан лўли қиз билан яна қандай саргузаштлар бўлганини сўради. Капитан:

— Эртага кетаман, ука,— деди.— Унақа гапларни эркак одам кўп эсламаслиги керак. Тажрибадан—да бу... Хотиннинг олдидаям оғиздан чиқиб кетса борми, барча тоат-ибодат бир пул бўлади!

Аминжон унинг гапини маъқуллаб, Газлида танишган қизини маст ҳолда хотиннинг номи билан қақирганини айтиб берди. Зиганшин қайсидир ёз куни икки ўртоғи билан бутун бошли бир ғули-ғули товۇқни еб қўйганларини ҳикоя қилди. Уйғур йигит хўрсиниб Қашқарни эслади...

Кечаси шамол туриб, деразаларни зириллатди. Мен бу кўклам шамоли бўлгани учун қорларни тезда эритиб юбориши, ҳаво майин тортиб қолишини ўйладим. Тилимга хотиним келтирган хатдаги сатр тушди: «Энажон, билмадим, наврўз келди...»

Назаримда, Носиржоннинг ўзгариши асосан шу куннинг эртасидан бошланди. У руҳан тетик бўлиб ўйғонди. Ҳа, касалга сира ўшамасди. Шиша идишдаги дорили сувни ичиб бўлгач, сепояларни олиб чиқишда Полинага кўмаклашди. У ҳарчанд дўқ қилиб, ётишни буюрмасин, Носиржон билганидан қолмади: Полина икки-уч сепояни кўтариб кетиши ҳамон яна биттасини йўлакка чиқариб қўйди.

Тушки овқат маҳали Полина тақсимчани қўлимга бераркан:

— Домла, Носирга нима бўлди? — деб шивирлади.— Нуқул Хуббини сўрайди. Телефон қилсалар, салом айтинг, дейди?

Мен елка қисиб қўйдим:

— Парво қилманг, опа... Балки севиб қолгандир! Булиши мумкин—ку?

— Ҳай—ҳай, ундай деманг—а!.. Хуббининг бир йигити бор, ҳавасингиз келади!

Буни билмас эдим.

— А—а?— дедим.— Унга арзиса, яхши.

— Бир-бирига муносиб!

Шу кунни тушдан кейин милиция капитанига жавоб берилди. Биз у кишини ҳавас билан кузатиб қолдик. Бошқа жойларда, саломатликда учрашайлик, дедик,

ният қилдик. Кўпинча бир хонада ётган беморлар, соғайиб чиққач, тез-тез учрашиб турайлик, деб бир-бирларига адрес берадилар. Аммо кейин жуда озчилиги борди—келди қилади.

Капитан Носиржон билан хўшлашаётиб:

— Носир эшон, буларнинг гапига ишонманг, иним. Амакингиз лўли қизнинг гапига ишониб лўли бўлиб кетишига оз қолган,— деди.

Носиржон кулиб, завқланиб хайрлашди: капитаннинг гапи унга, чамаси, ҳеч нарса бермади.

Тунги шамол кўклам шамоли эса—да, қиш қишлигини қилди. Кечга томон қор ёға бошлади. Қор деразамиз кўзига шитирлаб урилади. Хонамиз илиққина. Мен «Қизил ва Қора»ни яримдан ошириб қўйдим. Унда машҳур ёзувчининг ҳаёт қатламларини нақадар маҳорат билан бера олгани ҳақида ўйлайман. Ҳаёлим ўз асарларимга оғади; министрлар, давлат арбоблари ҳақида асар ёзишни истайман. Истайман—у, бари бир ёза олмаслигим, улар қалбини очадиган калитим йўқлигига икром бўламан.

Кунлар тез ўтар эди. Мен ҳам вужудимда бир енгиллик сезадиган, йўлакка чиқиб чекиб келадиган бўлдим. Ана шундай кунларнинг бирида Эшим монтер ҳам хонани тарк этди. У билан ажралиш анча оғир бўлди. У кетгач, икки-уч кун азиз бир нарсамизни йўқотгандек бўлиб юрдик.

Эшим ҳар биримиз билан ўпишиб хўшлашди. Носиржонни ўпар экан:

— Хуббига айтиб қўй, рашк қилмасин. Ха—ха—ха! — деб кулди. Кейин унинг кифтидан кучиб: — Ҳазил, ҳазил,— деди.— Ҳазилни тушунасан—ку, ука!

Эшим бу гапи билан нимани кўзда тутганини тушмолаш мумкин. Бироқ, Носиржон бу гапни ҳам ўзинча тушунди:

— Э, нега рашк қилар экан! — деб қўйди.

Носиржон Хуббижамол ҳақида худди бир-бири билан аллақачон оила қуришни ҳам келишиб қўйгандек гапирар, ўқтин—ўқтин унинг бўйи балолигини айтиб, «Кўчада уялсалар керак», дер эди. Баъзан шаҳарда квартира олишнинг машаққатларига қизиқар, лекин шу ондаёқ ўзининг кўпинча гаражда—бузуқ автобусда ётиб қолишини завқ—шавқ билан ҳикоя қилар эди: «Қоровул менга ишониб қолган. Шунинг учун у киши уйга кетсалар, ўзим қоровуллик қиламан... Э, менга ҳамма ишонади, ака... Аммо—лекин гаражи соғиндим. Бензиннинг ҳидини биласизми! Ў!..» Баъзан Хуббижамолнинг қиёфасини ўзинча таҳлил қилиб кетади: «Сал қозоқ чатишган эмасми? Аммо—лекин қозоқ чатишган қизлар ҳам... Қизик».

Унга фақат уйғур ошпаз дакки берар, уни қизни эсламасликка ундар эди. Шунда Носиржон унга совуқ тикилар, гапи адо бўлгач: «Охун ака, сиз овқатни билинг. Муҳаббат бошқа нарса!..», деб йўлакка чиқиб кетар эди.

Аста—секин биз Носиржоннинг Хуббижамол ҳақидаги гапларига парво қилмайдиган бўлиб қолдик. Ҳатто бу ҳолга ўргандик ҳам. Шундоқ гапирар эдикки, улар чиндан ҳам бир-бири билан ошиқ—маъшук... Носиржон касалхонадан чиққач, унга ўйланади. Хуббижамол уни кутиб олади... Ҳа, дарвоқе, у яқинда имтиҳонларини топшириб бўлиб, қайтиб келади. Лекин Хуббижамол имтиҳонларининг бир-иккитасини аллақачон топшириб бўлганига шубҳамиз йўқ эди, шунга қарамай, келмаётгани учун парво ҳам қилмас эдик.

Қизик бўлди; бир куни ҳаммамиздан қон олишди. Эртаси натижасини билсак, Носиржоннинг қони топтоза чиқди! Уни Қобил доктор ҳам табриклади. Полина қувониб: «Ҳаммадан олдин сиз кетадиган бўлдингиз!», деди. Носиржон ўша куни талай вақт ҳеч кимга гап қотмади.

Аминжонга жавоб берилди. Бу новча, қиррабурун, ёш эса—да кўп саргузаштларни бошидан кечирган йигит бизни Бухорога чин дилдан таклиф этди. Адресини қолдирди. Носиржон билан хўшлашар экан, унга негадир ўйчан боқиб:

— Сиз ҳавас қилса арзийдиган йигитсиз. Биз... бўлганча бўлганмиз, ука,— деди.

Зиганшиндан кейин Қодир этикдўз билан уйғур ошпаз ҳам кетди. Хонада тилшунос, Носиржон ва мен қолдик. Хона, бизлар чиққан ремонт қилиниши керак эди, шунинг учун одам қўйилмади. Хонамиз ҳувиллаб қолди. Кўп каравотлар бўш. Тўшаклари буқлигани қошига суюб қўйилган. Хонанинг иссиғи ҳам одамларнинг тафти билан экан. Иситгич батареялар кечаю кундуз қизиб турса-да, энди совуқ туюлар эди.

Полина кириб, мен билан тилшуносга ҳарорат ўлчагич берди-да, Носиржоннинг ёнига бориб:

— Уйнанг, ўйнаб беринг, эшоним! Кейин бир гап айтаман! — деди.

Носиржон ҳаяжонланиб, ҳатто сал қўрқиб:

— Нима гап? — деди.

Шу тобда у нимани ўйлади, худо билади. Чунки, отасию қариндош-уруғини ўйлади, улар ҳаётида бирон бир янгилик содир бўлганини гумон қилди, дейиш қийин: шу пайтгача уни сўроқлаб биров келмаган эди. Носиржоннинг ўзи ҳам биров келишини, чамаси, кутмас, шунга қарамай ўша бировлар ҳақида яхши сўзлар эди. Ножоиз бўлса-да, айтиб қўйиш лозим: жигар касалига докторлар, айниқса, ҳўл мева ва сабзавот ейишни буюришади. Албатта, бунда ётиб кетган йигитларга шундай емаклардан келиб турарди. Ўз-ўзидан маълум, қишда бундай тармеваларни топиш маҳол... Биз, албатта, ўзимизга келган мевадан Носиржонга ҳам берардик. Дастлаб мен «Олмас, уялар», деб ўйлаган эдим. Йўқ, у иккиланмай, бироқ синиқ жилмайиб олди. Кейинчалик ким қоғозхалта кўтариб келса, у кириши ҳамоно ўрнидан даст туриб бориб, халтани қўлидан олар, элтиб тегишли йигитнинг тумбаси устига қўяр, келган кишига курси қўйиб берар эди. Албатта, унинг бу ҳаракатларини кузатиш кишини аллақандай азоблайди. Бироқ, ўйлаб қаралса... бунга ҳам кўникиш мумкин. Хуллас, Полина ҳарорат ўлчагични орқасига қилиб: «Ўйнаб беринг, бир гап айтаман», деганда Носиржон нима учун қўрқди, нима учун қаттиқ ҳаяжонланди — билмайман. Фақат, ғира-шира тусмол қилиш мумкин: бунда Хуббижамолга алоқадор бир нима бўлиши керак.

— Нима у? Олдин айтинг. Айтақолинг! — деб бирдан йиғламсиради Носиржон.

— Хуббижамол сизга салом айтди!

— Менга?

— Сизга... «Эшонимга, севгилимга», деди.

Хиёл энқайиб турган Носиржоннинг қўл-оёғи титраб кетганини тилшунос ҳам кўрган экан.

— Ҳой, Полинахон, ётиги билан айтинг-да. Ўзини ташлаворадикун! — деди.

Носир тилшуносга еб қўйгудек бўлиб қараб:

— Ишингиз бўлмасин! — деди. Сўнг Полинага ялтоқланди: — Салом дедиларми?

— Ҳа.

— А, эшонимга... яна... ҳим...

— Ҳа-ҳа.

— Ўйнаб берайми?

Полина бизга қаради. Чехрасида аянч бор эди. Бошини сарак-сарак қилди-да:

— Кейин, кейин,— дея ҳарорат ўлчагични бериб чиқиб кетди.

Ажойиб аёл бу Полина!

Носиржон каравот четига ўтирди. Сўнг турасолиб, ёстиқни кўтарди. Тумбани очиб қаради. Ҳамхоналар берган меваларни у тумбага солиб, асраб ер эди. Барини чиқариб қўйиб, тортманинг тўридан бир қоғоз олди. Кўзига тутиб қаради. Танидим: Усмон Носирнинг шеъри битилган ўша қоғоз. У бирдан шошиб, лапанглаб менинг қошимга келди. Қоғозни кўрсатиб кулди.

— Қаранг,— деди.— Салом айтиптилар.

— Севгилимга салом айтинг, дептилар,— дея кўшимча қилди тилшунос.

Носиржон унга яна ўқрайди-да:

— Ҳа,— деди.— Алам қилсин!

— Оббо!

У яна менга юзланди.

— Қизиқ-а?

Менинг унга бўлган бутун ачинишим, у ҳақдаги ўйларим, иккиланишларим — бари бир зумда қайтадан янгиланди. Унга айтган гапларимизнинг бари ёлғонлиги, бунинг эса ўта ишонувчанлиги яна миямга санчилди. Шу тобда ўзимизни ҳам, ишонинг, Носиржонни ҳам бир зумга ёмон кўриб кетдим. Кейин хаёлим Хуббижамолга оғди... Ўйлаиб қолдим: унда нима айб? Эҳтимол, Носиржоннинг тез гузалиб кетишига унинг ўша ҳазиллари сабаб бўлгандир? Бироқ, бу... Носиржоннинг ҳозирги қилиқлари... ғашни келтиради-да.

Ўзимни бир амаллаб босиб, ичимда: «Майли, қувонсин. Уям, қувонсин, деб салом айтган-ку», дедим-да:

— Ҳа, қизиқ,— деб уни маъқуллаган бўлдим.

— Маҳаббат ҳаққатан қизиқ бўларкан! — дея давом этди Носиржон ҳаяжон билан.— Мен, мен... тез-тез туш кўраман, ака... Сиз ёзувчи, биласиз-ку? Тўшимда ҳу бола пайтларимни кўраман. Уйимиз олдида чучмўмалар ўсарди. Биз уларни бўтакўз деб терар эдик. Қўзиқориннинг сигиркуйруқ дегани бўлади. Оппоқ!..— У тилшуносга қараб олиб, гапдан қолди.

Хонага гурс-гурс юриб кирган Қобил доктор:

— Носир эшон, вешмешокни ҳозирланг, кетасиз! — деди.— Ҳалиям биз гумонсираб сизни беш кун тутиб турдик.

Носиржон секин ўрнидан турди.

— Қаерга?

— Қаерга? Уй борми, уй?

— Уй... бор.

— Ана ўша уйга-да! — У Носиржонни четга суриб, стулга чўқди.— Қалайсиз, шоир?

Мен ўртадаги вазиятни юмшатиш учун:

— Ҳалиям мени шоир дейсиз-а? — дедим.

— Бари бир. Мана... яна битта ёзган эдим. Бу Полинага бағишланади.

— У, зўр-ку! — Унинг қўлидан ўшандоқ катак дафтар варағига битилган шеърни олдим.— Полинани, а? — Севамиз-да,— деди Қобил доктор.

Мен вараққа кўз югуртирдим:

Яхши қол, оқ денгиз, яхши қол, шимол,

Тўлқинлар, қўйнимга қиздек кирдингиз...

Бу ҳам Усмон Носирнинг навбатдаги шеъри эди.

— Нима, сиз ҳам бирон ёққа кетмоқчимисиз? — дедим.

— Ҳа, илмий текшириш институтига чақиришяпти. Уқинг... Қалай?

Шеърни ўқиб чиқдим: хаёлимда оппоқ кўпикланган тўлқинлар ўрмалаётган денгиз жонланди. Бу орада Носиржоннинг ташқарига чиқиб кетганини пайқангану, лекин ўзимни пайқаманганга солган эдим. Шеърни мақтаб, тилшуносга узатдим.

— Шунақа,— деб ўрнидан турди Қобил доктор.— Ёзиб турамиз... Бу бола қаерга кетди? Узи ул-були борми? — У тумбочкани очиб қараётганда Носиржон кирди. Афтига қараб ҳайрон бўлдим. Рангида ранг йўқ, боши сочиқ билан боғланган. Оғзини қўли билан тўсганча каравотга ҳансираб ўтирди-да, бирдан туриб, ўртадаги стол тагидан қорсонни олди. Энгашиб оғзини очиши билан ярим пақирча сув отилди... Бу ердан кетгиси йўқ. Шунинг учун водопроводдан сув ичиб келган. Ўзини касалликка солмоқчи.

Ҳақиқатан ҳам у қусиб бўлгач, Қобил докторга қарамай каравотига бориб чўзилди. Устига аёлни тортди. Сўнг қизарган кўзларини катта очиб:

— Мен ҳали тузалганим йўқ! — деди.

— Э! Э! — Қобил доктор келиб, қорсонга тикилди.

Ҳидлаб кўрди.— Сув-ку бу!

— Сув бўлса, сув! — деди Носир.

— Тавба! Ҳа, бу ер ёқиб қолдимми?

— Ёқиб қолди!

— Ҳей, бола... Одамлар бу ердан тезроқ чиқиб кетишни истайди. Сен бўлсанг...

— Мен касал!

Қобил доктор шошилмай сигарет тутатди. Бизга қараб елкасини қисди. Чиқиб кетди. У чиқиши билан Носиржон ўрнидан туриб ўтирди. Овози хириллаб:

— Акалар, мен қолишим керак!... Хуббижамол келадилар. У кишини кўришим керак! — деди ва бўғилиб давом этди: — Ахир, ўйлаб кўринглар, мен қандай қилиб кетаман? Уят бўлади-ку? Мана, салом айтиптилар... Келадилар. Севгилимга, дептилар! Ахир, мен ҳам йигит кишиман! Ахир, муҳаббат нималигини биласизлар... Кўнглимда орзуларим бор... Мен у кишини ўшандан бери кутаман, ахир! Кеча-кундуз кутаман!..

Полина кирди.

— Эшоним?

— Йўқ, опа! Мен кетмайман! — деди Носиржон ва тагин ётиб олди. — Кўриб турибсиз, ётибман. Касалман. Ана, кудсим!..

Полина туриб-туриб хўрсинди.

— Хуббижамолни чақирайми?

Носиржон бошини кўтарди. Сўнг ярим туриб ўтирди. Қўлларини олдида қовуштириб:

— Жон опа, жон Полина опа!.. — деди. — Мен, вақти келса, ишингизни қиламан. Адресингизни айтинг. Богчангиз борми? Менинг қўлимдан ул-булни тузатиш ҳам келади, опа...

Тўшдан кейин тилшуносга ҳам жавоб бўлди. Мен уни «тилушнос» деб атадим. Узининг гапи бу. Аммо унинг ўз соҳаси тўғрисида бир оғиз ҳам эшитганим йўқ. Онда-сонда узр сўраб, бир оғиз-ярим оғиз қитмир гап қиларди, холос. Менга ўзининг адресини ёзиб бериб, Носиржонга:

— Дўстим, жўрабошимиз Зиганшин бир яхши гап айтган эди... Биздан ўтган бўлса, узр. Кўнглимизда тирноқча ғайирлик йўқ. Мен сизни ҳурмат қиламан, — деди.

Бир неча марта дўқ қилган, ёвуз кўз билан қараган Носиржон жуда хижолат чеккандек қараётган тушиб, унга қўл берди.

— Сиз кечиринг, ака. Биз ёш, биз ёш, — деди.

Ҳа, Носиржон кекни билмайдиган йигит эди.

Носиржон билан иккимиз қолдик. Хона ниҳоятда кенгайиб кетгандек туюлади. Менинг ҳам эрта-индин кетишим аниқ: икки текширишда ҳам қоним тоза чиқди. Носиржоннинг эса бу ерда ёлғиз қолишини тасаввур қилолмайман. Назаримда, Хуббижамол келса, улар ўзаро нимадир деб гаплашишади-да, кейин Носиржон ҳам тақдирга тан бериб, автобус паркига йўл олади...

Туши овақатдан кейин деярли ухламадик. Носиржон қараётган муштдек бўлиб ўтирар, ўқтин-ўқтин ёстиғи остидан Усмон Носирнинг шеърини олиб қараб кўяр ва менга кутилмаган саволлар берар, ўзича жиддий мулоҳазалар юритар эди.

— Ака, бир яхши ишлар қилгим келяпти! — деб қолди энди кўзим илинганда. — Ўша киши учун!.. — дея сўлгин давом этди. — У киши бир жойда адашиб қолган бўлсалару мен аптовусдан тушиб кўрсам-да, қулиб, йўлга солсам... — У бирдан қувнаб, ҳатто жилмайиб менга тикилди. — А, яхши-я! — деди ҳаяжонланиб. — Мен биламан, у кишиям шаҳарнинг ҳамма йўлларини билмайдилар... Ҳеч ким билмайди менчалик! Э, қанча одамларни...

Йўлакдан дўқ-дўқ қадам товушлари эшитилди. Носиржон донг қотди. Қадам товушлари ўтиб кетди.

— Аммо-лекин ҳаво илияпти, — дея Носиржон қараётган тушди. Яхлит ойнали дераза қошига борди. Дераза баланд. Оёғи учиде кўтаралиб пастга қаради. — Ия, гулзор бор экан, ака! Ана, у ер-бу еридан қор кетипти! Қаранг-а, кўрмаган эканман!... Ака дейман, шу ўзимизнинг пушти гул бор-ку, ўша сўлий бошлаганда, тагини кавлаб шамоллатиш керак экан. Мана шу бармоқдай-бармоқдай қурт тушар экан-да, томирини ер экан... Кўрганман...

Носиржон менинг енимга ҳали етиб келмаган эди, эшик ишонч билан тортилиб, очилди. Бир жонон кирди. Эғнида бельгия пальтоси. Еқасида оппоқ мўйна. Оёғида пошнасы баланд қизил этик. Қўлида тасмаси узун сумка. Мен Хуббижамолни фақат оқ халатда ва

шиппақда кўрар эдим. Бу паризоднинг, зиёли кўринишли қизнинг ўша Хуббижамол эканига дафъатан ишонмадим. Лекин бу қулча юзли, ёноқлари хиёл чиқик, кўзлари хиёл қисик оппоққина, чеҳрасидан шўхлик ва ҳаётбахш бир нур ёғилиб турган қиз Хуббижамол эди.

— Вей, нима бўлди сизларга? Е, бу хонага касал кирмасин, деб кетишдими йигитлар? Хувиллаб қопти-ку! — Хуббижамол тез-тез гапирар, бироқ ичдан ҳаяжонланаётгани сезилиб турар эди.

— Ҳа, йигитлар номардлик қилиб бизни ташлаб кетишди, — дедим.

— Йўқ! Сизлар номардлик қилиб ётибсизлар! — деди у. Сўнг Носиржонга боқди. — Эшоним, сизни аллақачон тузалиб кетди, дейишган эди...

— Мен тузалдим. Мен... аллақачон тузалиб кетдим! — деди Носиржон ҳаприқиб.

— Бўлмасам...

— Сиз билан...

— Хайрлашай деб ётибсиз? — У қаҳ-қаҳ отиб қолди. — Хурматли ёзувчи, мана, эшонимдан ўрнак олинглар! Садоқатни қаранг! Раҳмат сизга, Носиржон... — Сўнг овозидаги ҳаяжон босилмагани ҳолда, қандайдир ҳисоб бераётгандек давом этди: — Имтиҳонлар оғир... Сўнгги имтиҳонлар... Қийин бўлди! — У яна қолди. — Лекин телефонда сўраб турдим... Ҳаммангизни...

— Раҳмат, — деди Носиржон. — Мениям сўрасангиз.

— Вой-вой! — Хуббижамол унинг елкасини силамоқчидек икки қадам босди-ю, иккиланиб тўхтади. — Албатта сўрайман-да! — деди. — Бусиз бўладими? Аммо-лекин хурсандман. Ҳаммаларинг отдай бўлиб кетибсизлар... Ёзувчи ака, сиз ҳам эртага чиқаркансиз!

— Шундай гап бор.

— Кеннойимга телефон қилиб кўяйми?

— Узим...

Хуббижамол тараддуланиб, соатига қаради. Унга бу чиройли ўст-бошигина эмас, шу ҳолатда соатига қараш ҳам ярашарди.

— Бўлмасам, эшоним, қўлни беринг, — деб у Носиржоннинг қошига дадил келди. Носиржон каловланиб, қўлини узатди, сўнг дарҳол тортиб, кафтига қаради, яна узатди. Хуббижамол ўзининг бармоқлари узун, оппоқ қўлига Носиржоннинг бармоқлари калта-калта, биққигина қўлини олиб силқитди. — Омон бўлинг, Носиржон... Бир-биримиздан сира хафа бўлмаслигимиз керак. Бир-биримизни тушунишимиз керак. Биз табиб эдик, сиз бемор эдингиз. Тўғрими? Сизнинг вазифангиз бўлак эди, бизнинг вазифамиз бўлак. Тўғрими?

— Ҳа. Албатта! Сиздан миннатдоримиз, — деди Носиржон. Сўнг хаёлидан чалғиди. — Уртоқлар ҳам кета-туриб, сизга раҳмат айтишни тайинлашди. А, домла! Менга айтишди...

— Саломат бўлишин! — Хуббижамол шундай деб қўлини тортди. Мен томон икки қадам босиб: — Ётиб ўқиш — зиён, — деди. — Сиз ҳали кўп ўқишингиз керак-ку, кўз жонивор керак бўлади... — Табассум қилди. — Хайр.

Мен ўрнимдан турдим-у, қўл узатмадим, унинг ҳам қўл беришига ҳаракат кўрсатмадим.

— Раҳмат, — дедим.

Хуббижамол шошиб сумкасидан чарм қўлқоп олди. Биттасини қия-қия эшикка йўналди. Етганда бурилиб, Носиржонга тикилди.

— Носиржон, ортиқча ҳазил-ҳузул қилган бўлсам, кўнгилга олмайсиз, — деди. — Майлими?

Носиржон ҳовлиқиб:

— Э, нега?! — деди. — Раҳмат, опа!

Хуббижамол тез бурилиб чиқди. Эшикни зичлаб ёпди. Носиржон эшикка тикилганча бир он турди. Кейин «Нега ундай?» деган каби менга ҳайрат билан боқди. Сўнг ошиғич эшикка борди. Ланг очиб қаради-да, дарров бошини тортди. Қобил докторни кўрди, шекилли. Бирпас тургач, яна очиб қаради. Яна ёпди. Сўнг шошиб дераза қошига келди. Мен энди бу ерда чекиш мумкин деб ўйлардимми, сигарет чиқардим. Тутатиб, Носиржон қатори деразадан қарадим. Биз учинчи қавадта эдик. Паст — оппоқ. Ҳақиқатан ҳам гулзордаги

кўмилган баъзи гулларнинг юзи очиқ — қори ё эриган, ё шамол учирган. Йироқда баланд дарвоза — касалхона дарвозаси. Ундан берироқда «тез ёрдам» машинаси турибди. Орқасидан тутун чиқаяпти. Носиржон дераза рафига қўлини тираб, ўша томонларга ҳам бир-икки қаради-да, яна қолиб эшик озгига борди.

— Носиржон, нима гап? — дедим.

— Э, қизиқмисиз! — деди у ва илгичдан патли халатини олмоқчи бўлди-ю, чиқара олмади. Оқ кўйлак, оқ лозимда йўлакка чиқди. Мен бориб, ортидан қарадим. Бошланг, «Приёмный покой» томон кетиб борарди. Ўша ердаги оқ парда билан тўсилган жойда кимгадир дуч келди. Гаплашди. Сўнг буриласолиб, зинадан пастлаб кетди.

Изимга қайтдим. Дераза олдига келдим. Хона чиндан ҳам ҳувиллаб қолган, наздимда, ўзим ёлғиз бўлиб қоладигандек эдим.

Деразадан пастга қараб турардим. Қора пальтоли... Хуббижамолни кўрдим. У машина томон бораётган, машина олдида эса новча, тимқора кундуз теллак кийган йигит турар эди. Хуббижамол унга етай деганда сал тойган эди, йигит чақонлик билан уни билагидан тутиб қолди. Шунда Хуббижамолнинг ортидан худди касалхонадан қочган жиннидек оқ кўйлак, оқ лозимда оппоқ қор кечиб бораётган Носиржонга кўзим тушди. Деразага интилдим. Носиржон калтабақай қўлини қимирлатиб нимадир дер эди. Хуббижамол тўхтади. Носиржон қизга етиб олди. Қизнинг олдида у ёш боладек эди. Шунда бу ёқдан уларга қараб лапанглаб бораётган Полинани кўрдим. Носиржон Хуббижамолга алланималар деди. Хуббижамол кулди, чоғи, Кейин, у Носиржоннинг кифтига қўл қўйиб, бу ёққа қаратди. Полина етиб бориб, Носиржоннинг билагидан ушлаб тортиди. Кундуз теллакли йигит Хуббижамолнинг тирсагидан олиб машина томон жилди. Носиржон Полинанинг қўлидан чиқиб четланди. Улар орқасидан қаради. Полина тагин уни судради. Теллакли йигит машина кабинасини очди. Хуббижамол Носиржонга қараб қўл силкитди-да, ичкари кирди. Ортидан йигит ҳам кирди. Тутун таратиб турган машина жилди. Дарвоза қия очиқ эди, катта очилди. Машина чиқиб кетди.

Полина ҳамон Носиржоннинг қўлидан тортар, у тисланиб чиранар эди. Ниҳоят, унга бўйсунгандек юрди-да, гулзор ёқасида қаққайган бир туп дарахтдан анча ўтганда тўхтаб қолди. Яна Полинанинг қўлидан чиқиб, дарахт тагига борди. Қори супурилмаган скамейкага ўтирди. Дарахт шохларига қаради.

Бу манзара менинг ёдимдан чиқмас бўлиб қолди.

Носиржонни олиб келишгач, уни ўраб ётқизишди. У ҳеч кимга қаршилик кўрсатмади. Қобил докторнинг дўқ-пўписаларига ҳам миқ этмади. Улар чиқиб кетишгач, ёнига бордим. У бугриқиб кетган, нақ ёнар эди. Менга синиқ илжайиб:

— Кетдилар,— деди.— Мени, эшоним, дедилар. Ҳамиша эшоним бўлиб қоласиз, дедилар. Лекин бир йигит билан кетдилар...

— Ҳаёт шунақа, дўстим,— дедим мен.

— Ҳаёт...— дея ўйга чўмди у.— Қизиқ... Аммо-лекин муҳаббат ҳам қизиқ экан!

— Сиз уни чиндан ҳам...

— Э, ғалатимисиз, домла! Сиз ўзингиз кеннойимни севганмисиз?!

У жиддий гапирар, бироқ ранги қизариб бормоқда, пешанасига, чаккасига парча-парча жигарранг доғ тошган эди. Баданим увишиб, йўлакка чиқдим.

Носиржоннинг дарҳол иссиғи чиқди. Алаҳсирай бошлади... Бир амаллаб тунни ўтказдим. Ҳамхоналарнинг бу содда йигитчага қилган муомалаларини эслаб, жуда-жуда ўкиндим. Узимни ҳам сўқдим. Бироқ, тагин нимадир менга тасалли берар, нималигини билмас эдим.

Эрталаб турсам, Носиржон олти ойлик касалдек. Кўзлари сап-сарик, бир ҳолатда. Лекин у менга жилмайди.

— Ака, муҳаббат қизиқ... Маҳаббатни билмабсиз, бу

дунёга келмабсиз... Ҳа! — У қандайдир ички фахр билан қимирлаб қўйди.— Мен бунини... гаражга борсам, айтиб бераман. Директоргаям айтаман! — У синиқ жилмайди.— Отам йўқ... Алдаган эдим сизларни. Бўлади-ку! У кишимиз қазо қилганлар. Лекин ҳовли-жойимиз бор! — дея ҳаяжонланиб давом этди.— Гулзоримиз бор! — Сўнг бир зум кўзларини юмиб қолди-да, яна чарақлатиб очди.— Пастдаги дарахт бодом экан! Гуллапти! — Урнидан турмоқчи бўлди.— Ана, қаранг! Ана... Гуллапти...— Сўнг бўшашди.— Лекин совуқ уради.

— Ҳа, бевақт гуллаган дарахтни совуқ уради,— дедим. Дедим-у, бу гапимдан рамзий бир маъно чиқмаслиги учун, демакки, Носиржонни чалғитиш учун дераза ёнига бориб қарадим. Бодом гуллари менга кўринмади.

Тушга яқин менга ҳам жавоб берилди. Уйга телефон қилиб, хонага қайтдим. Полина кийим-бошимни чиқариб берди. Кийиниб, хотинимнинг келишини кута бошладим.

Носиржон ухлаб ётар, бироқ ҳамон аҳён-аҳёнда бақирар, алаҳлар эди.

Полина оҳиста кириб, Носиржонга қаради. Бошини сарак-сарак қилди. Лабини қимтиб келиб:

— Тушаверинг энди,— деди.

— Раҳмат, Қобилжон шу ердами?

— Институтга кетдилар. Шошилич чақирришди. У кишини биласиз-ку, зиғирча одамгарчилиги йўқ.

— Ундай эмас. Сизни... яхши кўради.

— Э-э!

Мен Носиржоннинг тепасига бордим. У терга ботиб ётарди. Ўзи одатда шундай бўлади: баъзан ухлаб ётганинда устингга биров келса, дарҳол сезасан. Носиржон ҳам сездими, бир қимирлаб кўзини очди. Менга ёвузларча тикилди. Кейин шоша-пиша ёстиғи тагига қўл суқди. Гижимланган шеърни олди. Варақча бир қаради-да:

— Унутибман. Бермоқчийдим, қаранг. Манг,— деб менга узатди.

— Қолаверсин. Сизга,— дедим.

У ғамгин жилмайиб, қоғозни ўзига қаратди. Шунда мен бир мўъжизани кўрдим... Унинг кўзлари қинидан чиққудек бўлиб кетди. Кўкраги кўтарилиб тушади. Лаблари пичирлайди. Бирдан менга боқди. Худди мен — мен эмас, ўзи ҳам — ўзи эмасдек боқди. Яна қоғозга тикилди. Лаблари пичирлайди. Тагин менга тикилди-да:

— Ака,— деди беҳоллик билан.— Мен ўқияпман-ку... Ўқияпман. Мана, қаранг... «Севги, сенинг ширин тилингдан...» Ўқияпман! — У бўғиқ, ёввойи овозда чинқириб юборди-да, юзини ёстиққа босиб хўнгради. Сўнг ўрнидан турмоқчи бўлди, мадори етмади.

Мен ҳайрон эдим: ҳа, у ҳарфини танимай қолган экан... Ажаб! Наҳот бу қутилмаган тўлғоқ унинг онгида ўзгариш ясади? Эшитганман: кўркув ё ҳаяжон асноси тилдан қолганларнинг тагин қаттиқ кўркув таъсирида тилга кирганларини... Аммо бу ҳолни... Энди мен Носиржонни танимагандек унга тикилдим.

— Ундай бўлса, жуда яхши.

У шарт бурилди.

— Яхши-да, яхши-да!.. Мен ҳам одам... Яримтаман, деб юрардим. Муни қаранг, ака... Мана, мана... Тилингдан... ким ўп-ма...» Ўқияпман, Полина опа!

Полина йиғлар эди.

— Мен жуда хурсандман,— деди ва «Тўғри гапирдимми?» дегандек менга қараб қўйди: у Носиржоннинг ўтмишини билмасди. Мен «Тўғри» дегандай бош ирғадим.

Кейин сездимки... жуда хурсандман. Хурсанд эканман! Сездимки, ўша йигитларнинг шўхлиги, ўзлари билан-билмай эрмак қилганлари... ўшалардан ҳам хурсандман. Боринги, «Олижаноб бўламан», деб бунини йўлдан қайтаришга уринмаганим учун ўзимдан ҳам хурсандман... Тўғри айтадилар: ҳаётнинг ҳар бир кўрини-

ши ўз натижасини беради. Уни сунъий равишда бузмаслик керак.

Дераза пастида такси сигнал берди.

— Носиржон, энди мен ҳам кетаман,— дедим.

— Раҳмат...— Носир қўлларига тиралиб ўрнидан турмоқчи бўлди. Полина уни босиб ётқизди.— Ҳа-ҳа, ётишим керак,— дея бошини ёстиққа қўйди. Сўнг қўлини узатди. Қисдим. Бармоқлари лов-лов ёнарди.— Ака, қаранг, ўқидим... Ҳ! — У беҳол кулди.— Уша... ҳалигининг кучи-да буям?

— Рост айтасиз,— дедим. Нимага ишора қилгани, чамаси, Полинага ҳам тушунарли эди.— Энди тезроқ тузалиш пайида бўлинг.

— Э, мен тузаламан! — деди у.— Албатта...— Кейин менга яна синиқ тикилди.— Кетдилар.

— Кетдилар.

Ҳа-ҳа... ўзим ҳам... Ҳа, майли! Лекин,— деб жилмайди у,— мен унутмайман... У кишиям айтдилар, «Эшоним, сизни унутмайман», дедилар...

— Мен ҳам сизни унутмайман.

— Кеннойимни сўранг...

Шундан кейин мен Носиржонни кўрмадим. Қайсидир куни автобус бекатида кўзлари ёшли болакай билан чўнқайиб туриб гаплашаётган йигитчага кўзим тушди. Машинада эдим. У Носиржонмиди, бошқамиди — билмай қолдим.

Журналимизнинг келгуси сонида ёш драматург Шароф БОШБЕКОВ-нинг «ТУШОВ УЗГАН ТУЛПОРЛАР» пьесаси билан танишасиз.

ГУЛЧЕҲРА
НУРУЛЛАЕВА

Дахлдорлик

Иигит, садоқатда бўлмасанг собит,
Қиз кўзида ҳадик турса йўқолмай,
Бу — севги суратин эмаслиги бут,
Менинг шеър ёзганим нишонга олмай.

Қизлар, тушлигича қолса ширин туш,
Кўндан кўксингизга тушмаса қамар,
Бу — қушнинг тилини билмагани қуш,
Менинг шеър ёзганим бенаф, бесамар.

Камтар Ўзбекистон, давраларда кўз
Маҳлиё боқмаса, гар тўнис гулсан,
Бу — етук бастингга айтолмай мос сўз,
Менинг шеърлар ёзиб бўлганим мулзам.

Улкан заҳматларинг топмаса баҳо,
Қадоқ қўлларингни ўпмаса ҳеч ким,
Она Ўзбекистон — меҳнатнаш даҳо,
Мендай кўйчилардан сен тамом кечгин.

Менга ҳаром бўлсин, дард бўлсин — тинчим,
Бўй-бастинг кўрсатмоқ шавқидан тинсам.
Ўзбекистон, менинг кўдна севинчим,
Ўзбекистон, янги кашфиётимсан!

Саволлар

Катта очиб қададим кўзни
Баҳри уммон, улкан тоғингга.
Кўзни юлиб ўтмадиммикин
Қалби доғли қизгалдоғингга,
Ватан!

Қулоқларга айланди жисмим,
Бонг урар чоғ момогулдирак.
Эшитмасдан қолмадиммикин
Уф тортганин чучмома юрак,
Ватан!

Олисларга кетдим ошиқиб,
Ҳайрат излаб кўз қароғимга.
Қайтдимми мен ошиқиб яна
Ажиб сурат ўз тупроғимга,
Ватан!

Қайтдимми мен ақлим бойитиб,
Уйлаб, излаб, англаб ўзлимга!
Деёлдимми бор овоз билан:
— Кўринг, қандай менинг ўзбегим! —
Ватан!

* * *

Дедингиз: «Ташаккур, қувончим, эркам,
Ҳаётнинг сен каби илтифотига».
Мен шундай қолайки,
Деманг сира ҳам:
«Қирон келган эмас аёл зотига».

Дедингиз: «Не афсус, топдим сени кеч.
Сен билан ўтгувчи кўнларим тенгсиз...»
Мен шундай қолайки,
Бахтим, деманг ҳеч:
«Отаверар эди тонгларим сенсиз».

Дедингиз: «Сен менга севгидан эҳсон,
Билсанг, фақат сенга кўнглимни қўйдим».
Мен шундай қолайки,
Деманг ҳеч қачон:
«Тўйдим муҳаббатинг, борингдан тўйдим...»

Бахтим ўз қўлимда, омон бўлса бош.
Басир бўлай, бузсам севги қасамин.
Яратяпман ўзим ўзимга қуёш,
Яратяпман ўзим ўзимга замин...

Ўзимга

Урф уйқаш қилди аёл-эркакни,
Тўқис кўйлақларни суриб нарига.
Сенда эса ҳавас: узун этакли
Пушкин замонасин хонимларига.

Урф уйқаш қилди, қайчисин уриб
Қамчиндай сочларнинг эн-бўйларига.
Сен ҳавас қиласан, соч тарай туриб
Навойи даврининг гулрўйларига.

Кўзимда истеҳзо, лабимда ханда,
Бас, дейман, ўринсиз ҳавасларга, бас.
Урф ўз билганин қилиб турганда,
Нимага ҳам қодир сендаги ҳавас!

Зотинг фазога ҳам қўяркан қадам,
Эркан деб, аёл деб шартмикин ажрим!
Сен эса, шарт, дейсан, аста, дамо-дам
Йўқолиб бораркан нималардир жим.

Шоирлар ашъори, муғанний тори
Малоҳатга банда, ёр дерди ёрни.
Этаклар кесилди. Улар қатори
Кесилмадимикин ҳаётнинг ярми!

Оташ хаёллардан чатнайсан секин,
Атрофинга боқиб қайта ва қайта.
Бўсалар бўлмаса бунча ҳам текин,
Сен йиғлаб ўқиган Лайлилар қайда!

Жон олиб, жон тутар севги савдоси
Замондошинг учун эмасми қаҳат!
Латиф Кумушларнинг нозик адоси
Наҳот саҳналарда яшаса фақат!

Майли, батниклардан ўгирмасанг юз,
Шимни ҳам киярсан ҳавас билан сен.
Эркакларга тақлид қайларда жониз! —
Сендан сўраб турар, иккинчи бир «мен».

Ҳаёт, бу — кечгүвчи шахдда, шитобда.
Яшаш — томошамас, фидолин, демак.
Ҳақиқатни кўрсанг гар изтиробда,
Ҳимояга отлан, мисоли эркак.

Гоҳо кўзларингга мунг ташлар парзон:
Кимгадир ўтмишинг — ўйинчоқ, эрмак.
Узлигинг баҳосин ким этса арзон,
Эътиқодинг кўрсат мисоли эркак.

Навойи юртини авом билса ким,
Тўмарис мардлигин ким деса эртак,
Элингга, тилингга даҳл қилса ким,
Қалқон бўла билгил мисоли эркак.

Ҳаёт сурунмагай парқу булутдай.
Ёқалашмоқ керак нур учун бешак.
Бахтни даст кўтариб абжир йиғитдай,
Фидолингинг кўрсат мисоли эркак.

Давр уйқаш қилди аёл-эркакни.
Жўмардлик қўлин тут, сўрмай нарига,
Ҳавасинг келса ҳам узун кўйлакли
Пушкин замонасин хонимларига...

Бедорликда

Осмон сиёҳ,
Юлдузлар талай.
Ер — бенасиб нурларда ўйин.
«Хайр», дедим, —
Менга, ҳарқалай,
Мубҳам эмас, нур керак тайин.

Қаердадир ухлайди шамол.
Ура қолмас қамчинни отга.
«Хайр», дедим, —
Мен учун, алҳол,
Туғён керак ўндовчи олдга.

Нимчорак ой — бандсиз ўроқни
Илиб олган бошига терак.
«Хайр», дедим. Менга юракнинг
Чаппар урган ҳамроҳи керак.

Айтиб бўлдим хайр-хўшларим,
Уйқучан тўн бандаси, сизга.
Салом, тонгги серзавқ қўшларим,
Мени кўшинг сафларингизга...

* * *

Бефаросат, лоқайд кўзида
Кутилмаган мулойим боқиш,
Мен — баҳор, деб февраль кезида
Уриқларни алдаб кўйди қиш.

Кўнгилларга урган чоғ эди
Атрофдаги ялпи карахтлик.
Тушларига кирган — боғ эди
Бағри бутлик, яшноқ дарахтлик.

Гўзаллиги, эҳтиросини
Ошиқарди қилмоққа кўрик,
Айлантириб алдов бошини,
Қишда гуллаб юборди ўрик.

Эҳ, кўрнинг сиз дунё ишларин:
Тутди яна қишнинг қишлиги.
Нафис чирой, гул боқишларнинг
Соврулди кўнгил хушлиги.

Баҳор келар.
Урик бошида
Бўлай дер ҳам ол қуёш дармон.
Лекин ўрик кўз қарашинда
Бутун йилга етгулик армон.

Шоҳидиман сохта баҳорли
Қишдан кейин қайтмаган ҳушининг.
Оқибати нечоғ хатарли
Ишончларни чирқиратишининг...

ОМОН
МУХТОРОВ

БИРОВНИНГ ҲАЁТИ

ҲИКОЯ

лар хонада икки киши эди.

Қария тўрдаги стол орқасида, йигит ён томонда ўтирарди. Остонада баланд бўйли, йўғондан келган, ўрта ёшлардаги бир киши пайдо бўлди.

— Мумкинми? Саломалайкум.

— Ваалайкум ассалом. Келинг,— деди эшикка кўз ташлаб қария.

Меҳмон ичкари кирди.

Нозик жуссали, озғин йигит идорада яқиндан буён ишларди. Афтангори бесўнақай қариянинг эса шу ерда — касабта ташкилотда сочи оқарган; унинг олдида одатда ўзига ўхшаган одамлар келиб турар эди.

Шу боисдан йигит келган кишини, қарияга тегишли бўлса керак, деган хаёлга борди ва уларга халал бермасликни ўйлаб, ўз иши билан машғул бўлди. Аммо...

— Менга Карим Муродов керак эдилар,— деб қолди меҳмон кутилмаганда ва унга юзланди: — Бу, ўзларими, дейман...

— Мен,— деди йигит бир оз ажабланиб.

— Сизга икки оғиз гапим бор эди.

— Бемалол...

— Йўқ, бу ерда эмас,— деди ҳалиги киши негадир хижолат чекиб, кейин қўшиб қўйди: — Махфий...

Карим бу одамнинг нима махфий гапи бўлиши мумкинлигини билолмай тараддудланиб ўрнидан турди ва эшикка йўналган меҳмонга беихтиёр эргашди.

Ташқарида кун очиқ, ҳаво мўътадил эди. Идора ҳовлиси дарахтзор. Япроқлар тиниқлигидан кўзни қамаштиради.

Улар соядаги скамейкалардан бирига ўтиришди.

— Кечирасиз,— деди меҳмон ниҳоят,— Сиз асли бухороликсиз, шундайми?

— Шундай.

Расми Т. Жамолитдинов чизган

— Жондор томондан...
— Йўқ, биз асосан шаҳар...
— Жондордансиз! — деб туриб олди ҳалиги киши.
Каримнинг жаҳли чикди:
— Жондордан бўлсам, Жондорданман, дердим. Менга бунинг аҳамияти йўқ. Нима демоқчи эдингиз ўзи?
Меҳмон суҳбатдошининг авзойи ўзгарганига парво қиладиганга ўхшамасди. Афтидан, у ўз хаёли билан банд эди. Шунинг учунми, пинак бузмагани етмагандек, алланечук содда, беозор жилмайди.

— Агар малол келмаса, менга ўзингиз тўғрингизда гапириб берсангиз...

Карим кўнглида бу одамнинг самимиюлигини, чамаси, унга нисбатан ҳеч бир гарази йўқлигини ҳис этди. У қандай лов этиб ёнган бўлса, шундай тез шаштидан қайтди.

— Нимани?!

— Ҳаётингиз ҳақида қисқача...

Каримга меҳмоннинг талаби эриш туюлди. Умирида ҳеч ким, ҳеч қачон ундан бу нарсани сўрамаган эди. У, ўртада шунчаки ўйин бораётгандек бир кайфиятга тушиб, нотаниш кимсанинг кўнгли учун истар-истамас ўзи тўғрисида гапира бошлади:

— Бухорода туғилиб-ўсганман. Шаҳарда. Мактабда ўқидим. Кейин икки йил заводда ишладим. Пахта заводида. Ташкентга келиб, ўқишни давом эттирдим. Ўқишни битиргач, яна иш... Бухорода ота-онам, опаларим, укаларим бор. Бу ерда ҳам уй-жой, оила... Шу...

— Жондорда наҳотки ҳеч кимингиз бўлмасан?

— Йўқ. Мен Жондорни унча яхши билмайман. Уч-тўрт марта борганман, холос. Иш юзасидан.

Улар жим бўлиб қолишди.

— Биз Жондорда, даштнинг қаърида ер очяпмиз, — деди охири меҳмон ўйчан. — Лекин уй-жойимиз районнинг ўзиде. Менинг кўп йиллик бир дўстим бор. Муаллим. Иккимиз кўшни турамиз. Шу одам, Ташкентга келаётганимни билиб, сизга албатта учрашимни сўради...

— Унинг менда нима иши бор экан?

— Биласизми, улар асли уч оғани бўлишган. Ҳозир икки киши. Бир укаларини уруш пайтида йўқотишган...

Карим андак саросималанди.

— Мендан бирон ёрдам керак эканми?

— Йўқ. Бошқа гап. Улар ҳам сизга ўхшаб — Муродов... Сизни укамизмикан деб ўйлашяпти...

— Мени қаёқдан билишибди? — дея қизиқиб ва алланечук ташвишланиб сўради Карим.

— Телевизорда чиққан экансиз... Ушанда сизни, Бухоролик, деб айтишган экан. Афт-ангорингиз ҳам ўхшаб кетаркан. Бунинг устига фамилиянгиз... Ёшингиз ҳам тахминан тўғри...

— Сиз мени қандай топдингиз?

— Телевизор идорасига бордим, чиққан вақтингизни айтиб, суриштирдим...

— Ўзингиз Ташкентга нима иш билан келгансиз?

— Қувур керак. Уч кундан бери югуриб юрибмиз... Улар яна сукутга чўмишди.

Карим меҳмон билан бирга хонадан чиқаётганида бундай фавқулодда ҳодиса рўй беришини билмаган, гапнинг бу ёққа айланиб кетишини ҳам хаёлига келтирмаган эди. Сирасини айтганда, у бир лаҳза бурун ўзини истаб келган кишига — бу кимсанинг мақсад-муддосидан воқиф бўлмагани учун ҳам — ҳаёти тўғрисидаги бор ҳақиқатни рўй-рост гапирмаган, дафъатан фикрини йиғиб ҳам ололмаган эди. Масалан, Каримнинг Жондорни яхши билмаслиги, фақат иш юзасидан уч-тўрт боргани унчалик тўғри эмас. У илк болалик кўнларидан бу ерни яхши билади: Бухоро атрофидаги ерларда қариндош-уруғлари ҳам бор. Умуман, Жондорни унга бегона жой, деб бўлмайди... Лекин бунинг манови одам топиб келган гапга алоқаси бормикан?

Карим гапни чувалаштириб ўтирмади.

— Кечирасиз, исмингиз нима? — деб сўради меҳмондан.

— Маҳмуд.

— Нима десам экан, Маҳмуд ака, менинг ҳаётим

бошқа, ишонсангиз. Болалигимни эслайман. Ота-онам... яхши...

— Улар ҳам ёмон эмас. Жуда яхши одамлар, — дея танишларини оқлаётгандек оҳангда ғудранди меҳмон.

— Бўлиши мумкин. Мен уларни билмайман. Қисқаси, мен уларнинг укаси эмасман.

— Дунёда нималар бўлмайди. Сиз балки вақтида айрим гаплардан беҳабар қолгандирсиз...

— Йўқ. Мен сизга анигини айтяпман.

— Ҳўп, мен бориб нима дейин уларга?

Карим бу саволга тезда жавоб қайтаролмади. Бировларни ўйлаб, унинг юрак-бағри ўртаниб кетгандай бўлди.

— Майли, — деди анчадан кейин, — бу иш сиздан соқит. Яқин ўртада Бухорога борсам, уларга албатта, учрайман...

* * *

Уша кунга қадар Каримнинг таржимаи ҳоли худди кафтда чизилгандек аниқ, кўнглида бунга ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ эди.

Карим яхши биларди: гапни узоқроқдан бошлаганда, унинг она авлоди каттақўрғонлик, ота авлоди жондорлик. Ота-онаси асосан Бухоро шаҳри ва шаҳар атрофидаги қишлоқларда ҳаёт кечиришган. Узи шаҳарда туғилган, лекин болалиги шаҳру қишлоқ ўртасида ўтган.

Ўқишни битириб, Ташкентда қолганидан буён болалик кўнлари кечган Бухоро атрофидаги қадрдон қишлоқларга Каримнинг йўли тушмаган эди. Қишлоқлар тугул, у энди ота-онаси яшаётган Бухорога ҳам кўпда боролмасди. Иш, тирикчилик. Езда, дам олиш кезларида кўпинча бирон ёққа сайри сафар қилишга тўғри келар, у Ўзбекистондан олис ерларга жўнар эди: дунё кўриш ҳам керак, умр ўтати... Бироқ, шунга қарамай, дарахт илдизсиз ўсмагани сингари, Карим ҳам ҳаётини Бухоросиз тасаввур қилолмас, у ерда кечган болалик кўнларини соғинар, борган пайтларида эса ўзини беҳад бахтиёр ҳис этар эди.

Маҳмуд келиб кетганидан кейин орадан бирон ой ўтгач, Карим Бухорога бориб, ундан Жондорга ўтди.

Аслини олганда, Маҳмудга кескин рад жавобини бериб жўнатиши ва шу ташвишдан бемалол фориг бўлиши мумкин эди. Аммо табиатан ҳаёлпараст, кўнгличан бу йигит, дунёда ечилмайдиган чигаллик, чекинмайдиган кулфат йўқ, одамларга эринмасдан ёрдам кўрсатиш керак, деб ўйлар, ҳар қандай бахтсизликнинг сўнггида яхши кўнлар келишига юрак-юрагидан ишонар эди.

Карим воқеа бундан кейин қандай давом этишини, ака-ука Муродовларга нима дейишини, улар билан қандай гаплашишини ҳали ўзи ҳам яхши билмасди. Аммо Маҳмуд билан хайрлашганидаёқ Жондорга албатта бир боришини кўнглига тугиб қўйган эди.

У автобусда Жондорга кетаётиб, бу ерда узоқ қариндошлари эмас, отасининг тоға-тоғаваччалари яшаганини, беш ёки олти йаршлигида биринчи марта уларникига борганини эслади. Хотирасида қандайдир қуюқ боғ ёира-шира жонланди. Ушанда анжир пишиги бўлгани, боғни оралаган ариқчада муздек сув оққани ёди-га тушди. Жондорга кейинчалик бир неча марта борганига қарамай, қайтиб ота қишлоғини, қариндош-уруғларини сўроқламаганидан кўнглида андак хижиллик ҳам туйди.

Карим Жондор марказида автобусдан тушиб, Муродов дарс берадиган мактабни қидириб топди. Танаффус пайти мактаб ҳовлисида Муродов билан юзлашди.

Бу — бўйи ўртадан баландроқ, елкалари кенг, бугдойранг юзли, сим-сиёҳ кўзлари кулимсираб турадиган истараси иссиқ, малоҳатли бир киши эди. Карим ранг-рўйи, қиёфасидан унга қандайдир ўхшар, четдан қараган одам буларни чиндан ҳам ака-ука, деб ўйлаши мумкин эди.

Аваллига гап-сўз қисқа бўлди. Карим ўзини таништирди. Муродов у билан содда, самимий кўришиб, бир дақиқа сабр қилишини сўради. Сўнг, чуғурлашаётган болалар қўршовидаги бошқа муаллимлар билан

нима ҳақдадир пичирлашиб олди-да, Каримнинг ёнига келиб, кетдик, деди.

Улар кўчага чиқишди. Бино орқасида Муродовнинг машинаси турган экан, ўгиришди.

Муродов ҳамон ортиқча лом-мим демасдан машинани мағриб томондаги худди чизғич кўйиб тортилгандек тик асфалт йўлдан қаёққадир ҳайдаб кетди. У кўпчилик қишлоқ кишилари сингари ўзини сиртдан беғам, осойишта тутарди.

— Кечирасиз, қаёққа боряпмиз шу кетишда? — деб сўради Карим Жондор маркази орқада қолиб, даладашт бошлангач.

— Акамникига борайлик-чи, — деди Муродов. — Кейин бизникига қайтамиз...

Сўнг анчагача индамай кетишди.

— Гапиринг энди, — деди Карим охири сабри чидамай.

Муродов унга паришон кўз ташлади. Кейин шошмасдан сўз бошлади:

— Биз ота-онамиздан бевақт ажралганмиз. Уч ака-ука... Акам жангга кетган. Мени Бухорога, болалар уйига юборишган. Укамиз икки-уч ёшларда бўлган ўшанда; мендан беш-олти ёш кичик. У ногирон бир қариндошимизнинг қўлида қолган. Қариндош увоқ чорасидага қўлидан келганча меҳрибонлик қилган. Лекин тез орада жуда қийналиб кетган. Кўзи яхши кўрмаса, бунинг устига бола боқиш эркак одамнинг иши эмас. Ноилож, болани Жондордан очилган қандайдир етим-есир норасидалар тарбияланадиган даргоҳга берган... Акам урушдан қайтгач, мени топди. Аммо укамизга кейин нима бўлган — билмаймиз...

— Ҳалиги қариндош боладан қайтиб хабар олмаган эканми?

— Балки бир-икки хабар олган бўлса олгандир. Лекин, менимча, турмуш бунга унчалик имкон бермаган. Болалар Жондордан бошқа жойга кўчирилган бўлиши ҳам мумкин...

— Унинг ўзи нима дейди бу ҳақда?

— Биз бундан ундан вақтида, ўзимиз сал тинчиб олгунча, яхшироқ сўрамаганмиз. Энди бўлса, оёққа туриб, жигар қадрига етганимизда, у киши дунёдан ўтган. Қишлоқда ҳеч ким ҳеч нарса билмайди...

— Боланинг исми Кариммиди?

— Йўқ, Хиром эди...

— Бўлмаса, мени нега суриштирдингиз?

— Қулоққа иккаласи бир хил эшитилади. Исм ўзгариб кетмаганмикин, деб ўйладик... Масалан, менинг болаликдаги исми Баҳром. Болалар уйда адашиб, ҳужжатга «Барот» деб ёзишган. Буниси майли, кўпчиликнинг Баҳром дейишга тили келишмай, исми асосан Барон бўлиб қолган...

Карим беихтиёр мийғида кулди: Барон...

Тахминан ярим соатлардан кейин машина беш-ўнта янги солинган ҳовлидан иборат қишлоққа, Муродовнинг акасиникига кириб келди. Темирйўл яқин бўлса керак, ахён-ахёнда поездларнинг пишиллаб-пишқирishi қулоққа чалиниб турарди.

— Ака уйда, ҳовлидаги олма-нок туплари остида куйманаётган экан. У меҳмонларни кўриб, қўлларини қоз-қоқа пешвоз чиқди.

Баҳром «Бу киши акамиз, исмлари Муслим», деб уй эгасини Каримга, Каримни акасига таништирди.

Муслим Баҳромга нисбатан нозикрок, ихчамрок, аммо унинг ҳам кўзлари сим-сиёҳ эди. Карим уй эгасига тикилиб, яна ғалати аҳволга тушди: бу кишининг ҳам афт-ангори, ўзини тутуши унга қандайдир ўшарди.

Ичкари кирилди. Дастурхон бошида ҳам уруш даври, урушнинг касри-касофатлари ҳақида гап кетди. Йўқ, бу ерда Карим йўлда эшитган гапларга деярли янгилик кўшилмади. Аммо Карим муайян қарорга келган эди. У кўнглидагини ўртага тўкди:

— Мана, танишдик... Мен кўлимдан келганича укаларингизни қидиришиб кўраман. Топилса — яхши, хурсандчиликка нима етсин. Борди-ю, топилмаса, мендан

инжимайсизлар. Мен сизларга доим бир ука ўрнини босишга ҳаракат қиламан...

* * *

Карим болаликдан урушнинг нималигини билар, у ўша қирқ биринчи йилнинг ёзида дунёга келган эди. Фарзандини, акаси ёки укасини, суюкли ёрини урушда йўқотган кишилар тўққан кўзёшлар Каримнинг ҳам мурғак юрагига томган, оналарнинг аччиқ фарёди ўнинг ҳам қулоқларида қотиб қолган эди. У қишлоқнинг тупроқ кўчаларида ҳам, Бухоронинг қайроқтош йўлларида ҳам аламзада, қандайдир аянчли судралган, уруш аждари ғажиб ташлаган ўнлаб, юзлаб майиб-мажруҳ кишиларни кўп кўрган. Тўқиллаган қўлтиқтаёқлар, ғижирлаган аравалар, инкиллаб-ингранган майиб-мажруҳлар ҳамон унинг кўз ўнгиди.

Ёши улғайган сайин, болаликда кўрганларининг давоми бўлиб, Каримнинг хотирасига урушнинг янгида-янги манзаралари муҳрланди.

Ўзбекистондаги деярли барча катта ёдгорликлар унга таниш. У кейинги йилларда Кавказ, Қрим, Белоруссия, Украина, Молдавия ва бошқа уруш кечган сарзаминларни ҳам айланиб, Биродарлик қабристонларини зиёрат қилган. Бу олис гўшаларда Карим ҳар гал мармар лавҳалардаги, Ватан деб жон фидо этган минг-минглаб йигитларнинг исм-фамилияларини ўқиб ҳаяжонланган. Ўша лавҳаларда у Аҳмедов, Ботиров, Сатторов сингари ўзбекча фамилияларга дуч келганда булар Ўзбекистонда мункиллаб юрган қайсидир чол, қайсидир кампирнинг жигарбанди эканини тасаввур қилган, қалбига ларза тушган эди.

Карим Жондордан Бухорога қайтаётиб, шуларни эслади.

Яна бир воқеа унинг ёдига тушди.

У қайсидир йили эски газеталарни кўздан кечираётиб, кичик бир хабарни ўқиб қолди. Уруш пайти ўзбек болалари номидан қамалдаги Ленинград болаларига совға-салом олиб борган вакиллар орасида Амин Умарий деган шоир ҳам бўлган экан. Карим ёшлигида Амин Умарий шеърларини севиб ёд олганидан, бу хабар уни дафъатан қизиқтирди. У ўша йили ёзда Ленинградга сафар қилди.

Аммо Ленинградда «совға-салом» тарихи қолиб, Каримга кутилмаганда бошқа бир тарих юз очди.

Бу азим шаҳар этагида Ладога деган каттакон кўл бор; у денгизни эслатади. Карим эшитган эди: уруш пайтида бу кўл қамалдаги Ленинградга бамисоли дарвоза вазифасини ўтаган, шаҳарга фақат шу кўл орқали озик-овқат, кийим-кечак, ўқ-дори ташилган. Кўлдан ўтаётиб минглаб одамлар ҳалок бўлган, юзлаб самолётлар, машиналар, ўнлаб пароходлар чўкиб кетган.

Карим Ленинградни айланиб, сафар давомида Ладогани ҳам кўришга аҳд қилди. Аммо кўл соҳилига борганида...

Биродарлик қабристонини зиёрат қилаётиб, бу ерда фақат шахидларнинг исм-фамилияси эмас, пароходларнинг ҳам номини учратди ва улар орасида беҳосдан «Ўзбекистон» пароходига кўзи тушди...

Карим энди ўша соҳил, ўша пароходни доим эслар, уруш пайтида ҳалок бўлган юртдошларининг барчаси унга «Ўзбекистон» пароходида сувга чўкиб кетгандек туюлар эди...

Муродовлар билан танишганига қадар Карим уруш даҳшатини элас-элас туйган, холос, уруш даҳшати ундан қандайдир олисда эди. Жондордан қайтгач, у ҳаётда илк дафъа ўзини уруш билан чинакам юзмаюз келган, урушнинг машъум қиёфасини кўриб турган одамдек ҳис этди.

Карим ўша борганида Бухородаги барча архивларга бирма-бир кириб чиқди. Бироқ ҳеч қайси архивда етим-есирларга алоқадор тузукроқ маълумот топилмади.

Ниҳоят, у маориф бўлими архивига учради.

— Уруш пайтида болалар уйдан бошқа ҳам нора-

сидалар учун бирон-бир даргоҳ бормиди?— деб сўради архив ходими — кўзойнакли кекса аёлдан.

— Бор эди. Ҳамма ерда ясли-боқчага ўхшаган уйлар очилган эди,— деч ўйчан бош ирғади аёл. — Сўнг-ра рус тилида изоҳ берди: — Уларни «Детдом» эмас, «Детская комната» дейишарди...

— Қўлингизда ўшаларга тегишли ҳужжатлар сақланганми?

— Афсуски, йўқ... Улар тез орада тугатилган. Кўпчилиги болалар уйига қўшиб юборилган...

— Демак, болалар уйига тегишли қоғозлар топилади, шундайми?— деб сўради Карим. У ўзича, Хиром ҳам Жондордан бирон болалар уйига кўчирилган бўлса керак, қоғозлар ичидан лоп этиб исм-фамилияси чиқиб қолар, деган умидда эди.

— Топилади, албатта. Лекин унчалик кўп эмас.— деди аёл.

Карим Бухоро воҳасида уруш ва урушдан кейинги йилларда ўнлаб болалар уйлари ташкил этилганидан уларга тааллуқли қоғозлар ҳам камида бир туяга юк бўлса керак, деб ўйлади ва шошмасдан, жиддий танишишга бел боғлади.

Йўқ, кўзойнакли аёл Каримга гапнинг индаллосини айтган экан. У атиги тўрт-беш қалин дафтарни Каримнинг олдига келтириб қўйди.

— Бўлгани шуми? — деб абажланди Карим.

— Шу... Биласизми, айрим жойларда шароит оғирлигидан болаларнинг исм-фамилияси чойқоғоз ёки бир ёғи тўлдирилган идора қоғозларига ҳам ёзиб кетаверилган. Тарбиячилар сон-санокнию болаларнинг сихат-саломатлигини муҳим деб билишган. Кейин, сарсон-саргардонлик, ҳар хил кўчишлар, бошқа оврагарчиликлар туфайли жуда кўп нарса йўқолган. Биз қолган бутун маълумотларни тўплаб, мана шу дафтарга қайд қилиб қўйганмиз...

Карим ҳаяжонланиб, дафтарларни секин-аста кўздан кечири бошлади. Дафтарлар саргайган, титилиб кетган эди. Гоҳ сиёҳ, гоҳ қаламда ёзилганидан айрим бетларини ўқиб ҳам, тушуниб ҳам бўлмасди.

У ҳар бир дафтардаги «М» ҳарфидан Муродовлар фамилиясини топиб, диққат билан қараб чиқа бошлади. Шу кунга қадар, Муродов деган фамилия нисбатан кам учрайди, деб ўйларди. Бу ерда ҳар бир дафтарда ўндан ортиқ Муродов фамилиясини кўриб, У лол қолди. Биргина Бухорода, биргина Муродов фамилияли шунча етим-есир бўлганидан таъсирланиб, кўзларига беихтиёр ёш келди.

Карим дафтарлардан Хиром Муродов фамилиясини тополмади.

У архивдаги аёлга муддаосини қисқача тушунтирган бўлди.

— Бу оғир масала, укажон,— деди аёл.— Биринчидан, вақтида бола тирик қолганим, йўқми — айтиш қийин. Ҳақиқатни яшириб нима қилдик, ўша йиллари анча-мунча бола нобуд ҳам бўлган. Иккинчидан, кўриб турибсиз, ҳужжатлар тўла сақланмаган, ўшанда бунинг иложи ҳам йўқ эди. Демак, қидиришдан натижа чиқиши дарғумон. Бунинг устига, масалан, болани биров тарбиясига олган, фамилиясига ўтказиб, исминини ўзгартирган бўлиши ҳам мумкин. Бунақа воқеа кўп учрайди. Буни эса суриштириб тағига етиш анча қалтис иш, укажон. Одамларнинг тинчини бузиб, қайтиб бахтсиз қилиб қўйиш ҳеч гап эмас...

Карим бу гапларни эшитиб, тарвузи қўлтиғидан тушгандек, бўшашиб қолди...

* * *

Йўқ, у икки-уч кундан сўнг Бухородан Тошкентга қайтди ва бу ерда ҳам Хиромни қидиришда давом этди.

У эҳтиёт бўлиш кераклигини биларди, аммо олдига қўйган мақсаддан воз кечмаган эди. Карим Хиромни топиб, акалари билан учраштиришни, кейин улар хонадонига олижаноб, самимий дўст бўлиб қолишни истар, бу эзгу ният унга қандайдир руҳ ва куч бахш этган эди.

Каримнинг ҳаётида олдингига ўхшамаган безовта кунлар бошланди.

У талабалик йилларида анча таниш орттирган, газеталар ва радиода унинг республикани кезиб юрадиган журналист дўстлари бор эди. Карим Тошкентдан қайтгач, биринчи навбатда ўйшларни ишга солди, бирон дарак топишса, хабар қилишларини сўради.

У бўш вақт топилса бас, архивдан чиқмасди.

Карим хизмат қиладиган идорага кўп одам келиб-кетар, илгари унинг бу билан иши йўқ эди. Энди икки кўзи эшикда, қулоғи келган-кетганининг гап-сўзида. Маҳмудга ўхшаб Хиром ҳам бир кунни қўққисдан ўз оёғи билан кириб келиши мумкин, бунақа воқеалар одатда шундай тугайди, деб ўз-ўзини ишонтирар, остонада кўринган ҳар бир одамдан Хиромга хос белги қидирав эди.

У олдинлари ўзининг фамилиясига лоқайд эди. Энди бирон фамилиядоши тўғрисида эшитса бас, тўғилган ери, ёши, туриш-турмушини суриштириб, аниқ билиб олмагунча кўнгли тинчимасди.

Каримнинг ҳаётидаги бу ўзгаришлар устига яна бир ажиб ўзгариш...

У Жондорга бориб келиб, Хиромни қидиришга тушганидан буюн негадир Ладога кўли за «Ўзбекистон» пароходини тез-тез эслар, баъзан кечалари ўша соҳил, ўша пароход унинг тушларига кирар, тушида зангор кўл жимирлаб, эртақлардагидек ғаройиб «Ўзбекистон» пароходи сув остидан аста юзага кўтарилар ва энгил сузиб кетар эди...

Аммо, Карим қанчалик уринмасин, бундан ҳадеганда натижа чиқадиганга ўхшамасди...

* * *

Муродовлар унга хат ёзишди. У жавоб ёзди. Кейин улар Жондордан Каримни йўқлаб келишди. Бир кўрган — таниш, икки кўрган — билиш; ўртада ўз-ўзидан илиқ бир муносабат юзага кела бошлади:

Кейин Каримнинг яна Бухорога йўли тушди, яна Жондорга борди.

У бу гал катта давра — тўй устидан чиқиб қолди. Тўй бировники эди. Аммо ака-укалар Каримни ҳам қистаб олиб боришди.

Тўйда, қутилмаганда, тошкентлик меҳмон, деб Каримга сўз беришди. Карим тўй эгаларини табриклаб, ўрнига ўтириши билан бир гуруҳ нотаниш одамлар уни қуршаб олишди, қадаҳ тутган ўнлаб кўллар унга томон чўзилди.

— Яхши гапирдингиз. Раҳмат...
— Сизларнинг тарихларингни эшитганимиз, Хиромбой...

— Яшанг, ҳамқишлоқ...
— Хурсандмиз, шунча йил ўтиб топишдиларинг. Охиригача оласиз энди...
— Маладес, Хиромбой...

Карим Жондорга ҳам, тўйга ҳам келганидан кўнглида алланечук пушаймонлик ва ўзидан норозилик ҳис этди. Масаланинг бундай тус олиб кетишини кутмаганидан эсанкираб қолди. Шовқин-сурон ичида тўнғич Муродовнинг кимгадир ўртанча укаси ҳақида айтган гапи унинг қулоғига чалинди:

— Биринчи марта бормайман, деган. Қочиб кетган ёнимдан. Қайсарлик қилган. Уни детдомдан уйга бошлаб, одамлар орасига олиб киргунимча она сутим оғзимга келган, тўғриси...

Карим, акаси сўроқлаб борганда Баҳром болалар уйидан сакраб-ўйноқлаб уйга йўл олаверган, деб ўйлаган эди. Аслида бошқача экан. У ажабланди: нега Баҳром ўшанда акасига дарров элакишиб кетмаган? Турмуш тарзини ўзгартиргиси келмаганми?

Бунинг ўзгариши осонми?...
Карим бу гал Бухородан бир оз ланж бўлиб қайтди. Тошкентга келгач, бутун ҳақиқат гўёки мана мен дегандек аста-секин юз оча бошлади. Карим ўзининг Хиром эмаслигини аввалдан очиқ-ойдин айтганига қарамай, ака-ука Муродовлар уни жигаримиз деб ўйлаш-япти. Бундай эмаслигига ишонилмаяпти. Ишонгилари

келмаяпти. Нима учун? Чамаси, улар Каримни шунчаки қайсарлик қиляпти, деб ўйлашяпти. Гўё унинг беғоналиги ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, қўйиб берса, ҳақиб кетиши ҳам мумкин, деб қўрқияпти. холос. Қишлоқдагилар ҳам унинг Хиром эканига негадир унча шубҳа қилишмаяпти. Қандай тутиши қизиқтиряпти, Каримни тўйда, қишлоқдагилар олдида — эҳтимолки, ўзлари истамаган ҳолда, — ноқулай аҳволга солиб қўйишган эди. Карим шу боисдан Жондорни, Бухорони бу гал Муродовлардан сал ранжиб, иззат-нафси оғриб, тарк этди. Тошкентда ҳам уч-тўрт кун асабийлашиб юрди.

Ниҳоят, бу ҳам ўтди. Карим, Муродовлар дунёдан боумид, меҳр-оқибатли, олиҳиммат кишилар эканию уни ўз укалари деб билиб, бунга сидқидилдан ишонгани учун улардан ўлкалаш, инжишга ҳақи йўқлигини ҳис этди. Муродов учун қуюнган, тўйда Каримни кўриб суюнган қишлоқдагиларни ҳам айблаб бўлмайди.

Ахир, Каримнинг ўзи Хиромнинг борлигига, топилишига ҳаммадан кўп ишониб, уни бир неча ойдан буюн қидирмаяптими?! У ҳам бошқаларнинг йиллар давомида ана шундай умидланиб юрганига тушуниши керак эди. Жондорликлардан балки ҳеч ким Биродарлик қабристонларини айланиб Ленинградга, Ладога соҳилига бормаган, «Ўзбекистон» пароходига ҳам тўқнаш келмагандир. Аммо уруш фожиаларидан қанчалик воқиф бўлмасин, уларни барибир пароходнинг чўкиб кетганига ишонтариш қийин. Карим сингари уларга ҳам пароход ҳамон сувда енгил сузиб юргандек туюлмоқда. Бунинг учун бировдан гина қилиш жоиз эмас.

«Ўзимни бепарво тутиб, Муродовлар билан олдингидек муносабатни давом эттиравераман, — деб ўйлади Карим. — Улар менинг болагимга ишонишмаса — ишонишмасин, мени укалари деб билишса — билишса, бировларга, шу бизнинг укамиз бўлади, дейишса ҳам майли. Мен индамай Хиромни қидиравераман. Хиром топилса, ҳамма нарса жой-жойига тушади».

Бироқ шу кунлари унга нотаниш бир йигитчадан хат келди. «Ассаломуалайкум, ҳозирча нотаниш тоғажон! Аҳдолларингиз қандай, яхшими? Соғ-саломат, чарчамасдан ишлаб юрибсизми? Хорманг ишлар билан!

Тоға, бу хат кимдан экан, деб ҳайрон бўлманг. Қоракўллик Гуландом опангизнинг ўғли Болтабойдан. Тоғажон, сиз Баҳромбой тоғамнинг уйига келиб кетдиз экансиз. Мен сизнинг адресингизни ўша ердан олдим. Бизнинг уйимизга келмаганингиздан онам ниҳоятда хафа бўлдилар. У киши айтдиларки, Хиромбой ёшлигида, отам ўлганларидан кейин кимсасиз, қаровсиз қолган... Майли, у кунлар ўтиб кетди. Келинг, энди бир-биримизни йўқлаб, борди-келди қилайлик. Тоға, мен бу ердаги Тошкентда сиз билан ўқиган бир-икки ўртоғингизни танийман. Уларнинг қўлида расмларингиз ҳам бор экан. Келтириб кўрсатишди.

Хўп, тоғажон, ёзаётган мактубимни тугаллайман. Хатоси бўлса, кечирасиз. Хайр, соғ бўлинг. Хатимнинг жавобини интизорлик билан кутаман. Жиянингиз Болтабой».

Карим хатни ўқиб, худди Жондордагидек эсанкираб қолди. Шу кунларда у маълум муддатга ўз-ўзини алдагани, домига тортган гирдобдан осонгина чиқиб, қўтулиб кетишга уринганини ҳис этди.

Йўқ, Муродовлар Каримни укамиз деб ўйлашлари-ю, у бунга ҳеч қандай муносабат билдирмаслиги мумкин эмас. Бундай пайтда бепарволик кетмайди. Ўзинга ҳам, бошқаларга ҳам ё укалик, ё беғоналик йўлини тутишинг шарт. Учинчи йўлни қидирмай қўяқол.

Қўққисдан унинг хаёлига олдин ўйламаган бир гап келди. Дейлик, Муродовлар кимларгадир уни укамиз деб таништиришди. Карим ҳам чор-ночор, уларнинг кўнгли учунми, одоб юзасиданми, борингки, тўйда бўлганидек довдираб-гарангисиб қолганиданми ўзини ука ўрнида тутди. Хўш, бора-бора бунинг оқибати нима бўлади? Каримни яхши таниган, унинг ҳаётидан озми-кўпми хабардор одамлар наздида у етти ёт кишилар уйига укалик даъво қилиб кирган, уялмай-нет-

май бемалол меҳмон бўлиб юрган ёлғончи, товлама-чига ўхшаб қолмайдими?! Буниси майли. Кеча Жондорда, бугун Қоракўлда тарқалган гап эртага Бухорога ҳам етиб боради. Бухоро ўзи чор атрофи шамол тинимсиз гирдибод урган яйдоқ дашт эканлигиданми, шунчака воҳа, бу ерда гап одатда бир жойдан иккинчи жойга енгил кўчади. Оқибатда олжанаоблик, валломатлик қилишга бел боғлаган Каримнинг шўрига шўрва тўкилмайди?! У ўзини тарбиялаб, вояга етказган ота-онанинг юзига қандай қарайди? Опалари, укаларига нима дейди? Бўлган воқеани тушунтиролмай, уларнинг наздида ҳам ер ёрилиб, кириб кетадиган аҳволга тушмайди!

Карим қутилмаган хат тўфайли ана шундай изтиробга чулғанди.

У чиндан ҳам Муродовларнинг укаси бўлсаю ўртада мулоқот туғилса, эҳтимолки, бунчалик азобланмасди. Жондорга бориб акалари бағрига отилган, уларни таниган-танимаган одамлар билан бирга суюнган, қоракўллик қариндошлари ёзган мактубга ҳам эринмай жавоб қайтарган бўларди. Аммо ҳозирги вазиятда бошинг қотиб, ночорликдан ўртаниб тураверсан. Бировларнинг сифинишини билган ҳолда, уларнинг неча йиллик умидини кўкка совуриш оғир. Беғоналигини ҳадеб таъкидлашга эса тилинг бормади. Шу билан бирга, уларнинг укаси бўлиб қўяқолишнинг ҳам илжи йўқ. Бир кун бориб одамлар нима дейди?

Хўш, Карим чиндан ҳам Муродовларнинг укаси бўлса-чи?!

Буни аввалига шунчаки лоқайд хаёлидан кечирди, аммо кейин бу ўй уни домига тортиб, мясида қуюндек чарх ура бошлади. Бундай деб ўйлашга ҳам маълум даражада асос бордек эди...

Мана энди илк бор Каримнинг кўнглида ўзининг Карим эканлигига шубҳа туғилди, туғилибгина қолмай, ўру қирда от чоптирган суворийдек, ундаги бир қадар осойишталикини ҳам остин-устун қилиб ташлади.

Карим бу чоққана сира ўз ҳаёти тўғрисида жиддий ўйлаб кўрмаган, бунга эҳтиёж ҳам туғилмаган эди. У ҳар қандай беғам, бахтиёр инсон сингари, ҳаётидаги узук-юлуқ манзараларни эсласа эслаб, қолганини қолдириб кетаверишга одатланган, шунинг учун ҳам биринчи марта жондорлик Маҳмудга таржимаи ҳолини енгил-елпи гапириб берган эди. Мана энди юрагида от дупурлатган шубҳадан фориг бўлиши ёки муайян қарорга келиши учун бутун ҳаётини бир ипга тизиб кўриши, айниқса болалик кунларини ҳаёлида аниқ жонлантириши керак...

Оилада Каримдан катта яна тўртта қиз бўлгани билан, у тўнғич ҳисобланар эди. Аслида-ку олдин ҳам бир ўғил туғилган, аммо у энди ақлини таниганида қалтис йиқилиб хастанган, дунёдан эрта кўз юмган эди. Ушанда ота-она фарзанд доғида қаттиқ қуйган бўлишса керак, болакайни ҳамон алоҳида бир меҳр билан хотирлаб туришарди. «Жуда чиройли эди», «Жуда ақлли эди», деб тилга олишарди. Каримдан кейин туғилган икки фарзанд ҳам нобуд бўлган, лекин негадир уларни деярли эслашмас эди.

Урушдан кейинги оғир йиллар эканиданми ё ота оддий касб кишиси сифатида умргузаронлик қилганию асосан уйда ўтирадиган онанинг тиқиш-бичиш билан фақат ора-сирагина шуғулланганиданми, бу хонадон турмуши машаққатли кечар эди. Бир тишлам сон — аққонинг уруғи, янги уст-бош тўғрисида эса ўйламаса ҳам бўлади, шундай бўлгач, болалар ортиқча орзу-ҳавасга ўрганишмаган эди. Ота-она уларнинг мурағак қалбидаги бутун орзу-ҳавас кундан-кунга, сўниб бораётганига сира парво қилмас ёки бун пайқамас эдилар. Умуман, бу хонадонда ҳар кимнинг — ота-онанинг ҳам, болаларнинг ҳам — ўз ташвиши бор, ҳар ким ўзи билан ўзи овора эди. Лекин шунга қарамай, хонадон аъзолари ҳаммаша бир дастурхон атрофида ўтиришиб, ўзларини тўқ-маманун кишилардек тутишар, гўё бир майизни қирққа бўлиб ейишар эди. Бундоқ қараганда уларнинг ҳеч бирини бахтсиз деб бўлмасди, аксинча, лампа-чирок хирагина милтираган бу

кулбада ҳамманинг чеҳраси очик, порлоқ кўзларида қандайдир ёрқинлик, фарах, бахт ҳукмрон эди.

Буларнинг нимадан мамнун, нимадан бахтиёр эканига тушуниш қийин. Узлари сингари уйлари, ҳовлилари, ҳам хароб, худди ертўлага ўхшаб зах, қоронғи эди. Ҳовли деворлари чириган қоғозни эслатади. Оғиз тўлдириб «Ховли!» деёлмайсан ҳам — қийшайиб, па-чокланган қандайдир қути! Каталак...

Уйдаги умумий рух, кайфият, чамаси отага боғлиқ эди. Ёшлиги амирлик даврида ўтган, етим боши билан кўп йиллар бировлар эшигида ғариб-ғураболикда санқиб, муҳтожлик, ҳуқуқсизлик, сарсонлик жабрини тортган бу кишининг кўнгли содда, беозор, одамларга нисбатан чексиз шафқатга тўлиқ эди. Ота умрида ҳеч қачон болаларидан биронтасига кўл кўтармаган, кўл кўтариш тугул, уларнинг иззат-нафсини оғри-тадиган бир оғиз ачиқ сўз ҳам айтмаган эди. Ногоҳ болаларидан ранжиганида ҳам уларни эмас, ўзини айбдор ҳисоблаб бир четга ўтар, чўнқайиб ўтирар, фарзандларининг инсофга келиб, узр сўрашини кутар эди. Энг муҳими, у доимо озни кўп ўрнида кўришга, қаноат қилишга одатланган эди. Бу хислатлари кейинчалик хотини, болаларига ҳам юққан. Шу боисдан, машаққатли кунларда ҳам уларнинг хонадонидан мамнуният, хурсандчилик — ҳазил-мутойиба, ўйин-кулги аримас эди.

Карим эндигина ақлини таний бошлаганида тахминан тўрт-беш ёшларда эди.

Онаси, опаларига индамай, уйдан ташқарига сирғалиб, гоҳ ҳовлида, гоҳ дарвозахонада, гоҳ эшакарава базўр сиғадиган тори-танг кўчада тупроққа қоришиб ўйнаб юрган дамларини у ғира-шира эсларди. Нечундир, ўша йиллар ёзининг пайафзал ичида оёқ кўйдир-гудек қайноқ офтобни қишининг ҳатто дарвозаларни очирмай кўядиган мўл-кўл қори ҳам унинг хотирасига муҳрланиб қолган эди... Биҳ йиллари, ота яхшироқ яшашга умидланган бўлса керак, улар шаҳардан Когон атрофидаги қишлоқларга кўчишиб, кейин яна шаҳарга қайтишган эди. Бепоев дала-дашт бағридаги шабнам тушган ўтлоқларда ирғишлаганларию дарахтларга чирмашиб, лойқа сувларга шўнғиганлари ҳам Каримнинг ғира-шира ёдида эди.

У беш-олти ёшларида ажабтовур хунарлар кўрсата бошлайди: кўчадан ўтиб кетаётган араванинг гилдираги остига, қани, бу ёғи нима бўларкин, деб оёқ суқади... томдан бепарво тушишга уринади... Ушанда нега бундай қилган экан, ҳамон тушунолмайди. Лекин ўша шумликларинию эвазига онаси неча марта қулоғини бураб, орқасига туширганларини яхши эслади.

Олдинги ўғил нобуд бўлиб, Карим тўнғич ўғилга айланиб қолгани учунми, уйда аввалдан бир оз эҳтиёткор муомала қилишар эди. Карим эса, аксинча, уйдагиларнинг бу тарз муомаласидан негадир қисиниб ўсган, қад-қомати тикланмай туриб, кўнглида алланечук ёлғизлик тўғуларини ҳис этган эди. У бошқаларга нисбатан кўпроқ ўз ташвишларига ўралашиб қолгани учунми, уйда унга қанчалик меҳр, эътибор кўрсатишмасин, шунчалик инжиқлашиб, асабийлашиб, уйдан ҳам, уйдагилардан ҳам қалбан узоқлаша бошлаган эди. Хонадондаги ночорликдан туғилган оғирчиликларни бошқалардан кўра теран англаган Каримнинг кўнглида ёки шу боис ўша машаққатларга қарши норозилик, исёв ҳисси уйғонганмикан? У ўқишга киргач, инини тарк этган парранда сингари энди бутун ҳаёти биргина ўзига боғлиқ турмуш тўрва-халтаси ўз бўйида эканига қаноат ҳосил этган ва балки шундандир, Тошкентдан уйга олдингидан баттар қисиниб-қимтиниб, ойда-йилда меҳмон қабилида келиб туришни одат қилган эди. У кишини битирди, турмуши андак изга тушди ҳам, шунда у ота-онанинг, туғилиб улғайган хонадоннинг қадрига ета бошлади, лекин бари-бир унинг қони-жонида ҳамон бир чимдим ёввойилик сақланиб қолаверди. Тўғри, Карим уйдагиларнинг бағрига сингиб кетишни дил-дилидан истаган, бироқ мудом нималардир бунга халал бериб келган эди... У ота-онасию опасингиллари билан ҳеч қачон кўнглидагидек очик-ойдин

муносабатда бўлмаган, ҳаммадан ҳам ўтиб тушадиган жойи — уйда ўзини ҳеч қачон уй эгасидек тугулмаган эди. Ҳозирги кунга келиб, аҳвол анча ўзгарди. Унинг отажони, онажониси қариб қолишди. Шулар олдида бурчли эканини у илк дафъа ҳис этиб, қирқ йил умри кўнглидагидек ўтмагани, тўнғич ўғилга муносиб иш тугулмаганидан, бошдан табиатида бўлган худбинликми, меҳрсизликми туфайли бурчини оқлаёлмаганидан изтироб чекиб юрган пайти эди.

Ҳўш, болалик кунларига бундан осойишта кўз ташлаб, ўтган воқеаларни хотирасида тиклагандан кейин, у ўз ҳаёти тўғрисида нима дея олади?!

Карим юрагидаги шубҳадан, гўё дарёда тўлқинлар гирдобда қолган ва қирғоқдан қирғоққа сурилиб, қирғоқдан қирғоққа урилган кишидек гаранг, безовта эди. Шунинг баробарида у яна худди икки қават ойна орасига кириб қолган қовоқаридек бефойда тимирскиланаётганга ўхшарди.

У бир-бирига зид хаёллар оғушига чўка бошлади. Масалан... Дейлик, Карим асли Жондорда туғилган. Қаровсиз қолиб, ҳали эсини таниб улгурмасидан уни давлат тарбиясига топширишган. Шу алфозда у бир кун Жондордан Бухорога келиб қолган. Кейин мўминқобил, одампарвар ота уни ўз қаромоғига олган. Дарвоқе, ўшанда бу киши бекатда ишлаган, бир ердан иккинчи ерга узлуксиз кўчирилган норасидалар аҳволини яхши билган. Кўнгли ачиганидан шу ишга жазм этган. Балки хонадонда тўнғич ўғил дунёдан ўтгани сабабли, тоқатсизланиб шундай қилгандир. Нима қипти? Аслида шудай воқеа рўй бериши мумкинми? Мумкин эди...

Иўқ... шусиз ҳам қўли қисқа одамлар бола боқиб олмайдди. Бир ёқда уруш бўлса... Иўқ, бунга катта журъат керак. Ота эса, қанчалик бағрикенг бўлмасин, журъатли эмасди...

Ёки... Нобуд бўлган тўнғич ўғил уйда ҳамма учун, айниқса ота учун ардоқли, суюмли бўлган-ку, ахир. Ота ўзи бу йўлга кирмаганида ҳам, яримта кўнглига таскин бериш мақсадида жондорлик — тоға-тоғавачалари болани унга келтириб беришгандир, ота эса жон деб рози бўлгандир. Ва эҳтимол Каримни синаб кўрмоқ учун кичкиналигида бир гал уни Жондордаги қариндошлари уйига олиб борган, айлантириб келгандир? У пайт тўрт-беш ёшларда бўлган Карим балки шунинг учун ҳам ўзининг ўша олис болаликдаги саёҳатини ҳамон қандайдир энтикиб-энтикиб эслар?!

Иўқ... Отаси Каримни фақат Жондор эмас, бошқа қишлоқларга ҳам олиб борган. Бу табиий ҳол. Ота, умуман, уни тўнғич ўғлим, деб етаклаб юришни ёқтирарди. Қолаверса, қариндошларнинг бола келтириб бериши ақлга сиғмайди...

Ёки... Карим кичик бир воқеани эслади: у тўрт, укаси икки ёшларда эди. Бир кун негадир укасини эргаштириб шаҳардан чиққанча, боши оққан томонга қараб кета бошлади. Қаёққа?! Нима учун?! Билмайди. Ота уларни ҳовлиқиб-ҳансираганча, қидира-қидира ниҳоят топди. Ушанда уйда роса алғов-далғов бўлган эди. Кейин анчагача бу воқеани гапириб юришди. Карим ўша пайт беихтиёр туғилган қишлоғини қидирмаганмикан?!

Ёки... Карим энди уйда бўлиб ўтган бир сўхбатни эслади. Ота қайсидир қизи тўғрисида гапирди, киш эди, туғруқхонадан чопонимга ўраб кўтариб келганман, деб ҳикоя қилди. Мени-чи, дея қизқисинди Карим. Сени ҳам шундай кўтариб келганман, деди ота бу ҳақда гапирини истар-истамас. Карим ёзда туғилган, чопонга ҳожат йўқ эди. Хуллас, у отасининг жавобидан қанотланмади... Умуман, Карим ўзининг уйдаги, туғруқхонадаги — қаерда туғилганини билмасди, буни бир неча марта суриштириб, аниқ жавоб олмаган эди. Ота-она унинг туғилишига алоқадор саволларга нечундир ҳамisha мужжал жавоб қайтаришарди. Сир очилишидан қўрқиб, шундай қилган бўлишса-чи?!

У икки ўт орасида қоврилиб, ниҳоят муайян бир қарорга келгандек бўлди.

Уларнинг фамилияси бир, холос. Бухоролик Муро-

довлар оиласи жондорлик фамилиядош болани топиб, тарбиялаб олишига ишониш қийин. Бунақаси фақат эртақларда бўлиши мумкин, ҳаётда эмас. Карим мабодо ўз уйи қолиб, бошқа хонадонда тарбияланган бўлганда, калаванинг учи ҳозирга қадар қайсидир йўсинда барибир сезилиши ҳам керак эди. Ҳолбуки, ҳамма нарса дабдурустдан рўй берди. Демак, унинг тутган йўли тўғри. У фақат Хиромни қидира олади, аммо Хиромга айланолмайди...

Карим яна Хиромни қидиравериш, уни албатта топиб акалари билан учраштириш керак, деган фикрга борди. Бу йўлда ҳар қандай машаққатга миқ этмасдан бардош беришга, худди шу тарзда чигалликни ечишга чоғланди.

Бироқ...

* * *

Карим энди бир пайтлардагидек Хиромни астойдил қидиришга киришолмади. Бунинг устига, орадан икки ойча ўтгач, у иш юзасидан Бухорога борди ва қизик... Хиром қолиб, кўнглида ўз ҳаёт йўлини аниқлашга кўпроқ қизиқиш туйди.

Карим бир гал отаси билан уйда ёлғиз қолганида ундан-бундан гаплашиб ўтираркан, отасидан ўзи ҳақида сўраб-суриштириш истаги вужуд-вужудини шунчалар ўртаб юбордики... Аммо ботинолмади...

Кейин, ойиси билан уйда ёлғиз қолди. Яна ўша ҳолат уни тарк этмади...

Кейин, опалари билан...

Ҳатто бир гал ойисини кўришга келган кайвони кампирни шунчаки гапга солиб кўрмоқчи бўлди. Бу кампир бир пайтлар маҳалладаги ҳамма болаларга доялик қилган. Аммо Карим қайта-қайта оғиз жуфтлашдан нарига ўтолмади...

У кўрқди.

Унга нечундир аччиқ бир ҳақиқат фош бўладигандек, маълум тартибда давом этаётган ҳаёт издан чиқиб кетадигандек туюлди. Карим бундан бўлак ҳақиқатни аниқлашга уриниб одоб чегарасини бузишдан, жондорлик Муродовларга кўшиб ўз уйдагиларни ҳам бахтсиз қилиб қўйиши мумкинлигидан ҳайиқди.

Шунга қарамай ўзи ҳақида кимдандир сўраб-суриштириш истаги унинг юрагида армон бўлиб қолаверди.

У Жондорга бу гал бормаганим маъқул, деб ўйлаган эди. Уйда отасининг ҳам, онасининг ҳам бир оз тоби йўқ. Устига устак, шаҳардаги мактабдошлари уни таклиф қилишган. Тўғриси, Бухорога ҳар келганида Жондорга бориши шарт ҳам эмас. Аммо ички бир қизиқиш... истак...

Карим Жондорга етиб келгач, ўз ишидан тезда норозиланди. Ота-онасини ўйлаб, кўнгли алланечук безовта тортиди. Ўрта-ичида мактабдошлари олдида бебурд бўлиб қолди. Ҳаммадан ҳам Бухорода аниқланмаган ҳақиқатни бу ердан қидиришнинг телбалик эканини англаб, янада асабийлашди.

Унинг кайфияти ака-ука Муродовларга ҳам юқди. Бу гал дастурхон бошида бир-бирларига тикилиб, бир-бирларидан гап кутиб ўтиришди, холос. Сўхбат қизиқмади. Икки ўртадаги муносабатни ёритиб, чигалликни ечадиган бирон воқеа рўй бермади.

Тунда Карим алаҳлаб, ёмон тушлар кўриб чиқди. Саҳардан йўлга отланди. Шошмасе бўлмайди, ота-онаси билан тезроқ дийдор кўришишдан ташқари, аэропортга бориши, бугуноқ Тошкентга қайтиши керак.

Муродовлар уни кузатиш пайига тушишди.

Бир пайт дарвозадан Каримнинг эски таниши — Маҳмуд кириб келди. У Каримни машинада шаҳарга, сўнг аэропортга обориб қўйишини айтди.

Жондордан Бухорога қайтаётиб, йўлда улар деярли миқ этишмади.

Уйда отанинг ҳам, онанинг ҳам аҳволи оғирлашган, икковлари хонанинг икки бурчида кўрпа-тўшак қилиб ётишар эди. Карим ота-онасини шу ҳолда ташлаб қишлоққа кетганидан Маҳмуднинг олдида, Маҳмуд билан бошлашиб келганидан чол-кампирнинг олдида қандай-

дир мулзам бўлди, қисинди. Айни, пайтда у ота ҳам, она ҳам ўзининг босган ҳар бир қадамидан хабардор эканини бирданига ҳис этди. Ҳозир яна ҳеч нарсага қарамай Тошкентга жўнаётганини ўйлаб, ўнғайсизланди.

Карим, одатда, осойишта хайрлашиб уйдан чиқиб кетаверарди. Аммо бу гал отаси ҳам, ойиси ҳам нечундир кўзларига ёш олишди. Каримнинг хаёлидан, кейинги келганимда буларни кўраманми, йўқми, деган гап кечди ва дунёнинг бебаҳолигино бевафоллигини ўйлаб, беихтиёр унинг ҳам киприклари намланди.

У Маҳмуд билан бирга уйдан чиқиб, кўча бошида турган машина томон кескин одимлади. Муюлишга етгач тўхтаб, орқага ўгирилиб қаради.

Қадрдон кулба остонасида унинг ота-онаси — соқоқоли оппоқ, ўзи ҳам оқ кийган фариштадек чол ва бошини кўримсиз катта рўмол билан танғиганиданми, увоқина бўлиб кўринаётган кампир қотиб турарди. Булар шу палла ўғилларини олис сафарга — жангу жадалга кузатаётган қарияларни эслатишарди.

Чол-кампирини ё ўша мискин мўйсафидларини ўйлаб, Каримнинг кўзларига жиққа ёш тўлди.

Ниҳоят, машина аэропортга йўл олди.

Карим энди Маҳмудга юзланди.

— Мени ўзи нима савдоларга солдингиз, Маҳмуд ака! — деди у. — Бир бармоғимни тишласам, иккинчиси оғрийди. Қийналиб кетдим икки ўртада...

— Қийин албатта, — дея пичирлади Маҳмуд. — Менимча, бунақа ишда эзилиб юриш ярамайди, тўғриси тани олиб кўя қолган маъқулми дейман...

— Тўғриси қанақа! —

— Чол-кампир сизни тарбиялаб олган. Сизга уларнинг меҳнати, меҳри синган. Лекин сиз буларга кам ўхшайсиз. Тупроғингиз бошқа ердан олинган...

— Жондорданми?

— Менимча, шундқа. Мен эмас, буни бутун қишлоқ гапиряпти... Тан олганингизда, Муродовлар элга шу кунлар катта тўй қилиб бермоқчи эди...

— Тўйнинг ҳожати йўқ, — деди Карим. — Мен ҳам асли жондорликман. Отам туфайли, — деди у. — Лекин мен ўзининг етти пуштимни билмайман. Муродовлар ҳам... Биз улар билан балки бир илдиздан ўсиб чиққандирми... Шундай бўлиши ҳам мумкин. Демак, бу сиз ўйлагандан кўра анча мураккаб. Ҳамма бало шундаки, етти пуштни қўйинг, биз ўз-ўзимизни яхши билмаймиз, Маҳмуд ака...

— Нега ўзимизни билмас эканмиз?! — дея таажжубланди Маҳмуд.

— Мен кўп ўйладим, лекин ҳозиргача, масалан, ўзим ҳақимда ишонч билан ундай ёки бундай деёлмайман. Тўғриси шу, Маҳмуд ака...

Машина аэропортга етиб келди. Улар ўйчан хайрлашишди.

Карим самолётлар учиб-қўнадиган майдонга чиққанида, кузатувчилар турган темир панжара ортидан янграган кимнингдир бехос нидоси қулоғига чалинди:

— Хиром...

Мени биров қақиряптимикин, дея қайрилиб, панжара томон кўз ташлади у. Йўқ, бошқа йигит эди. Аммо ака-ука Муродовларга жуда ўхшаркан.

Карим шу тобда йигитнинг ёнига югуриб боргиси, у билан гаплашгиси келди. Лекин биров билан дабдурустдан қандай гаплашади? У довдираб қолди. Бунинг устига, ҳамроҳлари самолёт томон силжиган эди. У ҳам панжарадан узоқлашишга мажбур бўлди.

Самолёт ҳаволаганда Карим оддий бир ҳақиқатни ҳис этди. Катта сувларда Ўзбекистон кемалари сузиб юрибди. Бироқ Ладога кўлидаги кема энди ҳеч қачон сув юзига кўтарилиб, енгил сузиб кетолмайди...

Шунга қарамай, Каримнинг хаёлида бу воқеанинг бамисоли якуни бўлиб, эҳтимолки, бир умрга бундай саволлар қолади:

Хиром ким? У Каримми, панжара ортидаги ҳалиги йигитми, бошқа бировми?

Хиром Муродовнинг дарагини биладиган кишилар борми?

Маяковский билан суҳбат

Қуёшни койийсиз.

Қуёш — ишёқмас,
Сизнингча, фалакда ёнар беҳуда.
Устоз, қандай куйлай сиз-ла басма-бас,
Ойни сўкишни ҳам қилмагач удда.
Аммо, баҳонингизни биламан, зотан
Шоирлик қадрини

урмадим ерга.
Кўксимда бир улкан севги бор —
Ватан,
Ҳа, яна ишондим меҳнату шеърга.
Демак, сизга ҳисоб берсам бўлади,
Юракда гуллармас,

дардларнинг тоши.
Қайдан хазон учса,
Қалбга қўнади,
Англайман, шоир бу —
замон фарроши.
Нимадан бошлай, хўш!

Дунёми! Нотинч.
Капитал ҳали ҳам тарқатар мараз.
Душманни отиб, дўстини сотиб,
Умрини чўзмоқни қилади фараз.
Бизда-чи!

Ишимиз ёмонмас...
Қаранг,
Қувонинг, атрофда ленинча замон!
Гар гоҳ нутқлардан бошимиз гаранг —
Мажлис қилмоқликни севамиз ҳамон.
Ютуқлар чўнтакда,

улар бор нарса...
Аммо камчилиқдан сўз очмоқлик бурч —
Большевик
большевик билан юзлашса,
Шоир

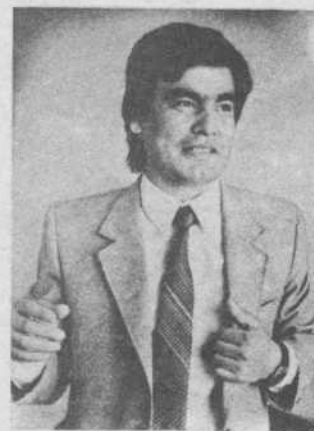
шоир билан келиб қолса дуч!
Ана у кимсага қаранг, танийсиз,
Уша — майда ҳаваз қурбони — мешчан.
Биров ўлиб ётса демас «қалайсиз!»
Думбада жинси шим, кўриниш ишчан.
Буниси

бозорнинг пошшоси Тошмат
(НЭП даврини хаёлга келтиринг бир дам),
Пулини нақд тўланг...

Отасин ташлаб,
Сотиб юборади онасини ҳам.
Буниси

бозорга бориб паст тушмас,
Уйига келади ризқ-рўзининг ўзи.
Пора олади-ю, қизармас нокас —
Пул деган аблаҳнинг жонига тўзим.
Буниси —

дўст-ёру хешларга ўстун,
Кун бўйи қўнғироқ қоқади шўрлик:
«Уқишга!.. Уғлингиз!.. Фақат сиз учун...
Холамнинг тўйига... Минг раҳмат! Қуллуқ!»

УСМОН
АЗИМОВ

Устоз,
жонга тегди
буларнинг турқи...

Юринг,
дам оламиз
боғларга чиқиб.
Ана, қизлар ўтар туркуму туркум —
Таналарин ажнабий либосга тикиб.
Нега тўхтадингиз рангингиз ўчиб!
Қизнинг бўйнидаги нима!

Марварид...
Эрка фарзандига беш мингдан кечиб
Меҳрибон отаси қилган-да харид.
Сиз менга хўмрайиб боқасиз:
— Ука,

Юрак тўлиб кетди!..
Сўзлагин шеърдан!

Кимлар боқаяпти ҳаётга тикка,
Кимлар кўкка чиқди,
узилиб ердан!

Нима ҳам дер эдим!
Талмовсирайман:

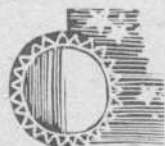
— Ёзяпмиз...
Дўконда китоблар лиқ-лиқ,
Бериб туришибди мукофотлардан,
Баъзан Дўрмонда ҳам оляпмиз ҳордиқ...
Шоир эшитмайди сўнги сўзимни,
Фалакка нигоҳин найзадай санчар.
(Мовий кенгликларга ташлаб ўзини,
Қуёш меҳнат қилар —
тинмай нур сочар).

— Тўхта,— дейди шоир,
— Тўхтагин, нодон,
Тўғри тушунмабсан қуёшлик бурчин,
Мен сенга виговор қиламан эълон,

Барчага
тенг ёғду
сочганинг учун.
Улар бир-бирига қайноқ сўз айтар...
Хавотир олма сен, қадоққўл инсон —
Шоир

Қуёш билан
баҳслашган пайтда,

Эзгулик
зулматда
қолмас
ҳеч қачон!

Баллада

Кўксим бийдай саҳро,
Бўм-бўш шаҳр аро
Юпқагина қоронғилик тўкилиб аста,
Чироқларнинг нури шоён порлаганда,
Эндигина музлаётган қорларни босиб,
Театрга танҳо ўзим ғамгин жўнадим.

Ҳар нарсани истамасдим, фақат севаман,
Тўлиб-тошган севгисига ололмай жавоб,
Кўз ёш тўкиб, яраланган ваҳший йўлбарсдек
Саҳна узра чарх урганда шўрлик Медея,
Ҳамдард йиғи томоғимда туриб кўндаланг,
Қафасини ногоҳ сезиб қолган қуш каби
Кўкрагимда юрагимнинг потирлашини.

Ҳеч нарсани истамасдим...
Девона тақдир,
Куйганингми, суйганингми — нима қилганинг!
Қизил — яшил нурлар аро тонгдай оқариб,
Оқ кўйлақда оққуш каби ўтди бир малак...

Бирдан [яна «бирдан» дейман, мени кечиринг,
Туйғуларнинг энг буюги туғилгай ногоҳ,
Улчаб-кесиб ўтирмаққа фурсат топилмас]...
Хуллас, бирдан оёқлари ердан узилди,
Утли юлдуз тафтларидан қизарди юзим.
Сенмисан бу, кимларгадир «севдим» деганда,

Уртамизда соя солган дилдаги ғашлик;
Ўзим билан ўзим ночор қолганда танҳо,
Изғиринли кечаларда музлаган юрак,
Эриб-юмшаб, борлигини айлаганда фош,
Кўз олдимда ғира-шира кўринган хаё!

Кечирақол,
Бахтиқаро Медея, кечир!
Бошқа маҳал йиғлайдурман сенга кўшилиб,

Аммо ҳозир мен шунчалар бахтиёрманки,
Агар сенга қувончимни тушунтиролсам,
Улаётган ишқ азасини бир дам унутиб,
Лабларингда ханда ўйнаб қолса ажабмас,
Ана қара, фарёд чексанг, лабингни тишлаб.
Креслонинг суюнчиғини тутганча маҳкам,
Кўз ёшини артмоқни ҳам унутиб қўйиб,
Ултирибди эртакинам, менинг маликам!

Ҳозир шундай даст турсаму ёнига бориб,
Кўзларига термулсаму дарёдай оқсам,
Чўчиб тушиб, сўнг жилмайиб, сўнг ҳайрон қолиб,
Ишонинг, у «сиз ўшам!» деб қолар тайин.

Бироқ... Парда!
Чироқ ёнар... Гулдурак қарсам...
У саҳнага гуллар отиб ўқийди таҳсин,
У ҳаммадан Медеяни кўпроқ олқишлар,
У ҳаммадан кейин чиқар кўчага ёлғиз
У кетади...
Кулмангизлар менинг ҳолимдан!

Еримиз-ку кичик нарса, мўъжазгина шар,
Галактика аталмиш бу юлдузга тўла
Коинотдан нарида ҳам бўлса диёри,
Мен бари бир у гўзални топиб бораман —
«Мен ўшаман» деган бир жуфт сўзни айтгани.

Илк шеърнинг ёзилиши ҳақида

Кўкда учар қирқта кабутар,
Бир ўспирин югурар ерда.
Қушлар билан манзиллар ўтар,
Ўтиб борар даладан, қирдан.

Қирқ кабутар фалакда учар,
Бир ўспирин югурар ерда.
Осмон билан ер фарқи ўчар,
Ҳар қадами айланар шеърга.

Уфқларга ташлаб кўз қирин,
Қирқ кабутар учади толмай,
Югуради ерда ўспирин,
Қирқта қушдан кўзини олмай.

Машриқ тараф қорая бошлар,
Мағрибда-чи, шафақ сўнади.
Кабутарлар осмонни ташлар,
Бир яланга келиб қўнади.

Улар ечар қушлибосларин —
Қирқта парн бўлади пайдо.
Бутазорлар аро ўспирин
Термулади уларга шайдо.

Эшитилар қандайдир бир куй —
Шўх янграйди танбурми, чилтор.
Қирқта пари — тонглардай хушрўй —
Базм бошлайди, айтишиб алёр.

Ой нурида сочлар йилтирар,
Куй мавжида буралар беллар.
Кўйлаклар шўх-шўх ҳилпирар,
Қўшилганда рақсга еллар.

Қирқта пари қирқ гулхан ёқар,
Қирқ мақомда қилади хиром.
Бутазордан ўспирин боқар —
«Оҳ»лар уриб кўяр ҳар замон.

Юрагида уйғонган баҳор,
Урай бошлар ёғдуга бошин.
Шундай елдай келиб беозор
Қўлга олар бир қуш либосин.

Тўзғиб-тўзғиб тўннинг қаърида
Учадилар парилар шошиб.
Бири қолар яланг бағрида
Қўлларини ҳавода ёзиб.

Алангадир ўспирин кўзи, —
Паризодга тўймай тикилар.
Ой нуридай қалтираб, тўзиб,
Оёғига келиб йиқилар:

«Севаман», дер, сўрайди шафқат,
Сўзлар айтар шириндан-ширини.
Пари эса ёлворар фақат:
— Либосимни қайтариб беринг!

«Севаман», деб йиглаб ўспирин,
Пари эса аврайди:
— Уғлон,
Гар ваъдангиз ҳаётдай ширин,
Ер — сиздандир, мендандир — осмон.

Осмон билан ўйнашманг — кўрқинг,
Кўз эш тўкманг, ишқдан урманг лоф.
Ҳализамон қудратли кўшин —
Қўзғолади бутун Кўҳи Қоф...

«Кўрқмайман!» дер ўжар ўспирин,
Қуш либосин қучади маҳкам.
Пари эса ёлворар бетин:
— Либосимни беринг, эй, одам!

Силкинади ҳозир бу жаҳон,
Зулмат чўқар, бурон елади.
Уғлон, сизни этгани қурбон
Учиб лак-лак девлар келади...

«Келаверсин!» Енар ўспирин,
Пари ўйлар минг ҳийла-макр:
— Энди сизга очай бир сирим —
Пари зоти бевафо, ахир!

Жамолимга бир қаранг-чи, оҳ!
Бир боқишдан асир бўлмас ким!
Бу тун биров васлимга муштоқ,
Эртага-чи, бошқада севгим.

«Чидайман...», деб инграйди ўғлон,
Ғижимлайди қақшаб кўксини.
Пари унга боқар беором,
Аллақандай титраб, ўксиниб:

— Биз тушганмиз эртақ маҳрига,
Парилар — руҳ, йигит, сиз — вужуд.
Дучор бўлманг худо қаҳрига,
Қолманг абад дўзахни қучиб.

«Майли, — дейди ўғлон, — шу тақдир
Ишқ йўлида худо йўқ — тамом!»
Хўрсинади бечора пари,
Югуради ялангга ҳар ён:

— Барча гапим ёлғондир, ёлғон,
Қора қилманг шаън ҳаётимни.
Яшолмайман ахир беосмон,
Ука, беринг шу қанотимни.

Девлар сизга бас кела олмас,
Кўҳи Қофдан балки сиз азиз.
Аммо эркисиз сиз ҳам бир қафас,
Қанотимни, ука, берсангиз...

Эрк! Кўзларин юмади ўғлон,
Тебранар бир тўлқин мавжида.
У майсага ўхшайди шу он,
У гулларга ўхшайди жуда.

— Ол! — парига либосин тутар...
Учиб кетар лаҳзада пари.
Учиб кетар оппоқ кабутар,
Эркинлиги — осмони сари.

Кўзи чақнаб болакай қайтар,
Кўксида Ер, Осмон оқади.
Адашмасдан айна тонг саҳар,
Эшигимни келиб қоқади.

Гаплашамиз осмон ҳақида,
Унинг тили найдир — бўзлайди.
Гоҳ куйлайди қушлар бахтида...
Баъзан тўхтаб ердан сўзлайди.

Баҳслашади кўксига уриб,
Ниманидир ўйлар, мўлтирар.
Кейин мени бир четга суриб,
Столимга келиб ўлтирар.

Нурга тўла бошлайди олам,
Гувиллайди соҳилсиз ҳаёт...
Илк шеърини ёзар бир бола
Бахш этгани ҳаммага қанот!

МИРАЗИЗ
АЪЗАММАЯКОВСКИЙ
ВА БИЗ

XX асрда яшаган бирон шоирнинг Маяковский ижоди-дан бебахра қолганини эшитсам, у менга худди оламшумул бир нарсадан қуруқ қолгандай туюлаверади. Ҳолбуки, ёшликда ҳаммамиз ҳам Пушкинни, Лермонтовни, Есенинни севиб ўқиймиз-у, Маяковскийга қийинчилик билан келамиз. Аммо бунда Маяковскийнинг заррача айби йўқ. Назаримда, бизнинг тарбия ўчоқларимизда, дарсликларимизда Маяковский ҳақидаги гапларимиз, унинг буюклигини исботламоқчи бўлган далиларимиз илмий саёз ва сал бирёқламароқ, шекилли. Биз уни «социалистик реализм асосчиларидан бири», «улуғ пролетар шоири», деб таърифлаймиз-да, фикримизни шоирнинг адабиётга кириб келаётгандаёқ олдига қўйган буюк мақсадлари, ниятлари,

шахсий ҳаёти ва фаолиятидаги курашчанлигини атрофинча, батафсил исботламаймиз.

Шахсан ўзим ўрта мактабни тугатганимда, гарчи рус совет адабиёти тарихидан аъло баҳо олган бўлсам ҳам, у ҳақда жуда оз билимга эга эдим: Маяковский футурист бўлган; Октябрь революциясини бажонидил қабул қилган; кейин «Владимир Ильич Ленин», «Яхши», «Ҳайқирғи» поэмаларини ёзган; «Совет паспорти ҳақида шеър» ва яна бир қанча асарларнинг муаллифи бўлган; шеърлари минбар ё саҳнадан баланд овоз билан ифодали ўқишга мос мисралардан тузилган; яна В. И. Ленин мақтаган «Мажлисбозлар» сатираси, болалар учун «Яхши деган сўз нима-ю, ёмон деган сўз нима!» шеъри бор. Билимим тахминан шулардан иборат эди. Аммо аниқ биламанки, шоир ижоди ҳақида фақат шундай ахборотга эга бўлган одам Маяковскийни севиб қолиши даргумон. Маяковскийни севиб қолмоқ учун, унинг жаҳон шеърлатига олиб кирган янгилиги нималигини билмоқ, фаҳмламоқ керак; унинг умуминсоний ғоялари, умумбашарий гуманизми, эзилганлар манфаати учун жонини қандай фидо қилганини ўқмоқ керак; бутун умри давомида социал адолат учун, инсон эрки, шахснинг ҳаётдаги ўрни учун юраги ёрилар даражага келгунча, шиддат билан олишганини ҳис қилмоқ керак!

«Мен Маяковскийни Шекспирга тенглаштирмайман... Маяковский... ўзига хос бир Шекспирдир, деб айтаман», — бу атоқли француз адиби Луи Арагоннинг фикри.

«...Маяковскийнинг кудрати, тайинлиги ва шиддати ҳозир ҳам уни поэтик давримизнинг чўққиси қилиб туради», — бу Чили шоири Пабло Неруданинг фикри.

«...Маяковскийнинг оташин шеърлари бизни ёрқин келажак учун, тинчлик учун, коммунизм учун курашга илҳомлантиради...» — бу ўзбек шоири Гафур Ғулومнинг фикри.

Аммо шахсан мен бу фикрларни кейинроқ тўла ўқидим ва ўқидим, натижада, Маяковскийни бирмунча кечикиброқ кашф этдим.

Дастлаб мени Маяковскийга бир мунча яқинлаштирган одам Тошкент Давлат университетидagi домлам Николай Потапович Малахов бўлди. Николай Потапович Маяковскийни катта эътиқод билан севар, унинг асарлари ҳақида шунчалик жон куйдириб гапирардики, бундан сал-пал кулгим келар эди. «Сергей Есениннинг «Кавказда» шеърини билмасе керак», деб ўйлардим ичимда. Ахир, бир кунги лекцияни бўлдим, домланинг баъзи фикрларига эътироз билдириб, «Маяковский жуда юксак шоир бўлмаган, бу бошқа рус шоирларига ҳам маълум», дедим ва «Кавказда» шеърдан Маяковскийга киноя қилинган ўша машҳур ўринни тантана билан ўқиб бердим. Ҳамкурс талабалар ҳиринг-ҳиринг кулишди. Аммо Николай Потапович тирноқча ҳам танг қолмади. XX аср бошларида рус адабий жараёнида пайдо бўлган оқимлар ва улар ўрта-сидаги курашлар тўғрисида, ҳар бир оқим ўзининг йирик-йирик намояндаларини бергани ҳақида ҳикоя қилди. Маяковскийнинг «Юбилей шеъри»ни ўқиб берди. Шеърда хусусан шундай мисралар бор эди:

Есенинми?

Мужиклашган гала экан у.

Лайка қўлқоп кийган сигир...

Вой, масхарабоз!

Майли, бир бор эшитасан...

Эҳ, бу хордан-ку!

Балалайкачи, холос!

Мен Н. Малахов лекциялари орқали, Маяковский шахсини ва унинг ижодида муҳим ўрин тутган жуда кўп асарларни яхши эслаб қолдим. Маяковскийнинг ўзга шахс дардини англаши ва буни шеърда акс эттириш тарзи қандай

дир жуда оригинал ва ундан ўрганса арзигулик эди [жумладан, «Ғижжак ва сал-пал асабийлик» шеъри]. Шеърдаги ҳамдардлик китобхонага ҳам юқади. «Отларга яхши муомала» шеърда эса қиш кунин тойгончиқ йўлда йиқилиб тушган от ва ундан кулаётган одамлар, лоқайд томошабинлар тасвирланган. Мана бу манзара киши қалбда қандайдир умрбод ўрнашиб қолади:

Бордим, боқдим унга —
йирик-йирик кўзёш
тумшугидан сизиб,
беркинарди жунга...

Н. Малахов лекцияларидан кейин, мен Маяковскийнинг «Владимир Ильич Ленин» поэмасини ҳам қайта ўқиб, янгидан кашф этгандай эдим. Ана ўшанда, поэманинг жуда кўп томонлари кўнглимга ўрнашиб қолганки, бу билан ўртоқлашиш ўринли деб ҳисоблайман.

В. Маяковский асарни ёзишга ундаган сабаб қилиб «ўткир соғинч» [«резкая тоска»]ни кўрсатади. Ленинни йўқотиш янги жамият учун «яққол анланган оғриқ» эканини айтarkan, ленинча оддийлики намойишлари мавзолейлар, сажда қилишини расмийлашган қондалари селдай босишдан хавотирланади. Лениннинг қазинати, саботи, қаттиқлигини тасвирлаганда эса, бу — «тизгинини силталаб, дабдабали араваси билан сени сибиб кетувчи зўравон ҳукмдорлар қаттиқлиги эмас»лигини махсус таъкидлаб ўтади. В. Маяковский поэмада капитализмнинг суратини ҳам жуда ўхшатиб тасвирлаган. Ешлигида капитализм «ишбилармон йигитча» эди, машинани ўйлаб чиқарди, шохликлар ва графикларни тож-пожио бургут-лочинлари билан чайнаб ташлади; аммо йиллар ўтиши билан, унинг пўлат мушаклари бўшашиб борди, яхшиликни унутди, семиршиб кетди, саройлар қурди, атрофига шундай полиция тўпладики, бу полициянинг юзи бир вақтнинг ўзиде кет ҳам бўла олади [«кетюзли полиция» бу, дейди шоир]. Капитализмга «ҳужум қилувчи синфга [демакки, ишчилар синфига — М. А.] шоирлик овозимнинг бутун кучини бераман», деб ёзади у натижада.

Шоир Лениннинг саводсиз ишчи ва деҳқонлар онгини ўстириш йўлидаги курашларига алоҳида эҳтиром билан тўхталади. Дарҳақиқат, бу — ҳар қандай қарам ва эрксиз жамият ҳаётиндаги энг асосий муаммолардан биридир. Шу ўринда, Максимилан Робеспьернинг бир ҳикматли гапини эсга олиб ўтиш жонздир. «Мустабид ҳукмронликнинг ҳийласи одамларни жаҳолатда асрашдан иборат бўлганидек, озодликнинг ҳийласи ҳам одамларни маърифатли қилишдан иборатдир», дейди улў француз инқилобчиси.

Ленин ва унинг партияси ишчи-деҳқонларни аввало маърифатли қилиб, сўнг бирлик сари етаклаганини В. Маяковский такрорланмас маҳорат билан куйлаган.

Менинг В. Маяковскийни тўла англаб, уни севиб қолишимда Луи Арагоннинг юқориде эслганим «Шекспир ва Маяковский» мақоласи ҳам катта таъсир кўрсатган. Шунданг сўнг, В. Маяковскийнинг мукамал асарлар тўплами доимий ҳамроҳим бўлиб қолди.

Хусусан, Маяковскийнинг ёшлигиданоқ инг-билим даражаси ғоят юксак бўлганлиги мени ҳайратлантиради. Ун беш яшар Володя ўз опаси Людага ёзади:

«Мени, ўша, соат ўн бирде уйдан чиққан куним, кўчада қамоққа олишди. Нима сабабдан қамашганини худо биледи, сира кутилмаганда, кўчада тутиб олиб, тинтув қилишди ва полиция маҳкамасига жўнатилди. Яна Сушчёвқада ўтирибман. камерамизда уч кишимиз [ҳаммаси бўлиб тўққиз сиёсий маҳбусмиз]... Ҳозирча сендан қуйидаги нарсаларни илтимос қиламан... менга Давидовнинг алгебра ва геометриясини, Цезарни, Никифоровнинг лотин грамматикасини, Кейзернинг немис грамматикасини, немисча луғатни, Ибсеннинг немис тилидаги кичкина китобчасини [у менинг жапонимда ётибди], Каревичнинг физикасини, Саводникнинг рус адабиёти тарихини... Челпановнинг психологиясини, Минтонинг мантқиқини, «Энг янги рус адабиёти тарихи»ни. Кюльпенинг «Фалсафага кириш»ини, Утерманнинг «Диалектик этиюдлар»ини, Диценнинг «Инсон баш мияси ишларининг моҳиятини келтириб бер. Бу китобларнинг ҳаммасини менинг хонамдан топасан. Ундан кейин, Владимир ёки Сергейдан суриштириб кўргин-чи,

Маркс «Капитал»ининг I томи топилармикни, ...Толстой ва Достоевскийнинг асарларини ҳам сўра... Агар топсанг [уриниб кўр], Гнедичинг «Санъатлар тарихи»ни, Мүтернинг «XIX аср тасвирий санъати тарихи»ни ҳам ола кел...»

Ун беш яшар боланинг билимларга қизиқиши доирасининг бу қадар кенглиги бошқа тенгдош дўстларимни ҳам ўйлатса керак, албатта.

Маяковский ўн саккиз ёшида дўстлари Давид Бурлюк, Александр Кручёних, Виктор Хлебников билан биргаликда, «Жамоат кўр», Гнедичинг «Санъатлар тарихи»ни, Мүтернинг «XIX аср тасвирий санъати тарихи»ни ҳам ола кел...»

«Биз — деб ёзади муаллифлар, — шоирларнинг ўз-ўзидан ва атайлаб ясалган сўзлар билан [янгилик-сўзлар билан] луғатни ҳажман кўпайтириш ҳуқуқларини ҳурмат қилинг, деб буюрамиз».

Маяковскийнинг илк қадамданоқ, шеърни сўз бойлигини ошириш йўлида қаттиқ бел болагани, тап тортмай «кўча нутқи»дан ҳам фойдалангани, яъни шеърининг ҳамма учун ўқишли бўлишини, унинг демократизм, ҳаққонийлигини таъминлашга отланганидан ўрнак олса, арзигуликдир.

Бундай ҳол Маяковскийнинг яна бир улўг сафдоши Нозим Ҳикмат учун ҳам характерлидир. Замондошларининг далолат беришича, Н. Ҳикмат сўз ўрганиш учун чойхоналарга бориб, одамларнинг табиий сўхбатларини магнитофонга ёзиб олиш тоҳинида бўлган.

В. Маяковский бутун умри давомида жонли халқ тили билан шеърини бойитди. Биргина «Владимир Ильич Ленин» поэмасини варақлаган киши у яратган [ясаган] «пролетариатводец», «горлец» [«горло» — «ҳиқилдоқ» сўздан], «вашинской», «миллионглавий», «шажок», «миллионапалый» сингари ўнлаб сўзларни пайқаб олиши қийин эмас. У воқеликда пайдо бўлган ҳар қандай янги сўзни адабиётга олиб киришдан қўрқмади. Резинотрестнинг каллишлари борми, электрлампа борми, сиёсий терминларми, кенг тарқалган қисқарта сўзлар борми, ҳатто Есенин айтган, ўша Моссельпром пўнкалари борми, — ҳаммасидан дадил фойдаланаверди. Иложи борича, ўлик газета жумлаларидан кечди. Сўзга образли ибораларни юкледи. Халқ сўзини қандай ясашини диққат билан ўрганиб, ўзи ҳам олдиқўшимча ва кетқўшимчалар орқали юзлаб ва минглаб сўзлар яратди.

Маяковский янги қофияларга ҳам жуда катта эътибор берди. «Қофия бўлмаса... шеър сочилиб кетади». «Қофия — биодан бинога отилган ўқидир», дейди шоир. У қофиялаш системаларини ўзгартириб юборди. «Одатда, — деб ёзади Маяковский, — икки мисранинг охирида келувчи оҳангдош сўзларни қофия дейишади. Ҳамма шундай дейди, бироқ бу бўлмағур гапдир. Сўнги сўзларнинг оҳангдошлиги бўлмиш қофия мисраларни бир-бирига боғлашдаги саноқсиз усулларининг бир тури, холос, айтиш керакки, бу энг содда ва кўпол туридир. Мисраларнинг бошланишини ҳам қофиялаш мумкин... Бир мисранинг охири билан навбатдагисининг бошини қофияласа ҳам бўлади ва ҳ. к.»

Ниҳоят, менга Маяковский шеърларининг таржимаси устида ишлаш насиб этди. Уша кезлари дўстларим: «Нимасини таржима қилмасан!», деб сўрашарди. «Севги ҳақидаги шеър ва дostonларини...», десам: «Йе, Маяковский ҳам сеvgи ҳақида ёзганми!», деб ажабланишарди. Бу, юқориде айтганимдек, бизнинг буюк шоир ҳақидаги қарашларимиз, тасаввурларимизнинг бирёқламалиги, чекланганлигидан, албатта. Бу аҳвол мени Маяковскийнинг шу томонини иложи борича кенгроқ очишга ундарди. Шунинг учун ҳам «Лияжон», «Татьяна Яковлевага хат» каби шеърларини, «Чолвор кийган булут», «Умуртқамнинг сивизгаси», «Севаман» дostonларини ва «Бу ҳақда» дostonидан бир парчани ўзбек тилига баҳол қудрат таржиме қилдим.

Маяковский бутун ҳаёти давомида «Бу ҳақда», яъни сеvgи ҳақида ёзиб, сеvgининг моҳиятини очишга ҳаракат қилган. «Севги — бу ҳаёт, бу — энг муҳими, — дейди у. Севги — бутун дунё билан бемалол мусобақалашмоқдир».

Севмоқ
чошиб кирмоқ
ҳовли ичига,

кушлар уйғонгунча,
  бутун тун бўйи
уйнашиб,
  эрк бермоқ
  билак кучига,
болта йилтиратиб ёрмоқдир ўтин.

Кўриниб турибдики, Маяковскийча муҳаббат — бу ўз-ўзига талабчанлик, энг баланд маънавий юксакликка кўтарилмоқдир. Рашк қилганда ҳам, қандайдир «Марья Ивановна» эридан эмас, камида Коперникдан рашк қилмоқдир.

Маяковский янги замон кишининг муҳаббат борасидаги маънавий қиёфаси қандай бўлишини ана шу алфозда ўртага қўйди.

В. Маяковскийнинг адабий-эстетик қарашлари унинг «Санъат армиясига буйруқ», «Ишчи шоир», «Санъат армиясига 2-буйруқ», «Пролетар шоирларига мактуб» сингари бир қатор шеърларида яққол акс этган. Жумладан, «Санъат армиясига буйруқ» шеърда шоир санъаткорларни «юраклар ва руҳлар баррикадасини» ишғол этишга чақиради.

У санъаткорларин фаоллигини оширишга, турмушнинг долзарб масалаларига тезроқ аралашинишга чақиради. «...Инженерлик тартибда техника жиҳатидан мукамал қуролланган поэзия билан бир қаторда, оммавий тарздаги бир поэзия ҳам борки, бу бошқача қуролланган, яъни ишчилар синфининг асбоб-ускуналари билан қуролланган поэзиядир, — дейди В. Маяковский. — Мен ҳеч қачон халтурачилик қилган эмасман, лекин шу билан бирга, мен замоннинг ҳеч қандай мавзун, ҳеч қайси шеърдан ҳазар ҳам қилганим йўқ». В. Маяковский айни чоғда бундай шеърнинг камситилиши билан ҳам сира чиқишолмайди. «Шеър ёзиш нимадир! Бир бекорчилик, дегувчиларга шоир кескин эътироз билдиради:

Бекорликда ким айблар бизни?
Мия пардозлаймиз тил эговида.

В. Маяковский шеър ва нутқларида поэзияга муносабатнинг принципал партиявий бўлишини талаб қилардики, бу талаб ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. У 1926 йилда ёзилган «Пролетар шоирларига мактуб» шеърда:

Поэзияда
  бўлмас ошна, қариндош ҳеч вақт.
Келмас қофияда
  ошначилик кўл.
Йўқолсин
  улашмоқ
  орден, мукофот,
Тамга елимлашни
  ташлайлик буткул,—

деган бўлса, 1929 йилнинг 26 сентябридаги бир нутқда бу гапни яна такрорлайди: «Шоирларга муносабат масаласида. шахсий баҳолардан, медаллар тарқатишдан воз кечмоқ лозим, бунинг ўрнига, ҳозирги замон ёзувчисини чуқурроқ таҳлил қилмоқлик керак!»

Маяковский поэзияси бу — башарият ҳаётида рўй берган жуда улкан ўзгаришлар шеърнати, инсоннинг ички оламдаги уйғонишларни акс эттираётган поэзия эди. Революциянинг душманлари кўп бўлганидек, бу поэзия душманлари ҳам кўп эди. Улар санъатимизнинг бу улкан чинорига кўланка ташлаб, уни халққа етказмасликка уринишарди. Маяковский эса бу манман мансабпарастлар, бу худбин мешчанларни, бу қоғозбоз бюрократлар, бу лаганбардор хушомадгўйларни минг қақирим наридан ҳам яққол кўриб турар, уларга қарши аёвсиз кураш олиб борарди. «Мажлисбозлар», «Лаганбардор», «Арбоб», «Ғийбатчи», шеърларида ҳам тигиға олинганлар, «Қандала», «Ҳаммом» пьесаларида масхараланган чаласавод, худбин, қалбсиз ва молпараст типлар шулар жумласидандир.

Маяковский фантастик элементларга бой («Ҳаммом»да келяжакка элтадиган замон машинаси кашф этилади, Победаносиковдек бюрократлар эса унга қаршилик кўрсатадилар) бу пьесаларда жаҳон драматургиясида биринчи

бўлиб, худбин, қоғозбозларнинг қабарик образларини яратди.

Бу асарлар ҳамма давр, ҳамма мамлакатлар учун ҳаммиша замонавий, зарурдир. Бинобарин, «Ҳаммом» — бюрократларни ювади [кир ювгандай ювади!], дейди автор.

Маяковский бадий ижоддагина эмас, кундалик ҳаётда ҳам худбин, амалпараст бюрократлар билан қизғин кураш олиб борди.

У ҳар доим муҳолифлари билан жангларга киришиб, адабий журналларнинг тинимсиз сўкишларига жавоб қайтарар, дўстларини ҳамма қиларди, баҳодир, метин ирода-си ила бутунлай енгилмас одамдек таассурот қолдирарди. Ваҳоланки, унинг бу долғали ҳаётида тушкун ҳолатлар ҳам кўп бўлган. «Бироқ, албатта эртасига эрталаб бундай тушкунликдан халос бўлиб, руҳим тетикланади ва мен енг шимариб жангга қираман, революция шоири сифатида, ўзимнинг яшашга бўлган ҳуқуқимни ҳамма қиламан», деб ёзади шоир.

Революция иши учун бу толмас курашчи матонати ўзбек совет адабиётида Ҳ. Ҳ. Ниёзий сиймоси ва фаолиятида сўнмас самаралар берди. Ҳамза ниқиллобий кўшиқлар билан бирга, Маяковский «Мистерия-Буффондан илҳомланиб, унинг формаларидан фойдаланиб, «Жаҳон сармосиясининг охириги кунлари» пьесасини ҳам ёзди.

«Ижодимга Маяковский кучли таъсир қилди. Мен Маяковскийни ўзимнинг устозим деб биламан. Бунинг учун «Динамо», «Тирик кўшиқлар» тўпламларимни кўздан кечириш кифоя», дейди Ғ. Фулом.

Дарҳақиқат, Ғ. Фуломнинг бу китобларига кирган «Ялобардорликка», «Турксиб йўлларидан», «Тўлқинлар олдидан», «Алкоголь», «Танлиф қиламан», «Сельмаш» сингари қатор шеърлар шакл жиҳатидангина эмас, мазмун жиҳатидан ҳам Маяковскийга муштарак. Маяковский биронта мавзудан тап тортмагани каби, Ғафур Фулом ҳам темаларини майда, йирikka айириб ўтирмайди, кичик мавзулардан йирик социал хулосалар чиқаради.

Ҳамид Олимжон эса «Бахтлар водийси», «Биз енгдик», «Тарих кўрганми!», «Нима бизга Америка!» каби шеърларида Маяковскийдан «кенг кўламдаги типиклашган ва реалистик образ бичиш андозасини олади» [Н. Каримов].

Маяковскийнинг шеърда бир вақтнинг ўзида «оташини ғазаб билан чуқур инсонпарварлик, мароқли мадҳия билан бир қаторда, омонсиз масҳара, курашчан, ташвиқий мисралар билан бирга, нозик лирик ҳисларни учратиш мумкин», деб ёзган Мақсуд Шайхзода ҳам Маяковский ижодиётининг ана шу мураккаб товланишларидан сабоқ олди. Миртемир, Асқад Мухтор, Ҳусниддин Шарипов ижодларида бу сабоқ яна ҳам самарадордир.

Маяковский поэзиясининг революцион моҳияти Абдулла Орипов ва Усмон Азимов, Хуршид Даврондан тортиб, бу майдонга эндигина чоғланётган Эшқобил Шукуров шеърларининг ҳам қон томирдир.

Аммо сирасини айтганда, жамиятимизда Маяковский кўрган иллатлар [мешчанлик, порахўрлик, бюрократизм] ҳамон яшаётган экан, очик платформадаги, маяковскийча минбар шеърининг ўрни давримизда билиниб қоляпти.

Бўридай ғажирдим бюрократизмни.
Ҳар хил мандатларга

  йўқ менда ихлос.

Қоғозбозлики йўқ кўргали кўзим,
Қуриб кетмайдими

  ҳар қандай қоғоз!

Назаримда, биз ёшлар овозда ёппасига ташқи сокинликни истаб қолдик. Аммо Навоий ва Машраб, Муқимий ва Фурқат сокин шоирлар эмас. Пушкин ва Лермонтов, Пабло Неруда ва Нозим Ҳикмат ҳам шундай. Айни пайтда, уларнинг ҳаммалари ҳам сокин шоирлардир. Ҳар иккала томонни баравар тутмоқни биз улардан ўрганишимиз керак. Айниқса, Маяковский бизни жон-жаҳд билан курашга, революция ғалабаларини сақлаб қолишга чақиради. Биз халққа шеър билан мурожаат қилишимиз, халқ билан тўла яқдил бўлишимиз керак! Бежиз эмаски, буюк француз Луи Арагон ҳам: «Дунёни ўзгартирини истайдиган миллионларга қарата мурожаат қилиш, ҳайқирини мен Владимир Маяковскийдан ўргандим», дейди.

ШАРИФА
САЛИМОВА

Мен бир боққа кираётирман

Мен бир боққа кираётирман,
 Ҳуркибгина, тоғ оҳусидай.
 Мен бир қўшиқ куйлаётирман,
 Шаполалар гулдуросидай.
 Мен кирмоқчи бўлган бу чаман
 Кўзларимнинг тўтиёсидир.
 Бахт, нур, ишққа чулганган Ватан
 Юртлар ичра бир қуёшидир.
 Тупроғида новда бўлар боғ,
 Саҳросида олтин битади.
 Боғларини сайр этганим чоғ
 Бағрим бахтга тўлиб кетади.
 Менга унинг ҳар бир гиёҳи,
 Зеру зардан афзал туради.
 У бағримга берган оташдан,
 Кўзларимда қуёш кулади.
 У бир боғки, ёвлар аламда
 Достон бўлган куч-қудратидан.
 У бир боғки, талпинар олам
 Эзгуликка муҳаббатидан.
 У бир боғки, митти юрагим,
 Ишқи билан яшайди мангу.
 Унинг билан обод тилагим,
 Шеърларимнинг илҳомчиси ў.
 У бир боғки,
 қалбда ҳаяжон,
 Меҳри билан ловуллаар танам.
 Мен бу боғга қўшигим куйлаб,
 Қалам билан қўяман қадам.

* * *

Она замин сахийдир беҳад,
 Бирдек суяр гул ила ўтни...
 ...Сўнгги вақтлар — номсиз даҳолар
 Нечун мунча кўпайиб кетди!

На ҳайратда ва на ўкинчда
 Уз миллатини ўтмиш шонидан.
 Улар беҳис, бепарво ўтар
 Улуғларининг хиёбонидан.

Давраларда уриб кўкракка
 Бу дунёни олишмайди тан.
 Ҳаво тўла шар мисол сўзлар:
 — Сени жондан севаман, Ватан!

Улар гўё осмонга устун,
 Пойида жим инграйди дунё.
 Эснаб қўлга олиб қўйишар,
 Мир Алишер, Қодирийни ё.

Хаёлларим ногоҳ чувалса,
 Кўксим оғриб, бир оламан тин.
 Минг шўқрим, бундай кимсалар
 Ҳал қилмаслар инсон тақдирин...

Муҳожир монологи

«Ватансиз киши — қанотсиз қуш экан».

Мюнхенда яшовчи Аҳмадҷон УМАР ўглининг сўзларини тинглаб...

Хира кўзларида севинч ёшлари,
Ёйдек қоматига асо тирақдир.
Оқ қиров қўнгандек гўё қошлари,
Етмишдан ҳам ошган бўлса керақдир.
Ватан тупроғига қўйдю қадам,
Юзтубан йиқилди.

Титради, толди.

Кўз ёшидан тупроқ бўлиб кетди нам.
Оҳиста ҳовучлаб кафтига олди.
Тупроққа лаб босди, сурди кўзига,
Бўронли ҳислардан титраб, беармон
Худди сўзлагандек ўзи ўзига
Унга юрак дардин айлади баён.
— Кечир, она тупроқ, кечир азизим,
Йиллар занжирини ўза олмадим.
Бағриндан учдим у бамисли япроқ,
Кўксингда булоқдай сиза олмадим.
Тақдир деганлари наҳот рост бўлса,
Мени асир қилиб олисга отди.
Хўрликлар, зорликлар, бегона дардлар
Шарт қирқиб ташлади икки қанотни.
Руҳи, қалби, дарди бегона дунё,
Соғлом юрагимни қонга тўлдирди.
Мени бадном қилди, айлади қора,
Тириклай ўлдирди.
Кечир, она тупроқ, азизим,
Йиллар занжирини ўза олмадим...»
У йиғлаб сўзлади тупроққа узоқ,
Дилда айтилмаган дарди қолмади.
Тупроқ тинглаб ётар, улўғвор, сокин,
Муҳожир ўндан сўз кутгандек муштоқ.
Наздимда, кечиккан сўнги ўтинчдан
Она тупроқ дарди эди оғирроқ...

* * *

Мен Сизни шунчалар яхши кўраман...
Майсалар қуёшга интилганидек,
Ирмоқларга оғуш очгандек замин,
Болари севгандек ўрик гулларини,
Булутлар кўз ёшин ичгандек замин,
Мен Сизни шунчалар яхши кўраман.
Майсалар кўксига сочилар гуллар...

Нопармон.

Ўриқнинг гуллари — оппоқ.
Гул тўла новдалар — баҳор қўллари
Жонимда бошлайди беадад титроқ.
Меҳрибон йўлларга термулар кўзим,
Сирли оҳанглари кўйлайман шодон.
Йўллар, сизга садқа бўлайин ўзим,
Унинг қадамларини элтган мен томон.
Мен Сизни шунчалар яхши кўраман...
Ана, узоқлардан силкитасиз қўл,
Мен сари шошилиб отасиз одим.
Сўрайсиз:

— Тинчликми, паришонроқсиз!

— Гулларини томоша қилаётгандим.
Куламан. Куласиз...

Қорачиғларда

Хушнуд айланади қўшалоқ сиймо.
Куламиз...

Сиймолар дарахтларгаю

Ўрик гулларига айлангунча то...
Мен Сизни шунчалар яхши кўраман.
Майсалар қуёшга интилганидек,
Ирмоқларга оғуш очгандек замин.
Ва лекин...

Мен уни... Сизга... айтмайман.

Юракнинг тубига кўмиб атайин...
Мен Сизни шунчалар яхши кўраман...

* * *

Гўдак қуёш каби порлаб қўлларда
Нурли нигоҳларга завқ индиради.
Кимдир тўнғиллайди.

Бесабаб зарда

Чашма тўлқинини ҳам тиндиради.
Кулгу, кўз ёш, хато — ҳаёт қонуни.
Дилда гоҳ шодлигу гоҳ уйғотса ғаш.
Оламда на шодлик, на дард тўймаган
Лоқайд нигоҳларни кечириб бўлмас...

Икки ҳикоя

БИРИНЧИ МАОШ

одир универмагда нима харид қилишни билолмай анқайиб юрибди. У бугун биринчи марта маош олган. Эртиндин келадиган байрамга атаб онасига совға олмоқчи. Мабодо байрам бўлмаганда ҳам биринчи маошини онасига сарфламоқчи эди. Бу ниятни ишга кирган куниеқ кўнглига тугиб қўйган, ундан илгари, мактабда ўқиб юрган кезларида ҳам дилида шундай қатъий аҳди бор эди. Та-содифни қарангки, пешана тери билан келган биринчи маош катта байрам арафасида қўлига тегди.

Қирк беш сўм! Ҳеч қачон Қодирнинг қўлига бунча кўп пул тушмаган, аниқроғи, бунча пул тушганда ҳам ихтиёри ўзида бўлмаган эди. Энгашиб касса дарчасидан пулни олаётганда ичидан турган титроқни биров сезиб қолишидан ҳам қўрқди, ҳам уялди. Ойликларини бафуржа санаб олаётган эски ишчиларга ҳам, кассир аёлининг «Санаб ол», деганига ҳам қарамай, пулни апил-тапил чўнтагига урди-да, одам тула йўлакдан (навбат жуда катта эди) деярли отилиб чиқди. Завод ҳовлисиغا чиққанидан кейин ҳам назарида бинолар, симёғочлар, тайёр тракторлар — ҳамма-ҳаммаси уни кузатиб тургандек бўлаверади... Мана, ҳозир у универмагни айланиб юрган бўлса ҳам ҳалигача пулни санай олгани йўқ. Тор жинси шимининг чўнтагига тиқиб қўйилган пул худди тугунчакдек сонига ботар, Қодир дам-бадам уни устидан ушлаб қўяр эди.

Совға жуда қимматбаҳо бўлмаса ҳам онасининг кўнглида бир умр қоладиган бўлиши керак. Ҳам чиройли бўлсин, ҳам эскирмасин. Уни кўриб, онасининг кўзларидан севинч ёшлари оқсин, Қодир ана шу севинч ёшларини бир умр эслаб юрсин. Худди аттестатини олиб келган кунда-

Расмини Ш. Баҳромов чизган

гидек. Онаси шу пайтгача ўзининг аччиқ қисматиға ўқиниб йиғларди, энди бундай бўлиши керак эмас. Энди онасининг кўзидан оққан ёшлар фақат севинч ёшлари бўлиши керак. Қодир онасини фақат хурсанд қилиб йиғлатишга қасам ичган. Тўғри, бу қасамни ҳеч кимга айтмаган. Чин дилдан ичилган қасамни бировга айтиб бўлмайди. Айтилган тақдирда ҳам буни у яхши тушунмаслиги мумкин. Онаси уни бева боши билан пуф-пуфлаб катта қилди, отасизлигини билдирмади, тенг-тўшларидан кам қилиб қўймади, кўнглини ўқитмади. Нимаики қаттиқчилик бўлса, чидади, жуда қийналиб кетган пайтларида ҳам бировга ялинмади, бор дардини ичига ютди. Қодир буларни кўриб-билиб ўсди, унинг ҳам ичидан ўтгани ўзига аён. Бошқа биров дардини тушунармиди? Онасининг кўнглини Қодирдан яхши биладиган одам йўқ. Тунов кўни қўшниси Матлуба опа янги атлас кўйлак кийиб чиқиб, «Яна бир кийимлиги бор, сиз ҳам олинг», деб мақтанганда онасининг секин хўрсиниб қўйганини ким кўрган? Қодирдан бошқа ҳеч ким...

Отасини эс-эс билади. Кўрса, танимаслиги мумкин. Отаси, канда қилмай, ҳар ойда пул юбориб туради, шунга қарамай Қодир уни ёмон кўради, мабодо дуч келиб қолгудек бўлса, ўзича адабини бериб қўймоқчи бўлиб юради. Йўқ, онаси отасини ҳеч қачон ёмонламаган, қарғамаган. Шундай бўлса ҳам у отасини ёмон кўради, тўғрироғи, уни ёмон кўришим керак, деб ўзини ишонттиради. Негаки, отасиз болаларни уриб-туртадиганлар кўп бўлади. Бировдан калтак емай деб боксини ўрганди. Бир йилдаёқ биринчи разрядга эга бўлди, яқинда ўтказилган шахар биринчилигида эса иккинчи ўринни эгаллади. Кечагина ўн еттига тўлган, бокс билан атиги бир йилгина шуғулланган бўлишига қарамай, катталар ўртасида иккинчи ўринни эгаллагани чакана гап эмас. У боксини ёмон мақсадда эмас, онасини аяш учун ҳам ўрганди. У бировдан калтак емаса, таҳқирланмаса, онаси ортиқча кўз ёш тўқмаслигини, бекордан-бекор азият чекмаслигини ич-ичидан ҳис қилган эди. Онасининг жони унда эканлигини сезган эди. Агар керак бўлса, онаси учун иккинчи эмас, биринчи ўринни, шахарда эмас — мамлакатда, мамлакатда эмас — жаҳонда олишга ҳам кучи етади. Ушанда барча уни кўрсатиб, бу, анави Каримахоннинг ўғли, Каримахон уни ёлғиз ўзи, отасиз катта қилган, дейди. Онаси эса севинчдан юм-юм ёш тўқади. Онасининг севинчдан йиғлаганини у бир марта кўрган, аттестат олиб келган кўни. Ушанда Қодир бахтиёрликдан қотиб қолган эди. Онаси кўзларидаги ёшни кафти билан сидириб, остки лабини тишлаганча бир нарсалар деб шивирлаган эди. Қодир эса онасининг пир-пирлаётган киприкларига мийиғида жилмайган кўйи тикила туриб, ичида, «Сиз ғамдан кўп йиғладингиз, ойижон, энди сира ҳам йиғлатмайман», деб қасам ичган эди.

Қодир газламалар бўлимидаги шойи, турли-туман ипак матоларни кўриб, яна қўшнисининг тунов кўнги қилиғини эслади. «Ҳамма сизни кўрсатади, ойижон. Каримахон — жаҳон чемпионининг онаси, дейди. Иккинчи раундда чемпионни уриб сулайтирган боланинг онаси, дейди. Ушанда сизнинг севинишингизни бир кўрсам эдим...»

Чемпион бўлиш эса албатта қўлидан келади. Уч йил аввал докторлар уни жисмоний иш қилмасин, офир юк кўтармасин, дер эди. Автобусга чиқса, кўнгли айнирдди. Фақат битта қари профессор уни чеккага тортиб, онасига эшиттирмай, «Болам, секин-секин бадан-тарбия қилинг, ярим йилдан кейин ҳар кўни футбол ўйнанг, тушундингизми?», деган эди. Қодир ўша профессорнинг айтганини қилди. Қолаверса, ўзи ҳам иккинчи марта, «У ерим оғрияпти, бу ерим оғрияпти», деб шикоят қилмаслиқни кўнглига туғиб олган эди...

Қодир боши қотиб, саланглаганча трикотажд бўлимига келди. Қараб туриб, пулига тузукроқ жемпер келмаслиғига ақли етди. Бундайроғини олишни эп кўрмади. Ундан кейин, жемпер кийилиб йўқ бўлиб кетадиган матоҳ. Совға дегани кўп йиллар туриши керак.

У пастга, заргарлик бўлимига тушди. Чорак соатча у зирақдан бу зиракка, у узукдан бу узукка кўз югуртириб қараб турди. Харид қилса-қилмаса ўзини тикилинича урадиган одамлар турткилайвериб, жонига теғди, бу бўлимдан ҳам кўнглидагидек совға олишга кўли қисқалик қилар эди. Устози Пўлат эсига тушди. «Майли, Пўлат акага ўхшаб, ойига уч юз сўмлаб топадиган бўлганимда, зўр тилла узук олиб бераман», деди-да, нари кетди.

Жуда боши қотди. Ҳамма югуриб-елади. Нима олишини билади. Кимдан маслаҳат сўраса экан? Тузукроқ таниши ҳам учрамайди. Кўз танишлардан сўрашга эса уялди.

Бирдан онасининг этиги уч-тўрт марта ямоқчиға боргани ёдига тушди. Худди масалани ҳал этгандек, чопқиллаганча учинчи қаватга чиқди. Аёллар пойабзали бўлимини бир айланиб чиқиб, яна бўшашди. Пули тузукроқ этикка етмас, устига устак онасига мос келадиганроғи йўқ эди: борлари — ё катта, ё кичик...

Хуллас, ҳафсаласи пир бўлиб, боши оғган ёққа — ташқарига йўналди, йўл-йўлакай бир воқеа эсига тушди. У онасининг юраги тўрида олиб юрадиган орзуси борлигини билиб қолган эди. Ушанда онаси уйда машинада кўйлакми-иштонми тикиб ўтирар, Қодир эса ёнида мук тушиб китоб ўқир эди. Гап нимадан чиққани ҳозир ёдида йўқ, лекин саёхатга бориб тақалгани эсида. Онаси қилаётган ишини тўхтатиб, кутилмаганда чуқур-тин олди-да, «Нимасини айтасан, ўғлим, кемага тушиб узоқ-узоқларга кетгим келади!», деди.

Қодир ҳайрон бўлиб сўраган эди:

— Нима учун кемада, бошқа нарса бўлмаймиди? — Билмасам. Кема бўлса, атрофим кўм-кўк сув бўлса, шунда баҳри-диллим очиладиганга ўхшайди.

Онаси бу гапни секин, яна тикишга киришаётиб, жуда ҳам секин, чуқур бир армон билан айтган эди. Уни ёш қизчага ўхшатиб қўйган армон оҳанги шу қадар кучли эдики, Қодир денгиз саёхати онасининг мурғаклик пайтларидаёқ кўнглида туғилган ва эндиликда вақти-вақти билан ёдига тушиб турадиган орзуси эканлигини англаб етган эди. Қодирнинг кўзлари ачишди, буни онасидан яшириш учун қиқиб кетди...

...Онасининг кемага тушиб узоқларга кетгиси келади. Атрофи кўм-кўк сув бўлса. Шунда баҳри дили очилармикан!

Бу гап унинг қалбига мунгли қўшиқдек ўрнашиб қолди...

Қодир ўзига келганда чиройли сотувчи қиз унга қараб кулиб турар эди. Тавба, ҳали у универмагдан чиқиб кетмаган экан-да. Аёллар ич кийими бўлими олдида нима қилиб турибди?

Қодир, «Кечирасиз», деб тесқари ўгирилди-ю, юраги севинчдан бир сапчиб тушди:

— Пўлат ака! Мана, ҳали ҳам юрибман! — деди у устасини кўриб қолиб.

— Вой-бў, шунчалик қийин иш экан-да? Айтувдим-ку!

Пўлат Қодирдан уч-тўрт ёш улуғроқ, баланд бўйли, суяги бузуқ йигит. Қўллари пахсадек-пахсадек келади. Ишхонада уни ҳамма ҳурмат қилади. Моҳир чилангар, унинг устига завод футбол командасининг капитани. Бир ой ичида Қодир уни худди акасидек яхши кўриб қолди.

Пўлат бир ўзи эмасди. У ҳамроҳини таништирди:

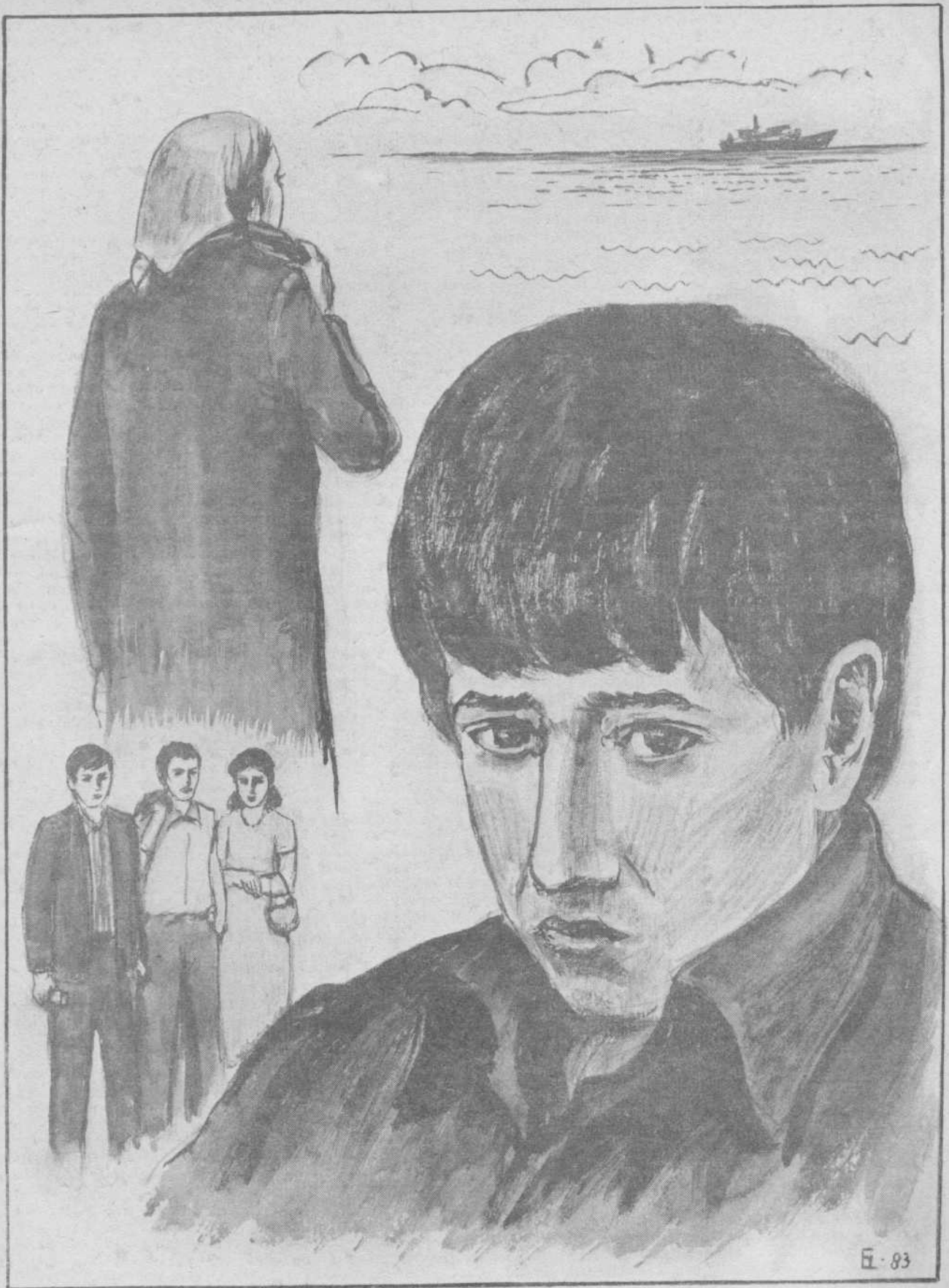
— Бу — Аъзам аканг, йиғув цехида ишлайди. Марям эса заводимизда практикасини ўтапти.

Кейин у ҳамроҳларига ўгирилди:

— Бу ҳали мен айтган бола — шогирдим, оти — Қодир.

— Шогирдинг катта бола экан, — дея ҳазиллашди Аъзам. Гапида ўзи ҳам сезмаган беозор киноя бор эди.

— Ҳа, катта бола. Жиддий бола. Зўр бола, — деди Пўлат. — Нега десанглар, бокс бўйича шахарда иккинчи ўринни олган. — Пўлат бу гапи билан Аъзамнинг киноясини кесмоқчи бўлди шекилли. — Ана шу зўр болага ҳаммамиз ёрдам беришимиз керак.

Ҳамма кулиб юборди. Орада аллақандай яқдиллик пайдо бўлди.

— Шундай қилинглар,— деди Қодир.— Ҳазимга қолса, эрталабгача юраман, шекилли.

— Марямхон, бунинг иши кўпроқ сизга тегишлироқ,— деди Пўлат.

Марям чиройли қошларини чимириб, чиройли кўзларини сузиб, Қодирга бир зум қараб, ўйланди-да:

— Қани, кетдик,— деди уни қўлтиғидан олиб. Пўлат билан Аъзам уларга эргашди.

Сочлари елкасида кўпириб турган, кўзлари каттакатта, азбаройи гўзаллигидан кўзи тушган эркак маҳлиё бўлаётган бу қиз ўзини қўлтиқлаб олганидан Қодир бир ифтихор туйди, ҳатто сал гангиб ҳам қолди. Ундаги уялиш ҳисси камаймас ҳам, бора-бора бошқа йигитларнинг ўзига ҳавас билан қараётганларини кўриб, мағрурлиги ортди. Марям бошчилигида улар яна қаватларни айланиб чиқишди. Қиз Қодирнинг қанча пули борлигини ўзига сездирмасдан, жуда усталик ва назокат билан билиб олди, ҳаш-паш дегунча йигитнинг қулфи дили очилиб кетди, қизни бутун таржимаи ҳолидан хабардор қилди. Орадан ўн беш минут вақт ўтар-ўтмас, Қодир ўзини худди шу қиз билан бирга катта бўлгандек ҳис этди. У ҳам Марям политехникумининг сўнгги курсида ўқишини, заводдаги иш унга ёқиб қолганини, техникумини битириб, шу ерга йўлланма олишга қарор қилганини билиб олди. Марям ҳамма жиҳатдан унга ёқиб қолди. Фақат унинг Аъзам билан юриши ёқмади. Қодир негадир уни Пўлатга муносиб кўрди.

Марям уларни яна пастга, заргарлик бўлимига бошлаб тушди-да, ҳеч кимга оғиз очирмай, олти дона кумуш қошиқ олиб берди. Дунёда энг яхши совға шу, деб ҳаммани ишонтирди. Қодир антиқа совға олганига астойдил ишониб, боши кўкка етди. Ҳақиқатда ҳам ҳар бири олти сўмдан турадиган бу қошиқлар жуда бежирим ишланган, қутиси яна ҳам ғаройиб эди. Қодир ўзида йўқ хурсанд бўлди: қошиқлар нафис, бунинг устига у ўйлагандек, узоқ йиллар хотира бўлиши мумкин эди. Марямга қандай миннатдорчилик билдиришни билолмай, азбаройи севиниб кетганидан сал гангиб қолган эди.

— Энди ювасан, ошна,— деди Аъзам унинг елкасига қўлини қўйиб.— Бир ёғи— совға, бир ёғи— устозингга эришинг керак биринчи маошдан.

Аъзам чин гапирармиди ёки такаббурлик билан истеъзо қиляптими— Қодир ажратолмади. Пўлатга қаради.

— Ҳожати йўқ,— деди Пўлат.— Уйига борсин, совгани онасига топширсин. Ювиш қочмас.

Қодир уялиб кетди. Кўнгли учун бўлса ҳам, «Хўп», деса, тўғри иш қилган бўлар эди. У ҳозир ёлғиз қолгиси, айниқса, Марям билан Пўлатдан ажралгиси келмасди.

— Ювақолайлик, Пўлат ака!— деди шуни ўйлаб.

— Кетдик,— деди Аъзам ва бошқаларнинг фикри билан ҳисоблашмай Қодирни қўлтиқлаб олиб универмагнинг иккинчи қаватидаги кафега қараб тортиди.— Биласанми, ошна, мен одамларга нисбатан жуда талабчанман. Агар шуни ювмасан, сенинг кўнглингда бир зирапча қолади: Аъзам деган йигитнинг ювиш нияти амалга ошмади, кўнсам бўлар экан, деб юрасан.

Кафеда Қодир уларни ўтқазиб, ўзи буфетга кетди. Етадими-етмайдими деб сал иккиланиброқ иккита шампан билан битта шоколад олиб келди.

— У-хў, ҳимматинг зўр-ку!— деди Аъзам қўлидаги «дипломатни» очиб ичидан япасқи коньяк шишасини оларкан.

Қодир шунча нарсани ичишга тўғри келишини ўйлаб, кўрқиб кетди. Пўлатга бир қараб олиб, стол устидаги шампаннинг биттасини Марям томонга суриб қўйди:

— Бунисини совға олишда ёрдамлашгани учун Марям опага бермоқчиман. Сумкангизни узатинг, Марям опа,— деди.

— Тўғри. Жуда тўғри,— дея қувватлади Пўлат, ке-

йин Аъзам билан Марямнинг «Столда тураверсин», деганига қарамай бир шиша шампанни сумкага солиб қўйди.

Қодир ҳеч қачон ичмаган, ҳеч қачон ичмасам керак, деб юрар эди. Қорни очлиги учунми шампан баданини ёқимли қиздира бошлади. Бир ёқдан винонинг таъсири, бир ёқдан улфатларининг ҳазил-хузул гаплари сабаб бўлиб, кайфияти анча кўтарилди, айни пайтда, бунга ичкилик ёмон, деб миясига сингдириб юрган фикрдан жиндак хижиллик ҳам келиб қўшилган эди. Қодир очилиб-сочилиб ўтиришга қанча тиришмасин, бари бир ўша хижилликдан батамом қутилишга ҳеч қурби етмади.

— Биласанми, ошна, мен одамларга нисбатан жуда талабчанман,— деди Аъзам беш бармоғини чўққисифат бирлаштириб, столнинг ўртасида силкири экан. Унинг ҳаракати саҳнадаги сохталikka ўхшар, лекин ўзига ярашар эди.— Сенга аъло баҳо қўяман!

— Мен умр бўйи шуни орзу қилиб юрардим!— дея қочирик қилди Қодир майин жилмайиб ва бу лўкмаси устозига қаттиқ ботган-ботмаганини билиш учун Пўлатга кўз қирини ташлади. Йўқ, Пўлат ҳаммани тенг кўрарди. Марямда ҳам хафалик аломати кўринмади. Улфатлари уни ўзларига тенг кўргани Қодирнинг кўнглини кўтариб юборди.

— Шогирдинг менга ёқди, узоққа боради бу йигит,— деди Аъзам Пўлатга, сўнг эса Қодирга қаради.— Талабчан бўлишимга қарамай, сен менга ёқдинг. Қани, яна озгинадан ҳўплайлик. Қўрқма, биз ҳали оғайин бўлиб кетамиз. Бир-биримизга кўп керак бўламиз. Мен ҳам шу заводда, фақат йиғув цехида ишлайман. Журналистиканинг кечкисида ўқийман.

— Раҳмат. Лекин мен ичмайман. Бошқа ичолмайман. Илгари ҳеч ичмаган эдим.

— Одам ўзи хоҳламаган ишни ҳам қилиши керак. Ушанда у зўр бўла олади. Мана мен, тўртинчи курсга ўтиб олай, кетаман бошқа ишга. Ҳозир баъзи мақсадларим учун шу иш менга жуда керак...

Ута дид билан кийинган бу йигитнинг нимасидир Қодирга ёқди, нимасидир ёқмади. Хийла такаббурлик билан баҳо бераётгани ва Марямнинг унга тегишли эканлиги ёқмади, шекилли. «Кимсан ўзи? Талабчан бўлиш ҳуқуқини қаердан ўз-ўзингники қилиб олдинг, эй, талабчан? Шинингнинг дазмолини сал гижимлаб кўчага чиқариб қўйса, ит ҳам ҳидламайди сени!»

— Қани, олинглар,— деди Аъзам гарчи икки кўзи Қодирда бўлса ҳам ҳаммага тегишли қилиб.— Сен-чи, ошна, илгари ҳеч ичмаган бўлсанг ҳам ҳозир ичяпсан, бизнинг кўнглимиз деб ичяпсан. Ана шу ишинг зўр. Биров сендан хафа бўлмасин, одамларнинг кўнглини овла бу дунёда. Ана шунда, қўлингдан ҳеч иш келмаса ҳам ёқимтой бўлиб юраверсан, ишинг ўз-ўзидан олдинга силжийверади.

Шу гапидан кейин Қодир Аъзамнинг нимаси ёқмаётганлигини тушунди: худди ана шу — ҳеч кимдан хафа бўлмаслиги ёки хафа бўлганлигини билдирмаслиги..

Қодир билан Марям — шампан, Пўлат билан Аъзам — коньяк ичишди. Қодир иккинчи қадахдан кейин кайфи ошаётганини сезди. Ичиб бўлиб, қадахни столга қўяр экан, Марямнинг ўзига қараб ширин жилмайиб турганини кўриб қолди.

— Тинчликми?— деди шубҳаланиб.

— Сизга ёқар экан,— деди Марям.— Гул-гул яшнаб кетдингиз...

Аъзам негадир қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Шолғом бўп кетинг-эй..

Қодир ҳеч нарсани тушунмай, анқовсираб турар, унинг бу қилиги қўлгили вазиятни яна ҳам кучайтирар эди.

— Туринг,— деди Марям Қодирнинг қўлтиғидан олиб.— Юринг, ўзингиз ҳам бир кўриб қўйинг.

У Қодирни тўппа-тўғри буфет томон бошлаб кетди. Элтиб буфетнинг орқа деворини қоплаган кўзгуга рўпара қилди:

— Кўрдингизми полазорни?— деди кулиб; кулгиси

беозор, шўх, ёқимли эди. Шунинг учун ҳам Қодирга қаттиқ ботмади. Ўзи ҳам жилмайганча шишалар орасидаги бўш жойдан юзини кўриб ҳайратга тушди. Юзи ростдан ҳам кип-қизариб кетган эди. Қизил бўлганда ҳам унақа-мунақа эмас, худди лолақизғалдоқдек, гўё биров атай бўяб чиққандек... Қодир аввал кўрқди, сўнгра эса, ичкилик дегани сал оғзига тегса ҳам лавлагиси чиқиб кетадиган тоғасини эслаб, «Тоғага тортибмиз-да», дея хотиржам бўлди. Кейин ҳали ҳам ёнида жилмайиб турган Марямнинг кўзгудаги аксига қаради, шампан унинг ҳам юзига қизғиш тус берган, лаблари қизил духоба парчасига ўхшаб ял-ял ёнар эди. Қодир кутилмаганда бир телба истак туйди: қизнинг кўзларига тикилгиси келди. Бу истак жуда кучли бўлишига қарамай у ўзини босди. Бундай энгил-елли истакларга эрк бермаслиги керак. Унинг сархуш хаёлида ана шу фикр ҳукморан бўлиб олди. Қодир билан Марям жойига қайтиб келганда, Пўлатнинг кўнглидан «Қодирни кузатиб қўйганимиз тузук» деган гап ўтди. Япасқи шишанинг оғзини бураб, қаршилиқ билдиришига, «Ўтирамиз», дейишига қарамай, Аъзамнинг «дипломат»ига солди.

— Узинг кетоласанми, шерик?— дея сўради ташқари чиққанларида Аъзам. Унинг кулиши Қодирга ўзини мазаҳ қилаётгандек туюлди.

— Пўлат ака,— деди Аъзамнинг гапига жавоб бермай.— Шу талабчан акам ростдан сизнинг ўртоғингизми?

— Ҳа, нимаиди?— Пўлат жавоб бераркан, Аъзам билан Қодирнинг ўртасига тушиб, икковини ҳам қўлтиқлаб олди. Гарчи Қодир жилмайиб сўраётган бўлса ҳам, Пўлат ўзича ниманидир сезди.

— Энг жонажон ўртоғингизми?

— Ҳа, энг яқин ўртоғим,— деди Пўлат, кейин Аъзамнинг елкасидан қўлини олиб, Қодирни сал тезроқ юришига ундади. Аъзам билан Марям анча орқада қолгач, секин:— Сенга ичириш керак эмас экан-ку!— деди.

— Йўқ, Пўлат ака, сиз мени тушунмадингиз. Мен уни, сизнинг ўртоғингизни яхши кўраман. Фақат айтиб қўйинг, талабчанман, дегандан кўра, сочимнинг тагида иккита шохим бор, деб мақтансин...

— Яхши бола у. Ҳали оғайни бўлиб кетасизлар,— деди Пўлат. Орқадан Аъзамнинг ўзи ҳам овоз берди:— Қодиржон, ҳали ошна бўлиб кетамиз!

Қодир тўхтаб, орқага ўтирилди, кафтларини лабига босиб, Аъзам билан Марямга ҳавойи ўпич жўнатди... Қодир троллейбусга чиқса, бўш жой бор экан, шартта ўтириб олди. Бир-иккита одам унга қараб-қараб қўйганидан ҳайрон бўлди. Кейин юзининг қизариб кетгани эсига тушди. Секин ўрнидан туриб, орқароққа ўтди-да, кўчани томоша қилаётгандек бўлиб кетди.

Бекатда тушиб, кўчасининг оғзига етгандагина қўлида совғаси йўқлигини пайқади. Тўсатдан кучли момақалдироқ эшитгандек жойида қотиб қолди. Туриб-туриб, ортга қайтди. Учта троллейбусни кутиб, ҳайдовчиларидан сўраб-суриштирди. Йўқ, улар ҳеч қанақа кумуш қошиқларни кўришмабди.

Қодир ўйлаб-ўйлаб, троллейбусга чиққанда қўли бўшлигини эслади, демак, қошиқлар кафеда қолиб кетган бўлиши аниқ...

Универмаг аллақачон беркилган эди. Ҳалигина чумолининг инини эслатиб турган эшиклари аквариум ойналарига ўхшаб сассиз ва кимсасиз эди. Айниқса, витриналар ўз чарогонлиги, манекенларга сероблиги ва жимжитлиги билан аквариумга жуда-жуда ўхшаб кетар эди. «Ҳаҳ, универмаг ташқарисидаги бирор кафеда ўтирсак бўлмасмиди?! Истаган пайтда кириб чиқиш ёки қоровули билан келишиш мумкин эди! Бу каттакон, соқов аквариумда ким билан гаплашасан?»

Қодир муштарини жаҳл билан кўзларига босди: «Ҳаҳ! Мени кечирманг, ойижон!»

У уйга бормасликка, эрталаб қарз бўлса ҳам пул топиб бошқа совға олишга қарор қилди. Хаёлида ҳамма қариндошларини бир-бир кўз олдига келтирди-да, бориб ётиб қолишга биронтаси ҳам тўғри келмаслиги-

га ақли етди. Кимникига борса ҳам кўп гапириши, нималарнидир тушунтириши керак — бу эса унга ёқмас эди. Кейин, ёлғиз онаси уйда хавотирланиб кутсин-да, у тоғасиникидами, холасиникидами ётсин! Йўқ, буни қариндошларидан биронтаси ақлига сиғдиролмайди.

Қодир заводга олиб борувчи автобусга ўтирди. У цехнинг ичида биронта пана бурчак топиб, тонг оттирмақчи эди. Лекин бироз ўтириб, хавотирланаётган онаси кўз олдига келди. У автобусдан тушди.

Уйига келганда соат ўн бирлар эди.

— Ҳа, мунча ҳаяллагинг?— Бу саволдаги ташвиш, ундаги меҳр фақат онасига хос эди. Мингта баҳонани ўйлаб келган Қодир ҳеч нарса дея олмади. Индамай ўз хонасига ўтди. Уст-бошини ечмаёқ кўрпачага чўқди. Ниҳоятда ҳурганини, кўнгли айниётганини сезди. Муштарини юзи аралаш кўзларига босганча, тиззасига тиралиб ўтираверди.

— Ичдингми?— деб сўради кетма-кет унсиз кирган онаси.

— Маош олувдик,— деди у ҳамон кўзларини муштарига яширганча.— Сизга совға олган эдим. Утирган жойимизда эсимдан чиқиб қолаверипти. Эҳ!

Қодир айни сонияда улфатчиликдаги шерикларини, хусусан, «талабчан»ни ёмон кўриб кетди. Ичида болаб сўқди.

— Бўлар иш бўпти. Куюнма кўп, Қодиржон. Бош-кўзингдан садақа. Овқат ейсанми?

— Йўқ, ойижон! Сиз мени кечирман! Уринг, қарганг!

— Вой, нималар деяпсан ўзи?!— деди онаси ёнига тиззалаб, ўғлининг бошини бағрига босди.— Бош-кўзингдан садақа! Куюнма кўп, болам!

— Уришинг мени, ойижон, қарганг! Қилмишимга яраш! Шунда яхши бўлади! Мен нотўғри иш қилдим!

— Нима бўлди ўзи, сенга?— деди онаси уни ғирт маст деб ўйлаб.— Ахир ёлғиз илинжим бўлсанг бу дунёда! Ёлғиз суянчиғим бўлсанг! Сени қандоқ қаргайман?!

— Мен шу ерда ётаман. Устимга битта кўрпача ташлаб юборинг!— дея Қодир костюмини ўтирган жойида ечиб ташлади-да, қўзилди. Бир қўлини юзига ташлаб, кўзини беркитди.

— Тур, ўрин солиб берай, овқатингни еб ол.

Қодир онасига бир қаради-ю, яна кўзларини икки қаватлама беркитди: ҳам қовоғи, ҳам билагига билан. Онасининг ҳали жуда ёшлигини, қирққа ҳам тўлмаганини ўйлади. Ёнбошига кескин ўгириларкан, отасига қаратиб:

— Ҳў, аблах,— деб қўйди.— Ҳали кўрасан мендан!

Онаси бу гапни ҳам мастликка йўйди. Туриб кўрпа олиб келди-да, ўғлининг устига ёпди.

Қодир ухлаб қолди.

Туш кўрди. Тушида том бошида юрганмиш. Ҳамма ёқ ойдинмиш. Ойнинг кумуш нурлари шунчалик куюқ эмишки, унга кўмилган борлиқ худди сув остидаги сеҳрли оламга ўхшармиш.

Кейин, осмондан мезон учиб келди. Қодир уни бир қўллаб ушлади-да, аллақайси юртларга учиб кетди. У юртларда аллақандай рақиблар билан жанг қилди. Рақибларининг бошида эса ўзининг отаси турарди. Ҳаммасини енгди. Қодир ўз юртига ғолиб шаҳзода бўлиб қайтди. Яна том бошига қўниб, мезоннинг жавобини бериб юборди. Ой нури ҳамон куюқ эди. Уни тутамлаб ушлаб, пастга сирғалиб тушса бўларди. Қодир шундай қилди. Нурнинг бир сиқимини тутамлаб миниб, сирғалиб пастга тушди. Уйга кириб, ухлаб ётган онасини уйғотди: «Туринг, ойи, ҳаммаёқда тантана!»

Она-бола кўчага чиқди, оломон уларни олқишлар билан кутиб олди. Онасини тахтага ўтқазиди. Қодир эса унинг ўнг томонида турарди. Шу пайт кишанланган бандилар ичидан отаси чиқиб келиб, онаси оёғига бош урди...

«Энди эса, ойижон,— деди Қодир отасига зигирчалик аҳамият бермай.— Биз кемага ўтириб, денгиз саёҳатига кетамиз!»

«Вой, ростданми? Кемага ўтириб узоқларга кетсам!

Атрофим кўм-кўк сув бўлса... Шунда баҳри дилим очилармиди?»

...Эрталаб чой ичмаёқ уйдан қочгани учун унинг ранг-рўйи бир ҳол эди. Бугун улар ГДРдан келган янги станокларни ўрнатишлари керак бўлгани учун, то уларни кранлар билан жой-жойига келтиргунларича бир-икки соат вақт ўтди. Иккови ёлғиз қолгандан кейингина Пўлат Қодирнинг авзойига аҳамият берди:

— Ҳа, кўлингдан ишинг тушиб кетяпти? Нонушта қилмаганмисан дейман?

— Э, кечаги қошиқлар қолиб кетибди.

— Қаерда?

— Уша ўтирган жойимизда.

Пўлатнинг унга қаратилган нигоҳида жуда кўп маъно бор эди.

— Яхши бўлмабди,— деди у. Сўнг станокни кўрсатди:— Сен манавининг таҳини бузиб тур. Мени сўрашса, асбоб олгани складга кетди, де!

Пўлат кўлини бир-бирига уриб қоқа-қоқа кетар экан, ўгирилиб қўшиб қўйди:

— Ярим соатга қолмай келаман. Сўрашса шундай де!

Ҳақиқатан ярим соатдан кейин у худди кечагидек қутича кўтариб келди:

— Мана, ол, «пиёниста». Буфетчига бериб қўйишган экан.

Қодир севиниб қутичани олди-ю, лекин кўзи Пўлатнинг кўзига тушгач, севинчи сўнди. Қутичани қайтарди:

— Пўлат ака, мен шахматда хато қилганим йўқ, «Э-эй!», деб қайтиб оладиган.

— Ия, сен мен ўйлагандан ҳам жиддий экансан-ку! Нима, бошқасини олиб келди, деб ўйлаяпсанми? Мана, ўзингнинг қошиқларинг.

Қодир жавоб бермай, Пўлатга синчиклаб қараб турарди.

— Ишонмасанг, бориб сўра кафедагилардан.

— Майли, Пўлат ака,— деди Қодир бироз сукутдан кейин.— Фақат битта илтимос: кечқурун бизниқига бориб, онамга шуни бирга берсак?

— Нима, менинг бошқа ишим йўқми?

— Илтимос-да, ака...

Кечқурун софга топширилганда ҳам Қодир булар ўзи олган қошиқлар эканлигига ишонмади. Онаси чин дилдан ишонган бўлса-де, ичида: «Мени кечирманг, ойи!», деб қўйди.

БУЛОҚ БОШИДА

Булоқ бошига соат бирларда етиб келишди. Улар тўрт киши бўлиб, бир оила аъзолари эди. Семиз ва сергап кампир — ака-уканинг онаси. Уттиз беш ёшлардаги паст бўйли, пишиқ катта ўғил колхозда тракторчи. Баланд бўйли, хипчадан келган кичик ўғил эса,

марказдаги университетнинг тарих факультетига ўқирди. Ёзги таътил — бекорчилик сабабми ёки умуман шаҳар таъсириданми, йигитча ўзини андак беписанд тутар, атрсофга эринчоқ, лоқайд бир назар билан қарар эди. Эркатолигидан шекилли, ўсиқ, тўзиб кетган сочларини тараб олишни ҳам эп билмасди.

Уттиз ёшлардаги озғин, касалманд жувон, гарчи ўзи ерданга муҳтождек кўринса-да, кампирни суяб келарди. У келинлик хизматини бажармоқда.

Улар бу ердан йигирма-ўттиз чақирим нарида жойлашган қишлоқда яшардилар.

Булоқ суви анчайин шўр бўлиб, киши яқинлашиши билан димоғига палағда тухумнинг ҳидига ўхшаш ҳид урилади. Шифобахш деб тан олинган бу сув кичкина ариқча ҳосил қилиб бир-икки қадам оқар, кейин уч-тўрт метрлик тарновчадан бориб, одам бўйи келади-ган баландликдан пастга шариллаб тушар эди. Сўнг яна кичкина ариқчадан ўн-ўн беш қадам жойга оқиб, харсанг тошлар орасига сингиб кетарди-да, нарироқдаги сойга қўшилди. Булоқ суви йўлида бир неча кўлбола ҳовузча-ванналар ишланган, истаган одам улардан фойдаланиши мумкин.

Кампирнинг оёғи, жувоннинг ошқозони оғрирди. Ака-укалар солпа-соғ эди.

— Қара-я,— деди кампир булоқдан йигирма қадамча беридаги ёш чинорлар тагига шолча ташлаб ўтираркан,— ёнгинамизда шундай баҳаво жойлар бор-у, ҳеч чиқолмаймиз-а!— У ям-яшил адирларга суқланиб боқди.

— Ёзда эртадан кечгача даладамиз,— деди келин.— Қишда бу ёқларга қандай келасиз?!

Жувон келасолиб сувдан бир-икки қултум ичган, шунинг учунми ёки бошқами, эрталабдан бери қадалиб турган ошқозон оғриғи қолган, кайфияти ҳам яхши эди.

Булоқнинг кўзи челақдек катталиқда ғиштдан чу-

қурча қилиб ишланган бўлиб, унинг тубида — сув остида анчагина танга тўпланиб ётарди. Бу тангалар қадимда булоқни муқаддас билиб атаб ташланган карвон-карвон бойликларнинг узоқ садосидек эди.

Ака-ука пастга тушиб, булоқ сувини «ванна»лар томон буришди. Қайтиб чиқиб ечинишди-да, битта-битта сигарет тутатиб қарта ўйнай бошлашди. Ука ихчам, ҳаворанг, ака эса катта қора трустикда эди. Бир шиша вино ҳам очилди.

Қайнона-келин пастроққа кетиб, қўйлақ ва лозимлар билан «ванна»ларга тушишди.

— Ох, ох-эй, бирам баҳри дилим очилдики!— деди кампир ёшига номуносиб хандон отиб куларкан. Қуёш нури ва суяниб ўтирган харсангнинг тафти, илиқ сув унинг томир-томирига бориб етган эди.— Қани энди ҳеч бўлмаса ойда бир чиқиб гурсанг!

— Қаёқда дейсиз! Бригадир Жўравой зўрға бир кунга жавоб берди. Ҳеч ким сезмасин, раис билса теримни шилади, деб.

Жувон кампирчалик яйрай олмасди. У эркаклар тарафга бир қараб қўйиб, гарчи улар кўринмаса ҳам, ҳуркибгина лозим почаларини тиззасигача шимарди.

— Раисга ҳам қийин. Биздақаларга жавоб бераверадиган бўлса, планини тўлдиролмай тушиб кетади.

— Қайдам,— деди жувон кафтида сув олиб елкасидан қуяркан. У ҳозир кампирга ўхшаб эркин бўлишни истар ва негадир қизлик даврини ҳамда ўзининг онасини эслаб кетган эди.

...Ака-ука булоқ бошига келишди. Даранинг нариги чеккасида оқаётган сойга бориб чўмилишдан эриниб, ҳам аёлларга халақит бергилари келмай, шу ерда ювиниб, баданларига сув сачратиб қўя қолишди.

Ука чўккалади-да, тангаларни олиш мақсадида энгашиб, қўлини булоққа тика бошлади. Акаси бақирди:

— Тегма!

Ука ўқишга кетмасдан аввал акасидан кўрқарди. Лекин икки йил шаҳарда яшаб анча мағрурланган ва ҳар бир нарсага истеҳзо билан қарашни одат қилган эди.

— Нима қипти!— деди қўлини бамайлихотир сувга ботиришда давом этиб.

— Тегма деяпман сенга!— Акаси важоҳат билан келиб укасини итариб юборди.

Ака шаҳар кўрган, ўзи тракторчи бўлса-да, механизаторлик курсида ўқитувчилик ҳам қиларди, шунинг учун қишлоқликларнинг студентларни бошларига қўйиш одатидан холироқ эди.

— Намунча,— деди укаси ёнбошга ағдариларкан, аламини истеҳзоли кулги билан яшириб.— Шаҳарга обориб кўрсатмоқчи эдим.

Улар яна қарта ўйинга тушдилар. Бир оз туриб илгаригидек у ёқ-бу ёқдан гаплаша бошлаган бўлсаларда, бояги гап икковининг ҳам кўнглига кек солган эди.

Ука одамларнинг бу сувни муқаддас деб билишларидан ичида кулар, тангаларни ололмагани унга жиндак алам қилган эди. Аканинг эса жаҳли чиққан...

Бу орада булоқ бошига ҳув яқиндаги дам олиш уйида ҳордиқ чиқараётган уч-тўрт йигит-киз келди. Улар қўлларидagi идишларга сув олишди ва тушлик овқатдан кечикмаслик учун шошиб-пишиб юз-кўзларини ювиб, қайтиб кетишди.

Ака ўрнидан турди.

— Мен бориб аямларни айтиб келай, жудаям зўр беришмасин. Меъёрдан ўтса ҳар бир нарса зарар,— деди у керишиб. Кетатуриб эса булоқ сувига яна бир қарра юз-қўлини чайиб олди.

Чорак соатлардан кейин қайнона-келини бошлаб қайтиб келди. Ука офтобга тоб бериб чалқанча ётарди. Келинойисини кўриб у истар-истамай шимини кийди.

Қуёш осмон гумбазининг қоқ тепасидан беш-олти тирсак пастга тушди.

Тамадди қила бошлашди. Озгина яхна гўшт, помидор-бодрингли аччиқ-чучук эди уларнинг овқати.

Шу аснода юқоридан, сой оқиб келадиган тарафдан эшак минган бир чол кўринди. У сув олиб, панага ўтиб таҳорат қилди. Кейин уларга яқинлашди.

Саломлашдилар. «Йўл бўлсин?», «Ўзингизга йўл бўлсин?» сингари савол-жавоблар бўлди.

Чол термосдан қуйиб узатилган чойни ичди, нон ушатган бўлди, сўнг кетишга чоғланди.

— Отахон, бу булоқдаги пулларни ким олади?— деб сўради ака.

— Ким билади дейсиз? Илгари бу ерда бир эшон бўлгучи эди. Ҳозир пастдаги қишлоқнинг мачитидагилар олишса керак. Ушанинг измида бу жой эскиртдан. Мана, ҳозир ҳам олиб кетишибди-ку.

Ака бир сескангандек бўлди. Бунинг фақат укаси сездди.

Чол эшагига миниб, фотиҳа қилди.

— Хўп, худо шифо берсин сизларга,— дедию эшагига йўрттириб буталар орасида ғойиб бўлди.

Ака секин ўрнидан туриб, булоқ бошига борди. У ерда ҳозиргина чол ташлаб кетган иккитагина танга кумушдек оқариб, нозик мавжлар таъсирида сезилар-сезилмас титраб турарди.

Ака ичдан қутуриб оҳиста қайтиб келди. Тишлари орасидан, ғижиниб сўради:

— Нимага олдинг?!

— Вой-бў, ҳа бўпти!— деди ука эринчоқлик билан қўл силтаб.

— Нимага олдинг?!

Ука тарсаки зарбидан гандираклаб кетди. У жон-ҳолатда акасининг қўлига ёпишди. Лекин акаси бир силтаб уни нарига учуриб юборди. Қайнона-келин бе-ўхшов бир чаққонлик билан ўринларидан туриб, ука-сига ташланган акани ушлаб қолишди.

— Ҳай, нима бало бўлди?— деди кампир катта ўғлини уришиб.

— Ҳатто бошқа ерлардан келган бегоналар ҳам тегмади-я! Ҳурмат қил-да!— дея бақирарди катта ўғил онасига аҳамият бермай.

— Нима, барибир биронта текинхўр мулла обектарди-да!— деди ука юзини ушлаганча йиғламсираган овоз билан.

— Сен унинг текинхўрлигини дарров қаёқдан билволақолдинг? Қолаверса, гап уни ким олишидами, аҳмоқ!— Ака ҳамон титрарди.— Мен, ташлагандарнинг ҳурмати ҳаққи, тегмагин, деяпман. Ҳурмат! Ҳурматни биласанми?! Ҳамма нарсага бурнингни жийриб қарайсан! Жа-е, икки йил ўқидим деб, ўзингни осмонда санама!

— Бўлди, бўлди энди. Билмагандир, шунга ҳам урасанми?— дерди она катта ўғлини ўзига қаратмоқчи бўлиб қўлидан силтаб тортаркан.

— Э, фақат бунгама! Ўзи келганидан бери ҳамма нарсага «иҳм» деб қараётгани гашимга тегиб кетди.— У яна укасига гапира бошлади:— Агар булоқдагини олганингни бояги амаки кўрганда биласанми нима бўларди? Сени, мени— икковимизга қўшиб, мана бу онангнинг оппоқ сочини ҳам қўймай сўкарди.

— Бўлди, бас қил энди. Бу ёққа чиқамиз, деган мен ўлай!

Онанинг бу гапи катта ўғилни бир оз ҳовурдан туширди. У дастурхон ёнига ўтириб сигарет тутатди-да, гугуртни жаҳл билан ерга урди.

Гап-сўзсиз йиғиштирина бошлашди. Қайнона-келин кийимларини алмаштиришгач, биринчи бўлиб эр-хотин йўлга тушди. Кампир билан кичик ўғил ўзларидан кейин ахлат бўлиб ётмаслиги учун қолган-қутган қоғозларни ёқишарди.

— Биласан-ку акангнинг-жаҳлини. Бор, кечирим сўрагин,— деди она инқиллаганча ердан бир парча қоғоз парчасини олиб оловга ташларкан.— Бу ишинг увол, ўғлим, нонтепкилик...

Катта ўғил олдинда кетаркан, ўйларди: «Ножўя иш қилган одамни қайтаришинг энг зўр йўли шу тарсаки-ю, лекин ҳар доим ҳам иложи бўлавермайди-да!..» У жанжал чиққанидан, шундай сайри сайлни шом қилганидан қаттиқ афсусда эди.

— Бўпти, ака, кечиринг,— деди орқадан етиб келган укаси, келинойисини имлаб онаси томон юборгандан кейин.

Ака укасига қарамасдан гапирди:

— Биласан, мен ҳам диндор эмасман. Лекин, бу ерда одамлар неча минг йиллардан бери яшаган, яна минг йиллаб яшайди, шулар ҳам бир гапни билар, деб ҳам ўйлаш керак-да!

— Тўғри, ака, кечиринг, мен билмадим.

Ука аввалгидек акасидан кўрқа бошлаган эди. Бунинг устига, унинг пул жўнатмай қўйишидан хавотирланарди.

Энг олдинда, индамай ака-ука кетишарди. Улардан анча кейин, қайнонасидан уч-тўрт қадам илгаридега бораётган жувон ҳам индамасди. У эртага ишга чиқишини ўйларди. Фақат энг орқада кетаётган кампиргина ўзича бир нарсаларни тинмай гапирарди. Гапидан меҳрибон вайсақилик оҳанги келиб турарди.

Булоқ бошини ажойиб сокинлик эгаллади. Сувнинг шилдираши эшитилар, қандайдир қуш тинмай вижирлар эди. Узлуксиз эсаётган шабада бир зўрайди-ю, ёниб, қоп-қора бўлиб қолган қоғоз кулларини супуриб кетди. Булоқ бошида яна ёрқин ёз кунининг ёлғиз ўзи қолди.

ОДИЛ
ХСТАМОВ

Қишлоқ кампирлари

Уларнинг кўзида қотиб қолгандир,
Тепкидан қон бўлган амиркон этик.
Худди юрак каби ўрин олгандир
Кўксидан — инқилоб ёздирган битик.
Уларнинг кўзида қорачўғ эмас,
Ёнмоқда урушдан қайтмаган

чоллар —

Йигитлар — то ҳануз хабари келмас,
Сабрга айланган бева аёллар.
Келин-күёвга бахт тилар мункиллаб,
Узларин кўксидан тўйлар армони.
Сомон йўли янглиғ узун куй куйлаб,
Аста аллалашар етим дунёни...

* * *

Офтоб неъматидан ҳаққин талашган
Урик гулларининг ташрифи яқин.
Булутларни ёриб, йўлдан адашган,
Тўрналар йўлини ёритар чақин.
Ёритар юракнинг қаърида қолган
Заъфарон япроқдай мунгли навони.
Ёритар минг рангни сиғдира олган
Шу оддий муаттар мовий ҳавони...

Ойдин орзу билан дон сочар деҳқон,
Унинг боши узра куйлагай ҳамал.
Барчаси Наврўзда бўлур намоён,
Офтоб дарвозаси очилган маҳал...

* * *

Қуёш нурларини тортиб, тортқилаб,
Тўрналар карвони ўтар ҳар оқшом.
Кундузлар қуёшдан қатра нур тилаб
Умрдай қисқариб борар дам-бадам.
Қаҳратон зарбини силтаб ташлаймиз,
Сидириб ташлаймиз киприкдан музни.
Юракнинг тўрида асраб яшаймиз
Тўрналардан қолган бир парча кузни...

* * *

Отамнинг кўксидан ярадор йиллар
Ҳануз инграб ётар даво тополмай.
Озғин бир ҳамшира йиғлаб инқиллар
Эмаклаб юғурар унга етолмай.
Отамнинг соқоли, сочи оқарган,
Билса ҳам барибир йўлга тутар кўз,
Ул озғин ҳамшира ўқ еб йиқилган,
Унинг ҳам яраси битмаган ҳануз...

СОЙИМ
ИСҲОҚОВ

ТОҒА

ҲИКОЯ

Асқар Бўжим жиянини кўриб келиш учун шаҳарга кетганини эшитган Умркул бунга кўп эътибор бермади. Узи шунақа — йилига бир-икки марта оёғи куйган товукдай питиллаб қолади. Жиян баҳона, шаҳарга тушиб ҳоврини босиб келади. Бўжимнинг қайтганини билиб у, ёр-жўрачилик, ҳар галгидек бирров кириб, жиянининг ҳол-аҳволини сўради.

Шу аснода икки жўра ундан-бундан анча гурунглашиб қолди. Асқар Бўжим роса қариллади: шаҳар ундоқ, шаҳар бундоқ... Гўё шаҳар — жаннат, жияни — учиб юрган фаришта. Гап орасида Умркул: «Мен ҳам шаҳарга тушиб жиянимни кўриб келмоқчи бўлиб юрибман», деб юборди. Асқар Бўжим эшитмаганга олди. Бўжимнинг бу қилиғи туриб туриб Умркулга алам қилди:

— Эшитдингми, Бўжим, мен ҳам шаҳарга бормоқчиман!

— Ростданми?— дея ишонмаганини атай сездириб, айиққараш қилди Бўжим.— Қачон?

— Эртага.

— Ким билан? Бир ўзингми?

Савол Умркулга ёқмади. Ундаги камситиш оҳангини пайқамангандай беписанд жавоб қилди:

— Бир ўзим борсам бўри ейдими мени?!

— Айтман-да... Шунгаям хафа бўлдингми? Меливойникига борсан-да? Нима оборасан?

— «Нима оборасан», деганинг нимаси? Ўзим боравераман.

— Сўппайиб борма, битта қўйни сўйиб, хуржунга тикиб бор. Уладиган жойда эмассан-ку!

— Кун иссиқ, гўшт йўлда сасиб қолади. Қанд-курс оборақолсам-чи? Асқар Бўжимнинг жаҳли чиқди.

— Жиянинг қаерда ишлашини биласанми ўзи?— деб сўради жеркиброқ.

Расмини А. Васихонов чизган

— Катта жойдамиш...
 — Шундай бўлгандан кейин... қўй сўй. Узингникини кўзинг қиймасан, ўтарингдан танлаб сўявер.
 — Нима деяпсан? Колхознинг қўйини-я!
 — Колхознинг қўйини!
 — Вой, сендақа юлғичнинг отасини илигига...
 — Оғзинга қара, ғўра, сен қилмаган ишни бошқалар қилади! Сен билмай ҳам қоласан! Ургилдим сендақа фариштадан... Раиснинг ўғли ўз калласи билан ўқишга кирганми? Нега менинг ўғлим киролмади?
 — Уғил-пўғлинг билан ишим йўқ! Бунга Меливойнинг нима дахли бор!
 — Дахли бор... Ҳозир айтганимни қилавер. Олдингда ўғлинг бор, ахир!
 — Илмоқли гапни қўй, Бўжим, ишонмайман. Бекнинг ҳам, хоннинг ҳам ортидан гапиришган. Ундан кўра, сенга шаҳардан нима опкелай, шунга айт!

— Хўрозчанд!
 — Ни-ма?!
 — Еш боламидим сенга! Пулинг ошиб-тошиб ётган бўлса, ўзингга битта ўроқ, битта эткесар пичоқ ол. Шунга арзимас нарсаларниям сўраб чиқавериб жонга тегдин!

Орадан гап қочди. Асқар Бўжимнинг пичинги Умрқулнинг суяк-суягидан ўтиб кетди: «Қурумсоқ,— деди ичиде сўкиниб.— Қадимда бир ўроқ бутун қишлоққа яраган. Энди қўшнисига қиймайди бу нокас».

Умрқул этагини силкиб, ўрнидан турди.
 Хотинига у-бу тэйёрлаттирди. Еттинчи синфда ўқийдиган ўғлини чақириб, жиянининг адресини кўчиртириб олди. Урнига ётди-ю, қани уйқуси келса!

Ҳамма машмага эрталаб бошланди. Хотини икки кўзи лик тўла хуржунни қўлига тутқазди туриб, тўнғиллади:

— Шунча йилдан бери эшигингиздан қарамаган жиянни қидириб зарурмикан? Тоға керак бўлса— аввал у келсин, йўл кичикники...

Умрқул иримчи эмас-у, лекин сафарга отланиб турганида хотини раъйини қайтаришга уриниб, минғирминғир қилаётганини бехосиятликка йўйди.

— Оғзингни ўн иккинчи калишдай кўп чўзаверма! Нима қилишимни ўзим яхши биламан!— деди жаҳли чиқиб.

— Оғзимни чўзиб нима дебман!— деди хотини йиғламоқдан бери бўлиб.— Жиянингизнинг уйини тополмай қийналиб юрманг, дейман-да!

Хотинини хафа қилганини Умрқулнинг ўзи ҳам сезди. Зардаси қайнаб, «Баттар бўлсин», деди-да, ўз билганидан қолмай, йўлга чиқди. Азонда уйдан чиққан одам катта чошгоҳчага ўтган машинага «овоз берди». Қани энди, шофёрларга инсоф берса! Умрқул йўли ўнг келмаётганига хотинининг ҳалиги бехосият гапи сабаб бўлди, деб кўнглидан ўтказди. Бўлмаса-чи! Очиқ кўнғил билан кузатганида аллақачон район марказига етиб олган бўлар эди. У ёғига шаҳар бир қаддам. Меливойнинг уйини тополмаса, ўтган-кетгандан сўрар. Катта одам, дейишади— иккиннинг бири таниса керак уни. Асқар Бўжимга ўхшаганлар ҳар балони бичиб-тўқийверади кундош ҳётиндай.

Меливой тушмагур бало-да ўзи! Болалигидан қаттиқчилик кўриб ўсди. Отаси урушдан қайтмади. Онаси машоқ териб катта қилди уни. Унингчини битиргандан кейин Умрқул қаватига олди— Қўйтош тоғларига қўй боқиб юрди. Онаси қазо қилган йили колхознинг бешолти қўйини ҳаром ўлдириб қўйдию шаҳарга кетди. Ҳаёли, уйланди. Нон-насиба экан— шаҳарлик бўлиб қолди.

Меливой йил оша Қўйтошга чиқиб туради. Колхоз катталари унинг атрофида парвона бўлади. Улардан ортиб Умрқулга тегмайди ҳам. Навбат кутишга Умрқулнинг вақти бўлмайди. Аллакимникида кўришиб-сўрашадию тоққа кетади. Энди бўшагандир, деб қайтса, бесабр жиян жўнаб кетган бўлади. Тоға бундан сал ранжийди: бир қўй билан ўн шиша арақни у ҳам топарди! Кейин сал қувонади ҳам: бир қўй— фалон пул, ўн шиша арақ ҳам текинга келмайди. Жияни соф-

саломат экан, бировникида бўлса ҳам кўрди— шу бас-да. Ортиқча чиқимнинг нима кераги бор?

Кичикдан меҳр кетганда катта муруватни тўхтатса— қариндошчиликка путур етади. Умрқул унча-мунчага эътибор беравермайди. Бормаганини бориб уялтиради. Елкасида кўтариб катта қилганини айтади Меливойга. Уқишда юрганида ҳам кўлидан келган ёрдамини аягани йўқ. Уйланаётганида бир кўчқорнинг пулини тўёна қилган. Хотинига қолса, бир новвоснинг пулини бердирмоқчи эди... Бу гапларни, албатта, айтиб ўтирмайди. Миннат қилгандай бўлади. Меливой— жигар жиян, ўзи унга туғишган тоға эканини ёдига солиб қўйса— шунинг ўзи кифоя. Тоға-жиян деган бориш-келиш қилиб туриши керак-да...

Умрқул шаҳарга кунботар пайтига яқин етиб келди. Автобусдан тушдию йўл четига ўтиб, такси тўхтатди. Ҳайдовчига Меливойнинг адресини берган эди, кўз очиб-юмгунча эшигининг тагига келтириб қўйди. Такси дегани чўнтакнинг офати-ю, лекин жуда қулай нарса-да. Хотини бўлса, «Жиянингизнинг уйини тополмай қийналманг», деб ўтирибди!

Таксидан тушиб, Умрқул тўнининг этагини қоқди. Қўйлагининг ёқасини тузатди. Дўпписини беихтиёр бошининг у ёқ-бу ёғига суриб қўйди. Кейин хуржунини судраб дарвоза томон юрди. Кўнғироқ тугмачасига журъатсизгина қўл чўзди-ю, лекин зарб билан босди. Кўнғироқ қаттиқ, узлуксиз жиринглади. Ҳовлидан эркак овози келди:

— Ким у?

Умрқул Меливойнинг овозини таниди.

— Менман, жиян!

Остонада уй кийимидаги Меливой пайдо бўлди. Юзлари тандирдан янги узилган кулчадай қизариб турарди. Умрқул жиянини топганидан ўзида йўқ хурсанд бўлиб, дўриллади:

— Я-ҳа, жиянжон, саломат бормисан? Ке, бир қучоқлай!

Меливой ноилож кучоғини ёзиб, Умрқулни сездирмайгина орқага сурди— бир ўқ билан икки қуённи урди: ҳам тоғасининг шанғиллашидан қутулди, ҳам остонадан ташқарида кўришди, кейин хуржунни кўтариб, тезгина ичкарига бошлади.

Дахлизда Умрқул қийин аҳволга тушиб қолди: нозик чизиклар тортилиб, қатига нафис гуллар нақшланган ҳашамдор деворга тегиб кетишдан чўчиди. Калишини ечган бўлса-да, локалб ялтиратилган паркет устида тоза маҳсида эмас, лой оёқлари билан кетаётгандай алпанг-талпанг, беўхшов қадам ташлади. Тоғасининг ҳолатини фаҳмлаб, Меливойда энгилгина ғурур пайдо бўлди. Зарурияти бўлмаса-да, уни нозик меҳмонлар кутиладиган хонага бошлади. Кўрсин-да, ахир!

Паркет устига тўшалган туркман гилами шифтдаги биллур қандил нурида шуълаланиб ёнар, қимматбаҳо ёғочдан ишланган мебеллар чўғланиб ярқираб, хонада шохона бир салобат мудраб ётар эди. Девордаги зарҳал нақшлардан тортиб, эмалли бўёқ берилган дераза ромларигача жимирлашиб Умрқулнинг кўзини қамаштириб юборди. Гиламга оёқ босишдан ийманиб бир зум тайсалланиб туриб қолди.

Меливой тоғасининг терчиган юзларини кўриб, гангиб қолганидан завқланди: Умрқул шохона уйда поллизга қўйилган қўриқчидек ғариб, кулгили кўринди. Ҳаёлидан ўтган гапни сездириб қўймаслик учун томоқ қириб, жой кўрсатди:

— Утинг, тоға!

Умрқул юмшоқ кресло томон каловланиб бордию худди совқотаётгандай қунишиб, омонатгина ўтирди. Жияни ҳам ўтиргач, фотиҳага қўл очди: бола-чақаларига тинчлик-омонлик тилади. Меливой ҳам юзини сийпалаган бўлди.

— Яхши келдингизми, тоға?— деди майин табассум билан.— Чечамлар яхши юришиптими? Бола-чақалар...

Сўраб-суриштиришлардан сўнг Умрқул ўзини сал

тутиб олди. Чўнтагидан рўмолчасини олиб юзи, бўйнидаги терни артди. Нафасини ростлаб:

— Болаларинг кўринмайдими?— деди жиянининг болалари албатта шу хонада ўтириши керакдай, атрофига аланглаб.

— Тоққа жўнатдим, бир дам олиб келишсин.

— Одамлар шаҳарга етолмайди-ю, булар бўлса...

Меливой тоғасининг кўнглидагини пайқаб, мийиғида кулди.

— Раънохонни чақирай,— деб хонадан чиқди.

У бир оз ҳаяллаб қолди. Умрқул «Келин уйда йўқ шекилли», деган фикрга борганида эшик енгилгина очилиб, остонада Раъно кўринди. У ширингина жилмайди. Эғнидаги қиммат шойдан тикилган уй кийими қандил шўласида ялтираб кетди. Оппоқ юзлари, булоқ сувидек тиниқ кўзларида таърифлаб бўлмайдиган бир майинлик жилва қилар эди.

Умрқул уни қишлоққа борганида кўрган. Келини анча одмироқдай эди. Балки улар уйига кирмаганидан хафа бўлиб, тузукроқ эътибор бериб қарамагандир ўшанда. Ҳар қалай, ҳозирги жозибаси ақлни лол қолдирадиган эди. Салом бериб, ўзи томон сувдай оқиб келаётган фариштанинг истиқболига беихтиёр бир қадам қўйди. Қишлоқ одатига кўра қўшқўллаб, беўшвороқ кўришди.

— Яхшимисан, келин...— деди-да, Раънонинг қўлини ушлаш-ушламас қўйиб юбориб, қизил мовут сирилган юмшоқ креслога қайта ўтирди.

Келини оғзидан бол томиб сўраша кетди, Умрқул бундан ийиб, боши осмонга етди. Одамгарчиликнинг баҳосини ботмонлаб ўлчайдиганлар бўлади шунақа! Жияни ҳам анойи эмас, хотин танлашни билади!

— Вой, тоғажон,— деди Раъно зрка товўшда,— кеймисиз ҳам сира. Жиянизга қачонладан буён тоғайзлани бир опкелинг, дейман, ишдан қўллари бўшаб болармайдилар.

— Боришга боради,— деди Умрқул.— Лекин, тоғасиникига кириб қишғиш вақти бўлмайди. Қишлоқда соясига салом берадиганлар кўпайиб қолган-да.

У анчайин кўнглидагини айтди. Жиянидан койиниш, уни чимдиш хаёлида йўқ эди. Аммо, Раъно Умрқулнинг гиналарини айнан шу маънода тушуниб, гап маромини бурди.

— Бир ўзийз кепсиз,— деди кулимсираб.— Келин-ойимла, ниям опкелмийсизми, ўйнаб кетардилар.

— Чечанг келмайди. У ёғини сўрасанг, мениям зўрға чиқарди уйдан.

— Унақа қилмасинлар, вой, нега унақа қилдилар?

— Адашиб кетар эмишман. Аджриқнинг ичига тушсам, йўқолиб кетаверадиган игна эмишман...

Келин овқат тараддудида ошхонага чиқди, жиян столга дастурхон тузай бошлади. Чой келтириб, қайтарди, бир пиёла қўйиб тоғасига узатди. «Тортинмай еб-ичиб ўтиринг, мен келинингизга озроқ қарашиб юборай», деди-да, у ҳам чиқиб кетди.

Раъно ҳар жиҳатдан Умрқулга ёқди: очикқина, ширинсўз, сулув. Жияни ҳам чакана эмас. Шаҳарнинг нуқси урганми, сал бошқачароқ бўлиб қолибди бола. Аёлнинг ишига аралашиб нима қилади? Меҳмоннинг ёнида чакчақлашиб ўтирмайдими! Туғишган тоға бўлгани билан Умрқул ҳозир меҳмон. Неча йилдан буён озиб-ёзиб бир келган. Ичи таталаб кетганда ҳам уйда ёлғиз овқатланишга одатланмаган. Тоғда, қўйнинг ортида юрганида бошқа гап...

Чинни тақсимчада қовурдоқ кўтариб кирган Меливой тоғасининг дастурхонга қўл урмай ўтирганини кўриб ажабланди. Одатда тоғликлар манзират қўтиб ўтирмайди. Олдига дастурхон ёзилса, еб-ичиб, қорнини тўқлаб кетаверади.

— Нега дастурхонга қарамай ўтирибсиз?— деди Меливой ҳайронлигини яширмай.— Заправка зўрми дейман-а?

— Запрапка тузук...

Меливой тақсимчаларни қўйиб, индамай чиқиб кетди, сал ўтмай, икки идишда кўкатлардан тайёрланган тафтбосди билан паррак-паррак қилиб тўғралган кол-

баса кўтариб кирди. Қўлидагиларни столга қўйиб, жавондан иккита қадаҳ билан бир шиша коньяк олди. Меҳмоннинг совиган чойини янгилаб, уни дастурхонга ундади.

— Манави «қизил қўй»нинг бошини олсак,— деди тавозе билан.— Бизда ҳақиқийси йўқ...

Жияни «қизил қўйнинг бошини олсак» деганигами, беихтиёр тонгда кўрган тушини эслаб, Умрқулнинг кўнгли алланечук бўлиб кетди. Лекин Меливойга бунни сездиргиси келмади.

— Ичмайман,— деди дағалроқ оҳангда.

— Ие, буниси қизиқ бўлди-ку!— Меливой хотинини ёрдамга чақира бошлади:— Раъно! Раънохон!

Тоғасининг ичмай кетганига кўп бўлганини у биларди. Шунга қарамай, эшикдан кирган хотинига «шикоят» қила бошлади:

— Қўйимизни сўйишга тоғам унамаептилар. Энди ўзимизга қолади, шекилли...

— Вой, нега унақа қилдилар, унақа қилмасинлар,— деди Раъно кўнғироқдай кулги билан.— Қўйинг, учаламизгайм қўйинг!

Узи келиб «Қўйинг», деб тургач, Умрқул келинининг раъйини қайтаролмади.

— Мен ангишвонада ичолмайман,— деди таслим бўлганини билдириб.— Пиёлагами, косагами битта қуй!

Авваллари Умрқул пиёлага ёки катта стаканга қуйдириб битта ичарди. Кейин, юзидан ўтолмайдиган одами бўлмаса, ҳар қанча тикилинч қилсалар ҳам ичмас эди. Меливой буну унутмаган. Жавондан четларига тилла суви югуртирилган иккита пахтагулли пиёла олди. Қадаҳлардан бирини силароқ тўлдиргач, қолган коньякни икки пиёлага тенг бўлиб қўйди-да, шишани гиламга юмалатиб юборди (тоғасининг одати). Пиёлалардан бирини тоғасининг қўлига бериб, ичишдан олдин бирор гап айтар, деган хаёлда қўтиб турди.

Умрқул эзмалик қилиб ўтирмади. Аввал келинига, сўнгра жиянига қараб:

— Соғ бўлинглар,— деди-да, кўтариб юборди. Бўшаган пиёласини столнинг четига қўйиб, афтини бужмайирди, тафтбосдига қўл ҳам урмай, бошидан дўпписини олиб ҳидлади, кейин жиянига қаради:

— Нега ичмаяпсан?

— Соколов бўлиб кетинг-э!

— Ич, ич...

— Қани, сиздан бўлсин, Раънохон!

Меҳмондан ортда қолгиси келмадими, Раъно ҳам қадаҳини бўшатиб, дастурхондан у-бу тотинган бўлди-да, овқатини баҳона қилиб чиқиб кетди. Умрқул келинини ичмаса керак, деб ўйлаган эди. Кичкина қадаҳда бўлса ҳам коньяк ичишини ёқтирмади. Меливой эса пиёласини базўр яримлатди, авайлаб дастурхонга қўйсола, тафтбосдига ёпишди. Қовурдоқни меҳмоннинг олдиросига суриб, мулозамат қилди.

Умрқул оч эди. Коньякдан кейин ичи баттар таталай бошлади. Шунинг учун кўп тихирлик қилиб ўтирмади. Қовурдоқнинг таги кўриниб қолгандан кейин юмшоқ обинон билан колбасага «ҳужум» қилди. Бу орада Меливой икки коса сергўшт қайнатма шўрва келтирди.

Умрқулнинг вужуди тобора қизиб бораётган бўлса ҳам, лекин одатига хилоф равишда жимгина овқатланар эди. Меливой уни зимдан кузатиб, қўлфи дилини очишга бир пиёла коньяк камлик қилганини фаҳмлади. Жавондан иккинчи шишани олиб очди. Қўймоқчи бўлаётган эди, тоғаси тўхтади.

— Аввал ўз улушингни ич,— деди талаб оҳангда.— Мени маст қилиб, ўзинг хушёр қолганинг адолатдан эмас. Улфатчилик — тенгчилик...

Ноилж, кўзларини чирт юмиб, Меливой ҳам пиёласини бўшатди. Уларни қайтадан тўлдирди. Умрқул икки шиша ёнма-ён ётган чўғдай қип-қизил гиламга хаёлчан тикилди. Дабдурустан Асқар Бўжимнинг гапини эслаб, жиянига савол берди:

— Гиламнинг неча пул туради?

— Шапкаси билан бир ярим минг!

— Манави устол-чи?
 — Кресло денг... Ҳар биттаси юз сўмдан.
 — Анави чироқ-чи?
 — Мингдан баландроқ!
 — Ол-а! Менга қирқ тийинлигиям бўлаверади. Сен пулни супуриб оласан шекилли-а...
 — Шаҳарда шундай қилмаса бўлмайди, тоға, Ёр-жўралар келиб туради.
 — Келса, сени кўргани келар-да, ё атторнинг қутисига ўхшаган уйингни кўргани келадими?!
 — Шу уйни туришича сизга берсам олармидингиз?— деди Меливой, тоғаси уйини атторнинг қутисига ўхшатганидан оғришиб.
 — Нима қиламан бунини?
 — Ёмонми, ё жиҳозлари ёқмадими?
 — Уйинг-ку зўр-а, бироқ манави ялтироқ матоҳларнинг ичида мен бўғилиб ўлиб қоламан. Буларга сарфланган пул ҳайф!

Тоғасининг қаричи ўзиникига тўғри келмаётганини сезди-ю, Меливой индамай қўяқолди. Умрқулнинг хаёлига, бунча пулни қаердан топади у, деган фикр келди. Катта одамлар катта маош олар балки? Хотини ишлар, қайнатаси ёрдамлашиб турса керак...

Коньяк секин-аста ўз «вазифасини» бажарётган эди. У хаёлига келган фикрни яширолмай сўради:

— Ойига неча пул оласан?
 — Икки юз эллик атрофида.
 — Келин-чи?
 — Ишламайди.
 — Қайнатанг ёрдамлашиб турадими?
 — Йўқ...

Меливой дафъатан тоғасининг нимани билмоқчи бўлаётганини фаҳмлаб қолди. Фаши келди-ю, лекин гапни чуватмаслик учун пиёлага ишора қилди:

— Яна биттадан отамизми?

Умрқул жавоб бермади. Эсига яна Асқар Бўжимнинг гапи тушди: «Йилига думбаси корсондай қанча-қанча кўй пуфласанг учиб кетадиган тиррақисига алмаштирилиб, қанчаси «ҳаром» ўлади. Жазоси битта испарапка минан битта акт...»

Уша «ҳаром» ўлган кўйларни жиянига ўхшаганлар «ҳалоллаб» еб кўйишмаяптимикан ишқилиб?..

Умрқул анчагача индамай ўтирди. Кейин столда ёнма-ён турган пиёлаларга кўзи тушди. Яна ичгиси келди. Ичсамми, ичмасамми дегандай Меливойга қаради. У пиёлани узатган эди, индамай ола қолди. Коньякни охиригача ичиб юборди, елкасидан миясига томон сувнинг газига ўхшаш алланима вижиллаб кўтарилди. Кўзлари тиниб, тафтбосдига қўл чўзди. Узича: «Бекор қилдим,— деб ўйлади.— Қишлоқда бўлганимдаям бир нав эди».

Бир оздан кейин сал ўзига келгандай бўлди. Оғизларига талқон солгандай ўтиришлари нашъа қилди. Бугун бир бало бўлди унга: миясига яхши гап келмай кўйди. Кулгисиз улфатчилик улфатчилик бўптими! Шу масалада жиянига ҳам беш кетмади. Миқ этмайди-я, шоввоз! Қандай чидаяптикин? Ичишнинг кайфини ҳар ким ҳар хил сурса керак-да. Шишада жим тургани билан одамнинг ичида сира ҳам жим турмайди бу сабил. Аммо, ичганидан кейин мум тишлаб ўтирган одамни кўрмаган эди.

Умрқул, кўзлари сузилиб, қалқий бошлади. Назарида, жияни ҳам, келини ҳам анчайин майда одамларга ўхшаб туюлди. Эшикдан кирган пайтида ҳашамати додиратиб қўйган уй кўзига кўринмай ҳам кетди. Вужуди қандайдир эзилар, юрагида нимадандир норозилик туяр эди. Жияни эса, тирсақларини столга қўйиб, ҳануз тош ҳайкалдек қотиб ўтирарди.

— Пиёлани бўшатдингми?— деди Умрқул гуруннга кўр топмоқчи бўлиб.— Ҳўммасини ичдингми?

— Ичдим. Яна биттадан...

— Кўй. Энди айт менга,— деди қандилга ишора қилиб.— Анави чироққа пулни қаёқдан олгансан?

— Ишлаганман-да.

— Алдама! Алдаб нима қиласан? Барибир, Асқар Бўжимдан эшитганман ҳаммасини!

даноқ ҳаром луқмага мазахўрак бўлган-да,— дея ёнида обдаста кўтариб турган хотини ўзиб олди.— Шаҳарда ўқисаям мулла бўлмапти-да. Мачитга кирганинг ҳаммасиям авлиё бўлавермас экан-да.

— Жиянингни порага мазахўрак қилиб раисимиз бузди-ёв,— деб ботинмайроқ гап кўшди Асқар Бўжим.— Ундаям айб йўқ...

Ювиниш учун ташқарига чиқмоқчи бўлаётган Умрқул ўйланиб қолди, вақтида йўлга солмай, Меливойни ўзимиз бузиб қўймадикмикан, деган фикрга борди. Қадамни эгри қўя бошлаганини сезиб ҳам на янгаси, на Асқар Бўжим, на бошқа биров танбеҳ берган унга! Узи эса...

У хотини узатган обдастани олиб ташқарига чиқди. Шошилмай ювинди. Белбоғига артина туриб, яна хаёлга толди: балки Меливой ҳақдир, у ҳам бир балони билар? Узи элликдан ошди-ю, нимани кўрди? Эртадан кечгача қўйнинг орқасида тентирайди. Баъзан кечаси ҳам тиними йўқ. Топганини сиқимида тутуди: томса — ялайди, томмаса — йўқ. Уйнинг бўғотидан тупроқ тўкилади, тузукроқ палоси ҳам йўқ. Ортиқча харажатлардан қочиб, у ёқ-бу ёққа ҳам чиқмайди. Кимни деб, нимани деб пул йиғяпти? Болаларининг орзу-ҳавасигами, қариганида фароғатда яшаш учунми? Мана, жиянингнинг турмушини кўриб келди. Уйлаб кўрсанг, нимаси ёмон? Ҳамма шундай тўкин-сочин яшагани тузук эмасми? Лекин нега у — бир умр меҳнат орқасида тирикчилик қилган одам — шундай яшай олмайди? Турмушдаги тўкислик бошқачароқ... Меливойниқидан бошқачароқ бўлиши керак, шекилли...

Ўз-ўзидан ўтаридаги етим қўзини эслади. Қўзи ас-

лида етим эмасди, онаси бор эди. Лекин у ўз боласини эмизмай қўйди. Эммоқчи бўлса, қўшоёқлаб тепиб ташлади. Умрқул қўзини бошқа қўйларнинг сути билан боқди; вақти бемалол бўлганида тўйдириб эмизди, қўли тегмаса, шўрлик қўзичоқ оч ҳолича қолаверди. Шунданми, нимжон бўлиб ўсди. Ёзда қашқирга ем бўлди...

Умрқул хаёлига келган фикрдан чўчиб кетди. Ичкерига қайтиб кирди. Асқар Бўжимнинг рўпарасига ўтираётди, қўзларига тикилиб қаради.

— Биласанми, Бўжим,— деди босиқ товушда.— Алмисоқдан қолган бир шишагина арағим бор, шуни ичмаймизми?

— Эсинг жойидами ўзи?— деди Бўжим, кўзларини катта-катта очиб.— Уят бўлмайдимми?

— Уят бўлса ҳам ичайлик, Бўжим. Кейин биратўласи ичишни ташлаймиз. Бугун йўқ дема, Бўжим жўра, бир дардлашайлик.

Асқар Бўжим тишли бақага рўпара келгандай ёқа ушлади. (Сен ҳам бировга нон берасанми?) На ҳа, на йўқ дейишнинг иложини қилолмай томоқ қирди. Буни розилик аломати, деб билдими, Умрқул пойгакда ўтирган хотинига қаради.

— Уйда гўшт-пўшт борми?

— Абдураҳмон чапани сўқимини сўйган экан, бир килона олувдим.

— Нега бир кило?! Нега тўрт кило, олти кило эмас, бир кило? (Мени койийдимми, дегансан-да, шўрлик!) Ҳай, майли, эртага яна олармиз. Ҳозир ўшани қозонга ташла. Тезлатиб оловни ёқ...

Мени Саъдий ва Ҳофиз, Навоий ва Бедил асарлари тарбиялаган, рус адабиётининг классикларини биламан ва севаман, уларнинг кўпгина асарларини она тилимга таржима қилганман. Лекин мен ўзимни, ҳаммадан ҳам, оташин ватанпарвар, большевистик агитатор, янги совет поэзиясининг жарчиси Маяковскийнинг шогирди дейишни истар эдим.

Ғафур ҒУЛОМ.

* * *

У буюқ новатор эди. Унинг учун янгилик излаш, янгилик яратиш ва шу янгилик учун кураш маънавий-руҳий бир зарурат эди.

Мақсуд ШАЙХЗОДА

САЪДУЛЛА
ҲАКИМ

Вақт

Вақт ва инсон
 ҳар иккиси тенг
 Утар, аммо келмагай қайтиб.
 Мен ҳам бир Вақт — пок туйғуларнинг
 Олча каби гулламоқ пайти.
 Вақт танглиги ҳаётингда гар
 Содир бўлса, эй, дўсти надим,
 Демак, бу мен — етишмаётган,
 Бу — мен ёрдам қўлин чўзмадим.
 Не саодат, кўнгил боғига
 Саратонда сувдек нақд бўлиб,
 Оқиб кирмоқ зарур чоғида
 Энг муҳим, энг керак Вақт бўлиб.
 Беҳудадир, ўйлаким, бари
 Магар баланд турса имкондан.
 Неки эрур вақтдан ташқари,
 Ташқарида эрур инсондан.
 Эшигингни очгил, гўзалим,
 Остонангда турибман хушбахт.
 Кетганимча йўқ ўтиб ҳали,
 Бу мен — ўша сен қидирган Вақт...

Ер вазни

Дўстим Ҳайдарга

Шу қутлуғ заминда тириклик зухур,
 Шу қутлуғ кўррада зоҳир пайдолиғ.
 Энг муқаддас илм бу — ер илмидур,
 Энг буюк муҳаббат — ерга шайдолиғ.
 Заминдан бошланар йўлларнинг бари —
 Ҳақиқат йўлию маърифат йўли.
 Ери қанча чуқур ўрганса, шунча
 Юксака етажак инсоннинг қўли.

Шу боис одамзод қотирар бошин,
 Она Ер сирларин кашф этмоқ — азми.
 Ибтидоси қайда — нечада ёши,
 Хусусан қанчадир салмоғи, вазни!
 Оддий сўзлар билан этганда изҳор,
 Мана, математик ҳисоблар шарҳи:
 Ер шарни қуёшдан енгилдир минг бор,
 Ойдан юз баробар оғирдир гарчи.
 Менинг ҳисобимча, инсонларда жам
 Замин вазни билан боғлиқ барча сир:
 Ер енгилдир деҳқон кетмони каби,
 Ер аскар қуроли каби оғирдир!

Расул Ҳайдаров

Ҳаётнинг ўз йўли-йўриқлари бор.
 Ҳаётда катталик кетмайди.
 Дасту тафаккуринг бирон сарҳадга
 Бир бор етмадим, етмайди.
 Кимдир яшаб ўтар имонин пуллаб,
 Бунини ўзи фаҳм этмайди.
 Расул Ҳайдаровнинг хусусан шундай
 Тарки инсонликка ақли етмайди.
 Завқланса тўқийди шеър бахшиёна,
 Тўқийди-да қўяр, назари илмас.
 Шундай шеър тузганнинг неча-нечасин
 Шоирлик унвони борлигин билмас.
 Пахта ҳақида сўз кетса кифоя,
 Пахтани олқаган — уни мақтади.
 Пахта унинг учун муқаддас гоё,
 Билган-билмагани — пахтадир.
 Кимки шу хусусда қилса қаллоблик,
 Қаҳрин тўкиб солар, ичга ютмайди.
 Тўкиб солади-да, ўйланиб кетар,
 Пешроқ бир ҳукмга дасти етмайди.
 Дасти етмас, ҳам у рад этар
 Ёлғон илм ва сохта шонни.
 Расул Ҳайдаровнинг қўллари етар
 Қучиб олмоқ учун Ўзбекистонни!

Ёзги нонушта

Помидорлар порлар дастурхонларда,
Ёз — мезбондир, чорлар дастурхонларда.
Бодринглар тўқ яшил тўнларин ечиб,
Турар оқ танларин намойиш этиб.
Файзли ўтсин, дея, бу тўй, бу кўрик
Ювиниб келмиш ҳар қаҳрабо ўрик.
Силлиқ баданига босса пичоқ юз,
Жилмаяр тишлари мис рангли тарвуз.
Узум ҳар донаси қора марварид,
Танлай-танлай қилар бармоқлар харид.
Қўзлар бармоқларни суқ билан топар,
Ортидан лабгача овора чопар.
Лек қўллар қошу кўз кўнглини олиб,
Лабда қовушарлар, қошда ажралиб.

Сабаб ва оқибат

Тарозининг икки палласи каби
Қисматга ўлчовдир оқибат, сабаб.
Ошқозон дардидан бетоб кимсанинг
Нафси томир отган бўлса, не ажаб.
Донишманд тарихнинг ўргатишича,

Феъл ҳам берилади аъмолга қараб.
Хиёнатни русм этган ҳар кимса
Охир нобуд бўлар хиёнат сабаб
Ёдимда қишлоқда, мен бола пайтда
Упка касалидан ўлди бир киши.
Бир кекса у ҳақда шундай деб айтди:
«Упкаламоқ эди эрта-кеч иши».
Балки ким ўйласа фақат ўзини —
Халқ нонини туя қилиб еса ким
Минг бир қийноқ ичра юмар кўзини,
Ҳақиқат қасосин олажак ўлим.
Юрак амри билан яшайди шоир.
Ҳар сўзга юракнинг кўрини сарфлаб
Юлдузлардек ёқиб кўяр дилларга,
Шоир ўлимига юраги сабаб.
Қушларга улашар сувини булоқ,
Улашар бутунлай қолгунча қуриб.
Шундай кечиради умрин яхшилар,
Жон берар эзгу иш устида туриб!

Интервенция ва граждaнлар уруши йилларида Маяковский бутун энергиясини, бутун имкониятини, бутун ижодий кучини ҳаёт-мамот курашига отланган совет халқининг манфаатига қаратди: революциянинг чин шоири сифатида қизгин ишлади. Бу даврда шоир асарларининг оммавий-сиёсий руҳи янада чиниқди, агитацион-публицистик тенденцияси чуқурлашди. У англаш қийин бўлган ифода ва иборалардан, сунъий неологизмдан, ўта мураккаб метафоралардан қатъиян воз кечди; асарларини содда, пухта ва расо тил билан ёзишга, поэтик образларнинг реализмига жуда катта аҳамият берди.

Сарвар АЗИМОВ

СОТВОЛДИ
РАЖАБОВ

Тоғлар ортида

ОЛОЙ ГУРУНГЛАРИ

товда тўрт киши эдик. Бир чеккада симга осиглиқ тошфонус милтиллар, ўтирганларнинг ғира-шира кўланкаси ўтовнинг кигиз қопланган деворида лип-лип титрар эди.

Ўз-ўзидан бошланган суҳбатга аста-секин жон кирдию мен худди ёш боладек севиниб кетдим. Ахир, келганимдан бери чўпонларнинг оғзини пойлайман — ғаройиб саргузаштлар эшитиш иштиёқида жоним ҳалак эди-да.

— Жўрабой деган бир танишим бўларди,— деб сўз бошлади қийик кўз, мўйлови ўрма қамчиндай ингичка, юмалоқ юзли Рўзиқул ака.— Мерган эди бояқиш. Биз чўпонларга жуда асқатарди-да, лекин. Мабодо сурувларга бўри оралаб, аҳволимиз танг бўлиб қолса, катталаримиз албатта Жўрабойнинг олдига боришар эди, «Йиртқичларни ўзинг бир ёқлик қилмасанг, хонавайрон бўламиз», деб ялиниб-ёлворишарди. Жўрабой табиатан унча катта занг бўлмаса ҳам, ферма мудирини ёмон кўрганидан уни тобора ялантирар, таранг қилар эди. «Бўрибосар бас келмаган йиртқични мен нима қила олардим? Йўқ, бўлмайди, мудир ака, яхшиси, ҳукуматнинг мерганига бориб илтимос қилинг», дерди. Хуллас, у деса ҳам-бу деса ҳам, бари бир рози бўларди — кўнгли бўш эди Жўрабойнинг. Аммо нима бўлди-ю, кейинчалик мерганликни ташлаб, қутилмаганда дуохонга айланди-қолди. «Ия, бу нимаси?», деб сўраганларга: «Бўлди энди, укалар. Кўп гуноҳ ишлар қилдик, бундан бу ёғи умрим тинч ўтсин», деди. Унинг бу гапидан роса кулдик, кейин ҳайрон ҳам бўлдик. Қизиқ...

Жўрабой ичида гап сақлаб юрмасди, бошидан кечирган воқеаларни бир бошдан сўзлаб берди...

Расмии Г. Раҳмонова чизган

ЖҮРАБОЙНИНГ ҲИКОЯСИ

иш охирлаб қолган эди. Милтиқни елкага илиб уйдан чиқдим у қор устида қимир-қимир қилаётган аллақандай махлуқни кўриб қолдим. Овчи халқи ҳам деҳқоннинг кетмонидай гап — бир жойда узоқ туриб қолса, занглаб кетиши тайин.

Шунинг учун, эҳтиёт — шарт, милтиқни яна бир бор кўздан кечириб кўйдим — да, қимирлаётган нарсага синчилаб тикилдим. Бўри!..

У олдинги оёқлари билан қорни титиб тимирскиланар, қор тагидан ниманидир тортиб олмоқчи бўлар эди. Бўрига хйла яқинроқ бориб қолган бўлсам-да, у мени сезмади.

Бир томондан севинганим билан, иккинчи томондан юрагимга ваҳима тушди. Билиб бўладими!.. Овчи бўрига юзма-юз келиб қолганида, йиртқичнинг салобати босадими, хуллас, кўпинча милтиқ отилмай қолади. Шуларни эслаб ҳадигим ортса ортдики, асло камаймади. Қўрққан олдин мушт кўтарар қабилида бўрини олисденоқ нишонга олиб, ўқ бўшатдим. Бўри жон талвасасида орқага сапчиди, кейин қор устида типирчиллаётган бошлади. Ўқ унинг жағига теккан, тумшугидан шариллаб қон оқар эди.

Бирдан... Эсласам, ҳали ҳам аъзойи баданимда қандайдир оғриқ туради. Қор устида кўзлари юмук иккита бўривачча думалаб ётарди. Афтидан, бўри туғмоқчи бўлган-у, гўдақларини совуқдан асраш учун қор тагидан жой ҳозирлашга киришган. Нафасим ичимга тушиб, нима қиларимни билмай қолдим. Қўлимда милтиқ, тиззаларим дир-дир қалтиради.

Шундай қилиб, она бўри жон берди. Унинг очик қолган кулранг кўзларида маънос бир ифода қотган эди.

Одатда, мерганларни бағритошликда айблайдилар. Бекор гап экан. Икки норасида махлуқчага қараб туриб кўнглим бузиди, қилмишимдан минг-минг пучшаймон едим. Нима қиларимни билмай анчагача меровланиб турдим, ниҳоят бўриваччаларни тўнининг этагига солиб, уйга олиб келдим. Она бўрининг жасади эса ўша ерда қолиб кетаверди... Бўри болаларини илитилган сут бериб боқа бошладим.

Кунлар, ҳафталар ўтди. Қорлар эриб, илиқ кунлар бошланди. Баҳор борлиққа сеп ёйди. Бўри болалари ҳам хйла катта бўлиб қолишди. Баъзан улар деворларни исқаб-исқаб кўяди, ниманидир кўмсайди, ўқтин-ўқтин худди йиғлаганга ўхшаш овоз чиқариб одамнинг юрагини эзади. Айниқса, ўғилчам билан тез тил топшиб кетишди. Болагинанинг қувонганини айтмайсизми! Ўғлимга овунчоқ топилганидан мен ҳам ўзимда йўқ шод эдим.

Бир кунни хотиним ўғлимни чўмилтириб эндигина бешикка беламоқчи бўлиб турган эди, кутилмаганда ташқаридан бўрининг увлаган товуши эшитилди. Ё тавба, эчкининг ўлгиси келса қассоб билан ўйнашармиш, дегандай, ўлжанинг ўз оёғи билан овчининг уйга келиши...

Милтиқни қўлга олдим ташқарига отилдим. Ҳақиқатан ҳам ойдинда бир бўри кўринар, чўнқайганча ўтириб олиб, тумшугини оёғи чўзиб улир эди. Апи-тапил унга милтиқни тўриладим. Бироқ, шарпамни сезиб қолди шекилли, ўзини дарров панага урди. Ерга кирдим, кўкка учдим, бир зумда ғойиб бўлди-кўйди. Бўриларнинг феълени яхши билганимдан, кўнглимга гўлгула тушди. Бу лаънатилар кўзга кўринмас жойда писиб ётади-ётади-да, кейин бирдан одамнинг ги-

рибонига чанг солади. Шунинг учун кўкқис менга ташланиб қолмасин, деб атрофга алангладим. Йўқ, ерда ҳам, кўкда ҳам йўқ эди, газанда.

Шу пайт уй тарафдан «Вой-дод!» деган овоз эшитилдию эсхонам чиқиб кетди: додлаётган хотиним эди. Бу чекка, овлоқ жойда бизнинг уйдан бўлак биронта ҳам хонадон йўқ. Жоним ҳалқумимга тикилиб, уйга қараб югурдим.

Не кўз билан кўрайки, хотиним шолча устида беҳуш ётар, юнглари ҳурпайган ёлдор бир бўри ўғилчам йўргакланган бешикни тишида кўтариб турар эди. Бешик деразага кўндаланг келиб қолганидан бўри уни ташқарига олиб чиқиб кетолмаётган эди. Бўри болалари эса тоқчада, катта бўрининг рўпарасида ҳурпайиб туришарди.

Бир зум қарахт бўлиб қолдим, ўқ узиб газандани ўлдирай десам, бешикда ўғлим, отмай десам, яна бир гўр... Ноилож милтиқни ерга уриб, тиз чўкдим... Ўғлим бешикда чирқираб йиғларди, мен ҳам худди ёш боладек ҳўнгрардим. Шундай ҳолда яна қанча ўтирдим — билмайман, бир пайт кўзёшларимни артиб, кўрқа-писа бўрига қарадим. Ё тавбангдан кетай, бўри ҳам менга тикилиб турган экан. Унинг тиник, аммо ёввойи кўзлари чироқ шуъласида йилтиларди. Йўқ, йилтилламасди... Менга у йиғлаётгандек бўлиб туюлди.

Кўзларимни яна юмиб олдим-у, ички бир саросимада қимир этмай ўтиравердим. Ниҳоят, тарақ-туруқ товушлардан ҳўшимга келиб, кўзимни очсам... Бояги бўри ҳам, бўриболалари ҳам қаёқадир гумдон бўлишган, бешик эса дераза тагида қийшайиб, йиқилиб кетай-йиқилиб кетай деб турар эди.

Хуллас, ўша кунни қўлимга милтиқ ушламасликка қасам ичдим...

Ўтовга жимлик чўкди. Ҳаммамиз ҳозиргина айтилган ҳикоянинг сеҳрли таъсирида лол ўтирардик. Шу пайт бошидаги чамбарак устидан узун рўмол ташлаб олган қирқ ёшлардаги эжа — ўтов оқсоқолининг бева келини таом кўтариб кирди. У чиқиб кетган, Рўзиқул ака тўрвадан битта шиша олиб очди ва пиёлаларни тўлдирди туриб, оқсоқолга сўз қотди:

— Энди, Шораззоқ ота, айбга буюрмайсиз-да. Ўтовимизга меҳмон келибди, баҳонада биз ҳам оз-оздан...а? — Кейин менга юзланиб мўйловини силаб қўйди: — Э-э, сиз ҳали Раззоқ отанинг ҳикояларини эшитмабсиз. Уларнинг олдида бизники бир чўлчак...

Шораззоқ ота мақтовдан эриб кетдими ё хижолат чекдим, ҳар ҳолда, беихтиёр мўйловини силаб қўйди. Сўнг «Ҳе, сени қараю», деб гудранди.

— От тўғрисидагини айтиб бермайсизми, Шораззоқ ота, — деди Рўзиқул ака унинг тирсагига туртиб.

— Э, қўй шуни. Мен сендақа сўзамол эмасман. Ҳех-хе-е...

— Айтиб беринг энди. Ҳеч ким сизчалик келиштириб, бошлаб айта олмайди. Бир марта эшитиб, йилворганман!

Чол йигитга ўқрайиб қаради: — Билсанг, ўзинг айт, лекин одамни унақа мажбур қилма. Утган одамни гап қилиш одобдан эмас.

— Вой-бў! Ҳали бундан чиқди, биз одобсиз эканмиз-да!.. Узим айтиб берардим-у, ўхшата олмайман-да.

Шу пайтгача миқ этмай, суяк тозалаб ўтирган Эшимбой деган киши орага тушди.

— Айтинг, ота, айтаверинг, — деди у. — Гуноҳи йўқ, қайтага, раҳматлининг руҳи шод бўлади.

— Қўйсанг-чи, Эшимбой, меҳмоннинг олдида мени уялтирма энди, — дея терс ўгирилиб олди чол.

Эшимбой эса, ёғли қўлини этигининг қўнжига ишқаб, бир зум кўзини юмди, гўёки муҳим гапни айтишдан олдин мулоҳаза қилиб кўрди, сўнг чолни секин туртиб, деди:

— Улфатингиз эди. Ҳа, балли, биргалашиб улоқ чопгансиз. Хўп, ана, улоқчилик саргузаштларидан гапиринг бўлмаса. Сизни депсаб бизнинг гапирганимиз одобдан бўлмас.

Шораззоқ ота томоқ кирди...

ЧОЛНИНГ ҲИКОЯСИ

асли саритошлик, бола-чақаси, оиласи йўқ эди. Урушдан яраланиб, оила қуришга нобоп бўлиб қайтган, деб эшитганим бор. Келаятиб балки кўзинглар ҳам тушгандир, уйи шундоқ йўл ёқасида, ҳалиям хувиллаб етибди.

Бир кун тўсатдан ўтовга келиб қолди. Қучоқлашиб кўришдик. «Шораззоқ, мени ўтовингга ол. Ажалим етиб, кўлингга жон берсам, армоним қолмайди. Кўнглимни тушунадиган битта сен, холос», деди. Ранги бир аҳволда, озиб-тўзиб, қоқсуяк бўпти-қопти.

Ё тавба, дейман кўксимга туфлаб, бутун водийга донғи кетган, номи эл тилида дoston бўлган одам наҳот шу аҳволга тушиб қолса?!

«Бош устига, ўтовимнинг тўри сеники бўлсин. Лекин бундан кейин ўлимни тилингга олакўрма», дедим. «Йўқ, биродар, мен бари бир яқин кунларда ўламан. Орзу-умидларим барбод бўлган. Шунинг учун, малол келмаса, куним битгунча ўтовингга турсам», дейди.

Шўйтиб, биз билан бирга ўтовда яшай бошлади. Осмонда нечта юлдуз бўлса, одамларнинг фезл-хўйи ҳам шунча — баъзиси ундай, баъзиси бундай. Райимқул деган ҳисобчимиз бўларди, ўлгудек ичиқора. Шу одам жуда қонимга ташна қилиб юборди: ўтовингга беғона одам нима қилиб юрибди, катталарнинг қўлоғига бориб етса, нима деган одам бўламан, ундай, мундай...

Бу гап-сўзлардан Убайдулла (биз уни Ибай деб чақирардик) хабар топибди, шекилли, хавотирга тушиб қолди. «Мени деб маломатга қолма, ошна. Барибир мени бу ерга сигдиришмайди, шекилли», деди. Мен уни юпатдим: «Кўйсанг-чи бунақа гапларни, мен бор эканман, сени ўтовдан ҳеч ким ҳайдай олмайди». Ҳисобчи тагин келган эди, олдимга солиб қувдим-ку! Шундай қилиб, Ибай яна бизникида қолди. Унинг доврўғи чиқмасдан олдинги ҳаёти икир-чикирларигача менга аён эди. Урушдан қайтгач, у авваллари от боқиб юрди, тойчаларни минишга ўргатиш билан шуғулланди. Уша пайтлар унинг машҳур улоқчи бўлиб кетишини хаёлимизга келтирмаганмиз. Бу ҳам бўлса йигит кишига келган бир омад-да.

Кунлардан бир кун Ибай қирғизлардан қулунча сотиб олди. Узида йўқ хурсанд. Асл арабий зотдан экан денг, тумшўғи ингичка, оёқлари узун... «Бу қулунинг қачон от бўладию қачон уни минасан? Улоқча ўргатгунча жонинг ҳалқумингга келади», дедим мен. У гапимга кулиб қўйди-да: «Ким билади дейсан, шу қулунчага ишқим тушиб қолди», деди. Гапнинг очиги, қулун шунақа чиройли, одамнинг суқи кирадиган бўлиб ўсдики... «Шораззоқ, буни қара, кўз тегмасин-да ишқилиб», деди бир сафар учрашганимизда. Кейин отга берган таълимини менга бир кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Отни нарига ҳайдаб, чақирди. От келди. Утир, деди. Утирди. Олдинги оёғингни бер, деди. Берди. Хуллас, ҳамма нарсага ўрганган эди, лекин мен бу от бари бир улоқча ярамайди, бир-икки силтовдан кейиноқ даврани ташлаб қочади, деб ўйлардим.

Ибай отини қичаб чоптирмасди. Олдин роса йўрттирарди, кейин эса чопарди. Чопганда отининг туёғи ерга тегаяптими, йўқми, билиб бўлмасди — шамолдек учарди жонивор. Чопиб бўлгандан сўнг юганни эгар қанжигасига маҳкам тортиб, қантариб қўярди. Бундан от бечоранинг жағи йирилгудай бўлиб тортилар, ҳатто бошини қимирлата олмас эди. Менинг эса раҳмим келарди. «Бу нима қилганинг, ахир, Ибай? Муштдек-лигидан фарзандингдек тарбияладинг-у, энди нега жабр қиласан?», деб уни койисам, «Қўявер, тоблансин», деб қўярди.

Уша кунлари Новқатда улоқ берилаётган эди. Мен жийрон йўрғада, у эса ўз отида йўлга тушдик. Йўрғам неча марта улоқча тушган бўлса, ҳеч қачон мени изза қилмаган, уйга совринсиз қайтмас эдим. Шунинг учун

хам йўл-йўлакай жийроннинг оёқ олишини Ибайнинг отига зимдан қиёслаб, улоққа тушгач бу от тезда оломондан четга чиқиб қолишини кўз олдига келтириб борардим.

Лекин янглишган эканман. Ибай олдинга ҳий-ҳийлаган оломон ортидан бирпас кузатиб турди. Мен унга: «Ҳа, чавандоз, ҳайдамайсанми тойчани!» дедиму йўрғамга қамчи урдим. Улоқ ташланган майдонда ит эгасини танимайди — талотўп. Ҳамма улоқчи бир жойга тўпланиб олган, чиқмаган жондан умид қабилида отини ниқтайди. Давра борган сари зичлашади. Ҳовур ҳамда ошланган терининг ачимсиқ ҳиди димоқни нақ ёрай дейди. Улоқ бўлса ҳамон ерда...

Бир маҳал десангиз, оломон ўз-ўзидан пароканда бўлдию аллакимнинг оти ўртага ёриб кириб, улоқ устига чўккалади. «Нимжонроқ от бўлса, сиқувага дош беролмай мадордан кетгандир-да», деган хаёлда мундай қарасам... Ибай! У улоқни эгарга ўнгармоқда эди. Ажабо! У менга қараб кўз қисиб қўйди-да, бирдан отига қамчи урди. Жонивор даврага қандай куч билан ёриб кирган бўлса, тагин ўшандай шиддат билан отилиб чиқди. Кўпчилик улоқни қўлга киритиш илинжида ўзи билан ўзи овора бўлиб қолаверди. Ибай бўлса, улоқни аллақачон паккага ташлаб, совринчини кутиб турарди.

Шунақа азамат эди у. Кейин бирпасда унинг номи эл орасида машҳур бўлиб кетди. Улоқча бориб қуруқ қайтганлар доим унга, унинг бебаҳо отига гоҳо хавас, гоҳо ҳасад билан қарарди. Ҳатто қулунни сотган ўша қирғиз ҳам бир сафар: «Қанча сўрасанг — розиман, лекин отни бер», деб туриб олган. Лекин Ибай бунга кўнармиди...

Мана шундай одамнинг менинг олдига касалманд қиёфада кириб келиши... Бу ҳақда ўзидан сўрамоқчи бўлардим-у, лекин ийманардим.

Бир куни яйловнинг овлоқроқ жойига борганда ўз-ўзидан гап очилиб қолдию Ибай бошидан кечирган аччиқ ҳақиқатни менга сўзлаб берди...

ИБАЙНИНГ ҲИКОЯСИ

Зинг билган ўша аҳволда сени қора тортиб келганимда ҳатто негалигини ҳам суриштириб ўтирмадинг. Вақт-соати келса, ҳаммасини айтиб берарман, деб кўнглимга тугиб қўйган эдим. Мана, вақти келди. Энди, ошнам, ўлсам ҳам армоним йўқ. Юрагимдаги дарду ҳасратни сенга айтиш насиб этди, шуниси ҳам ҳам шукр...

Хабаринг бор, ўша тилсиз жонивор — қадрдон отим туфайли тез шухрат топиб кетдим. Қаерга борсам — иззат-икром... Одамлар менга гоҳо ғайирлик билан, гоҳо хавас билан муомала қилар эди. Маҳалла оқсоқоллари ҳам бир гал: «Энди сени уйлантириб қўяйлик, сўққабош бўлиб юрма, топган мол-дунёнгга эгалик қиладиган бирорта тирноқ керак сенга», деб қолишди. Мен эса бир сўз дейишга ожиз эдим. «Йўқ уйланолмаيمان, лаънати уруш мени шу кўйга солиб қўйган», деб очиқ-ойдин айта олмайман-ку, ахир. Лекин, қатъиян рад жавобини бердим. Шундан кейин одамлар мен ҳақимда турли уйдирмалар тўқиб чиқаришди. Бир томондан омадим юришиб турган бўлса ҳам, элнинг кўзига тик қарай олмасдим.

Мана шунақа дилтанг пайтларим отхонага кириб, юрак дардимни отга айтардим, йиғлардим. Сен от жониворнинг йиғлаганини ҳеч кўрганмисан? Ҳа, менинг отим дардимни тушунарди. Тушунганидан бурун катакларини титратиб, хўрр-хўрр қилиб, кўзидан ёш оқарди.

Бир куни катта улоқдан қайтиб келардим. Қайфим чоғ, соврин мўл. Маҳаллага кириб браверияшимда битта ит аллақайқдан чиқиб келдию отимга таш-

ланди. Аммо шу заҳоти тепки зарбидан венгиллаб, ўн одимча нарига учиб тушди. От эса кутилмагенда оқсоқлана бошлади. «Оббо, ярамас дейди, отнинг оёгини тишлади-ёв», деган хаёл билан отхонага келиб, бундоқ қарасам, чап тўпигидан қон сизиб оқяпти. Дарров малҳам қўйиб боғладим.

Кунлар ўтаверди. Бора-бора отимнинг феъл-атвори ўзгариб қолди. Қаншарини силасам, аввалгидай тек туриш ўрнига мени силтаб ташлайдиган, олдинги оёқларини эрга асабий уриб, менга даф қиладиган қилиқ чиқарди. Ҳайрон бўлардим. Ё айғирлиги тутиб қолдимикан, деб ўйлар, бир хаёлим уни қўшни қишлоққа — байталларнинг олдига олиб бормоқчи ҳам бўлар эдим.

Бир куни тонгга яқин отхонанинг ичи тўс-тўполон бўлиб кетди. Шошиб ичкарига кирдимю ҳайратдан тошдек қотдим. Отнинг икки кўзи қип-қизил, кўрқинчли тусда, оғзидан эса бетўхтов буғ чиқар эди. Кўрқиб кетдим. Маҳалладан бир-иккитасига айтдим ҳам. Биласиз, одамлар текин томошага ўч бўлади, бир зумда оломон тўпланди.

— Ҳа, отинг қутурибди, Ибайжон, — деди маҳалламиз оқсоқоли афсус билан бош чайқаб.

— Йўғ-э, — дея кўрқиб кетдим, — нега қутуради, ахир!?

— Оқсоқол, одатда отнинг айғирлиги тутса ҳам шунақа тўполон қилади, — деди кимдир.

Бу гап кўнглимни жиндак ёритгандек бўлди. Бироқ, оқсоқол кўпни кўрган одам эди, ўз фикрида қатъий туриб олди.

— Йўқ, қутурибди, — деди у. — Кўзларини қара — қип-қизил. Эскилардан қолган гап бор: қутургандан қутулган яхши. Улдириш керак уни. Акс ҳолда, оқибати ёмон бўлади.

Наҳотки!.. Наҳотки, менинг бор умидимни ўлдирсалар?! Балки оқсоқолнинг гапи тескари чиқар, отим соғайиб кетар бир куни?

Аммо ўша мудқиш тундаги итнинг касофатидан отимнинг қутурганига тўла икром бўлдим. Энди у билан видолашининг пайти келган эди. «Эй, бераҳм фалак, шундоқ суюкли отимдан ҳам жудо қилмоқчи бўляпсан-а!», деб ҳайқираман ичимда алам билан.

— Қани, Ибайжон, отингни арқонини еч. Сен, Қодирали, милтиқни тайёрлаб тур. Қани, ҳўв халойиқ, тарқалинлар! Қутурган ҳайвоннинг хавфли эканини мендан кўра яхши биласизлар... Ия, нега йиғлайсан, Ибайжон, қўй, уят бўлади. Битта от учун кўзининг сувини оқизяпти, деб эл кулади устингдан. Кўп қайғурма, буниси бўлмаса бошқаси-да. Қани, арқонни еч. Ҳа, айтмоқчи, кўзингга эрк бераверма, бу энди аввалги тулпоринг эмас. Қўлингга қамчи ол-да, даф қилса, нақ қаншарига сол. Дадил бўл, ука!

Ноилож отга яқинлашдим. Қўлимда қамчи, даф-даф титрайман, кўзим тўла ёш... Бироқ отим менга ҳамла қилмади. Аксинча, яна худди аввалгидек бурун катакларни пир-пир учди, томоғидан хўрсиниққа ўхшаб қандайдир товуш хирқираб чиқди. Арқонни аранг бўшатдим. Бўшатганимни биламан — от ўзини тўпланганлар устига урди. Ҳамма жон талвасасига тушиб, тумтарақай қочди. Қўлида милтиқ тутган Қодиралига ҳам сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди.

— Оқсоқол, жон оқсоқол, — дердим мен ҳамон ялиниб. — Отмайлик. Яхшиси, далага ҳайдаб юбарайлик, ўз ажали билан ўлсин. Хўп, денг.

— Э, қизиқ гапларни қиласан-а, қутурган отни ўлдиришдан бошқа чора йўқ, ахир!

От у ёқ-бу ёққа чопавериб, ниҳоят толиқди шекилли, кенг даланинг қоқ ўртасида ҳайқалдай қаққайиб туриб қолди.

— Ҳай, мерган бўлмай кетгур, Қодирали. От, отмайсанми! Э, роса юракдан берган экан-ку!

Ўқ отилди...

Шундан сўнг бетон бўлиб узоқ вақт тўшақка михланиб қолдим. Тушларимга от кириб чиқади, у билан ғойибона сўхбат қураман. Тушимда у худди одамга ўхшаб гапиради, мен билан дардлашади. Гоҳи-гоҳида

қопқасиз эшигимдан одамлар эмас, ўша тулпорим кириб келаётгандай бўлади. Энтикиб қарайман. Буларнинг барчаси фақат тасаввурдагина жонланаётганидан хўрлигим келади.

...Ҳикоянинг шу ерига келганда Шораззоқ ота мижжаларини арди. Қолган учаламиз эса, бу гаройиб саргузаштдан ғоят таъсирланиб, қаршимиздаги увоққина, аммо кўп кечмишларнинг тирик гувоҳи бўлиш чога аллақандай меҳр билан тикилиб турар эдик. Шораззоқ ота гапида давом этди:

— Кейин узоқ вақт ўтовда кимир этмай ётди. Тунлари алаҳлаб чиқар, нуқул «Отим, ҳаҳ отим-а», деб қўлларини чўзганча номаълум томонга талпинар эди... Лекин кўп ётмади. Бир куни саҳар палласида хиёл кулимсирадио қўлимда жон берди. Шунақа гаплар... — Аммо-лекин одамнинг юрагини эзвордингиз-эй,— деди Эшимбой ака чуқур хўрсинаркан. Кейин ўрнидан бир чайқалиб қўйди.

— Энди навбат сизники, Эшимбой ака,— деди Рўзиқул ака. Лекин шу тобда қолдан ўтказиб ҳикоя сўзлай олмаслигига ҳамманинг кўзи етиб турганидан ортиқча қистамади.

Эртаси куни Эшимбой ака мени кўшни овулга олиб борди. Бу ерда ҳам олис районлардан келтирилган қўйлар боқилар, яйлов поёнсиз ва фусункор эди. Қуёш аллақачон ёйилган бўлса ҳам, соя ҳали ўтовнинг ярмида судраларди. Қорни тўйган ёки офтобда пишиб кетган қўйлар эринибгина ўзини сояга уради.

Эшимбой ака мени ўтовдан анча нарида, ясси тош устида худди ҳайкалдек қотиб ўтирган одам томон бошлади. У кимир эмас, ҳатто ёнига борганимизни ҳам сезмай ўтирар эди.

— Омонмисан, Бекас?— деди Эшимбой ака унинг елкасига оҳиста қўл ташлаб. Бекас бош қимирлатди. Эшимбой менга «Берироқ келинг», деган имо қилди. Яқинлашдим.

— Меҳмон олиб келдим, Бекас,— деди у сўнгра.— Энди бир ирдаб берасан-да!

Бекасининг юзига кўзим тушдию вужудимни титроқ босди. Ё, алҳазар! Унинг иккала кўзи ўрнида ўйқилар қолган, қовоқлари эса чандиқлардан буришиб кетган эди.

— Жуда эзиб қўйлайди-да. У қўшиқ айтсину сел бўлиб оқаверинг, меҳмон!.. Қани, бошла энди, Бекасбой!

Бекас тиззаси устидаги қўш қилли қўбизнинг дастасидан авайлаб ўшлади. Юзи аянчли буришди. Қирғоққа урилган тўлқин овозига ўхшаш майин, оромбахш, дилрабо бир оҳанг таралди яйловга.

Бу ёқимли куй ва Бекасининг хастаҳол овозида кишини сеҳрловчи аллақандай куч, дард пинҳон эди. Шунинг учун ҳам бу куй ва қўшиқ олдида лол қолмай илож йўқ. Йигит ўз севгилсига ета олмай доғда қолган бояқиш ошиқ дардини куйиб-ёниб қуйларди.

Эшимбой ака қўлларини мушт қилиб шшинқираган иякларига тираганча қотиб ўтирар, кўзлари қарийиб юмилиб қолган эди. Сиртдан бефарқ, кўзимга фақат ёмоқ-ичмоқнигина ўйлайдигандек туюлган Эшимбой аканинг куй сеҳрига бунчалар берилганидан ҳайратландим.

— Яша, Бекасбой, асло кам бўлма, азамат!— деди ҳамроҳим куй тугагач, миннатдорчилик маъносида Бекасининг елкасига қоқиб. Кейин менга ўгирилди:— Чакки эмас, а? Ҳориб-нарчаган пайтлар доим унинг ёнига келамиз. Сўнг кўнгилни эзиб...

Биз қайтдик. Бекас эса аввалги ҳолатда, кимир этмай ўша ўрнида қолаверди.

— Кўзлари ожиз экан-да бояқишнинг,— дедим унинг аҳволига аниқ.— Ҳеч нимани кўрмас... Дунёда бундан ёмони борми?!

— Аввал кўрар эди,— деди Эшимбой ака отнинг бир меъёрга қадам босишидан тебраниб бораркан.— Кеча сизга шу йигитнинг кечмиши ҳақида сўзлаб беришни ўйладим-у, аммо Шораззоқ отанинг ҳикоясидан таъсирланиб кетиб сўзимни ҳам йўқотиб қўйдим. Бу одамнинг кўзини асли бургут чўқиб олган.

— Бургут?! Қандай қилиб?

— Ҳа, бургут,— деди ҳамроҳим. У отини майса қоплаган ёнбәғирда тўхтатди. Биз отдан тушиб салқинга ёнбошладик.

БУРГУТ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

ир вақтлар Чигирчиқда ҳам чўпон ўтовлари кўп бўлар эди. Ўтовдагилар бир-бирлариникига борди-келди қилар, туз-насибаси кўшилиб қолса, қиз олиб, қиз берар эдилар. Биз, қирғизларда уруғ-аймоқ деган нарса кучли бўлади, ҳатто етти суягигача сўраб-суриштиришади.

Гапнинг қисқаси, Чигирчиқдаги овулларнинг бирида чўпоннинг Ойсанам исмли чиройли қизи бор эди. Мана шу қиз «Кимки мени хотинликка олмоқчи бўлса, қўлига бургут кўндириб келсин. Мен ўшаники бўлман», деб шарт қўйибди.

У пайтлар бу атрофда бургутлар жуда кўп бўлгучи эди-да. Ҳозир уларни отиб битиришган. Хўш десаңгиз, Бекасбой ўша Ойсанамнинг шартини бажармоқчи бўлибди. Ёшлигидан шўх, бировнинг гапига кирмайдиган тўпори бола эди ўзи бу. Отасининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, уч кечаю уч кундуз қопқонга қуён боғлаб бургут овлабди. Кейин йиртқични аста-секин қўлига ўргата бошлади.

У бургутни эртаю кеч қўлига кўндириб, ўтовни айлангани-айланган эди. Бургутнинг кўзларини латта билан боғлаб, қўлга кўндирганча от чоптириб юрганини ўзим ҳам кўп кўрганман. «Ойсанам меники бўлади, меники», деб телбаларча ҳайқирарди у.

Бир куни яйловга ясан-тусан қилиб, қўлига бургут кўндириб олган Бекасбой келиб қолди.

— Йўл бўлсин, йигит!— дедим.

— Чигирчиққа, Ойсанамнинг олдига,— деди у оғзининг таноби қочиб.

— Жудаям тантиқ бола бўлсан-да, Бекас. Эски замонмидики, шарт қўйиб хотин бўладиган? Нима, отаси подшою қизи маликаמידди? Шунчаки гапирган-қўйган-да. Эсинг бўлса, овора бўлма...

— Ойсанам ёлғон гапирмайди, унинг шarti битта. Нима бўлса ҳам, тақдиримни бир синаб кўрмоқчиман.

— Билганингни қил-э, ўзбошимча!— дедим жаҳлим чиқиб.

У кетди. Бир дамдан сўнг осмондан чуғир-чуғир овозлар эшитилди. Қарасам, бир гала бургут. Улар шундоқ Бекасининг устида қанотларини ёзганча айла-нишар эди.

— Яхшиси, орқанга қайт,— деб қичқирдим унга. Қани энди тентак бола менинг гапларимни эшитса! Бекас бургутларга бепарво бир қараб қўйди-да, қўлидаги йиртқичнинг кўзидан латтани олиб ташлади. Сўнг уни силтаб, осмонга учирди ва ҳий-ҳийлаб кўкдаги бургутларни даф қилишга чорлади.

Унинг бургути ҳам осмонга парвоз қилиб, қон-қардошларига яқинлашди. Улар бўлса, аввалига бир жойга гуж бўлишди, кейин бирдан патлар тўзғиб кетди — бургутлар жанги бошланган эди. Бекас от устида осмонга тикилганча зўр бериб қичқирарди.

Бургутлар жанги қанча давом этганини билмайман, ҳозир аниқ эсимда йўқ. Кутилмаганда унинг бургути тўдадан ажралиб чиқиб, кунчиқарга қараб қоча бошлади, бошқалари уни қува кетди. Шу пайт қоцаётган бургут пастга бир шўнғиди, шўнғидию зарб билан эгасига урилиб, ўн қадамча нарига бориб тушди — Бекас додлаб юборди. Отимга қамчи босиб, унинг ёнига келдим. Иккала кўзидан қон оқарди. Сал нарида қанотларини ерга ёйганча оғзини капла-каппа очиб жон бераётган бургутнинг тумшуги ҳам қон юқи эди.

— Сенга нима бўлди, Бекас?

— Кўзим, кўзим...
Бургут эгасининг иккала кўзини ҳам ўйиб олган эди...

Бояги куй яна қулоқларим остида жаранлагандек бўлди. Тасавурида жонланган мунгли оҳангдан вужудимга титроқ кирди. Назаримда, сервиқор чўққи, бепоён яйлов — ҳамма-ҳамма нарса бу даҳшатли кечмишнинг гувоҳидай, қаёққа қарамай, «Ҳа, шундай бўлган!», деяётгандек.

Яна дилкаш Рўзиқул ака билан Шораззоқ чол ўтовига қайтдим. Ҳикоя айтиш навбати менга келди.

Очиғи, мен ийманар, улар олдида изза бўлишдан чўчир эдим. Дарвоқе, биз шаҳарликлар, ҳайвонот боғидаги тутқун жониворларнинг жавдираши, равончаларда зорланиб сайраган паррандалардан бошқа нимани ҳам кўрибмиз?

Мен ҳикояни насия қилдим. Уринга ётдик. Аммо анча пайтгача уйқум келмади. Жўра мерганини, Ибай чавандозни, Бекасни ўйлаб ётдим... Қачон кўзим илинганини билмайман. Бир маҳал итларнинг ҳургани, чўпонларнинг уйқу аралаш йўтали эшитилди. Мен ҳикоя айтадиган оқшомнинг тонги отмоқда эди...

ЕШЛИК ЗАВҚИ

Б. МИЗРОХИН фотолари.

АСҚАД МУХТОР,
ИЛҲОМ ҲАСАНОВ

Ой яқин бўлди...

Атоқли адиб

Асқад Мухтор ёш олим

Илҳом Ҳасанов

саволларига жавоб беради.

Социалистик реализм қатламлари,

традиция ва новаторлик,

гражданлик,

ижод психологияси

борасида баҳс юритилади.

И. ҲАСАНОВ. XX аср — чинакамига инқилоблар асри. Утган саккиз ўн йилликда инсоният гувоҳ бўлган воқеа-ҳодисалар асрларга татигуликдир. Бу даврда осмонга устун бўлгудек мустаҳкам кўринган не-не тушунчалар, қарашлар ўзгарди, «атом майдаланди, ой бўлди яқин, мазорлар, дарсликлар бўзилди...». Ишлаб чиқариш интенсив ривожланиш даврига кирди, аммо инсониятнинг маълум қисми ҳамон муҳтожликка маҳкум. Инсон ақли олис галактика юлдузларини ёритди, аммо ана шу ақлнинг ўзи чексиз кoinотдаги энг гўзал тилсим — она сайёрамизни машъум уруш хавфи остида қолдирмоқда. Ҳозир ер юзиде ишлаб чиқарилган жами ядро қуроли планетамизни 30 карра йўқотишга етиб ортади, киши бошига уч тоннадан портловчи модда тўғри келади...

А. МУХТОР. Ҳа, давримизнинг энг катта зиддияти уруш ва тинчлик масаласидир. Лекин ҳозирги машъум хавфга фан-техника революцияси ёки инсон ақл-заковати сабабчи деб айтиш хато бўлур эди. Аксинча, бунга сабаб — ўша ақл-заковатга зид бўлган интилишлардир. Тарихда жаҳонгирлик даъвоси ҳамма вақт пучга чиқиб келган, бундай бемаъни даъво миллионлаб одамларнинг ёстиғини қуритган, холос. Тарих сабоқларини унутиб, давримизда яна шу даъво билан чиқиш — ўзга қитъаларда, ўз юртидан ўн минглаб километр йироқ ерларда ҳарбий базалар, ҳарбий қисм ва қўмондонликлар ташкил этиб, жаҳон жандармлигига интилиш башарият заковатига зид эмасми!! АҚШ маъмуриятининг бундай интилишлари ҳозирда бутун жаҳон халқи, ҳатто Американинг ўз аҳолисини ҳам ғазаблантирмоқда. Демак, уруш ва тинчлик масаласи ФТР [фан-техника революцияси]га боғлиқ эмас, ундай бўлганда, биз — ёзувчилар ожиз қолар эдик. Уруш ва тинчлик масаласи халқлар иродасига боғлиқ. Бу эса бизнинг ҳам соҳамиз. Шунга кўра, тинчлик учун кураш, кишилик қалбини буюк тинчлик гоялари билан банд этишда бадий сўз усталарининг мавқеи ҳам, вазифаси ва масъулияти ҳам катта, деб ўйлайман.

И. ҲАСАНОВ. Ана шундай зиддиятли, масъулиятли даврда бадий адабиётнинг ижтимоий роли қандай бўлади! Адабиётга кириб келаётган ёшлар олдига қандай талаблар қўйилади, улар бунда нималарга эътибор беришлари керак! Сизнинг «Ёш дўстларимга» номи билан нашр этилган ҳар иккала китобингиз ҳам ёш ижодкорлар учун сеvimли дастуруламалга айланиб қолди. Назаримда, бу китоблар адабиётимиз ўрта авлодининг бугунги ёшларга нақазидекдир. Уларда ўз тажрибангизу устозлар сабогига суянган ҳолда, адабиётимизнинг бугунги аҳволи, келажаги, ёшлар ижодида ютуқ ва камчиликлар, яратиш машаққати ва масъулияти, ўқиш ва ўқиш маданияти, адабиётда гўзаллик тушунчаси, ижобий қаҳрамон проблемаси, ижодкорнинг маънавий қиёфаси тўғрисида атрофлича фикр юритасиз. Қаламқаш ёшларимиз ҳар қадамда дуч келадиган бу масалалар ана шундай равон, илмий ва амалий асосланган изоҳини талаб қилади, албатта.

Модомики, сўз ёш ижодкорлар масаласига бориб тақалган экан, Сиз ана шу нотинч асрнинг чин гражданди шоири бўлишни орзу қилаётган ёшларда қандай хусусиятларни кўришни истардингиз!

А. МУХТОР. Адабиёт ўз бурчини бирдан бажара олмайди. Бадий сўз таъсири аста-секин, сабр-тоқат, матонат ва сабот билан бўладиган, узоқ, шу билан бирга, муқаррар жараёндир.

Атоқли совет ёзувчиси Александр Чаковскийга китобхонлардан бири шундай савол беради: ёзувчилар тинчликни сақлаб қолишга ёрдам бера оладиларми! Урушдан олдин ҳам кўп машҳур адиблар тинчлик учун кураш қаракатига қўшилиб, катта фаолият кўрсатган эдилар, аммо барибир уруш бўлди. А. Чаковский бунга мазмунан шундай деб жавоб қайтарган: тўғри, уруш бўлди, лекин урушда биз енгдик. Тинчликни сақлаб қолган, уни ҳалигача сақлаб турган бу ғалаба, аввало, эътиқодли, иродали,

ватанпарвар ва қаҳрамон халқимизнинг ғалабасидир. Одамларда бу ажойиб сифатларни Ленин партияси, совет тузуми, жумладан, санъат ва адабиётимиз тарбиялаб етиштирди. Совет адабиёти, унинг атоқли намояндлари халқимизда, маълум маънода жаҳон халқларида ҳам, энг юксак ахлоқий, маънавий сифатларни, тинчлик, инсоний бирдамлик туйғуларини тарбияламапти, деб ким айта олади! Бу сифатлар ҳар қандай олижаноб курашда бўлганидек, тинчлик учун курашда ҳам ҳал қилувчи роль ўйнайди!

Ёзувчилар тинчлик учун кураша оладилар ва курашадилар. Ижтимоий таъсир кучи тобора ортиб бораётган бадий сўз бу курашининг олдинги сафидадир.

Шунинг учун ёшлар, аввало, ўз ижодларида халқлар тақдирига дахлдорлик, бегона дардга ўта сезгирлик, оташин гражданлик руҳини кучайтириб, тематик саёзлик, маънавий доиралардагина ўралашиб қолишдек иллатларга барҳам беришлари керак. Даврнинг энг долзарб муаммолари ҳар қандай ижодкорнинг биринчи навбатдаги ҳусусий туйғусига айланмоғи зарур.

И. ҲАСАНОВ. Гап ёш ижодкор, замон ва эътиқод тўғрисида борар экан, Сиз ҳам катта адабиётнинг сермашаққат сўқмоқларида узоқ изланиб юрганларингизни эслаётгандирсиз ҳозир. Биринчи шеърингиз 1935 йилда эълон қилингани маълум. Сўнгра «Бизнинг авлод» поэмаси... Булар дастлабки машқларингиз, умидбахш қалдирғочлар эди. Аммо ўша йиллардан то 40-йилларнинг охиригача [мен илк тўпламингиз «Пўлат қуювчи» эълон қилинган йилни назарда тутаяман], ўн-ўн икки йил давомида Сиз қандай ҳисларни бошдан кечирдингиз экан!

А. МУХТОР. Бизнинг ёш шеърӣ ижодимиз шиддатли уруш даврида ҳамда ундан кейинги оғир тикланиш йилларида шаклланди. Мен бу жиҳатдан ўз тенгдошларимдан сира фарқ қилмайман. Ўн-ўн икки йил, албатта, катта давр. Унинг маҳсулотини ҳозирги мезонлар билан ўлчаганда, жуда оз нарса қолади. Шунга қарамасдан, бу давр, назаримда, бизнинг ижодимиз учун ғоявий тинчлик, ватанпарварлик, жанговар пафоснинг сарчашмаси бўлди. Бу жиҳатдан ўша йилларнинг ўчмас муҳри ҳаммаимизнинг ижодимизда ҳали ҳам бор ва қадридир. Ғазаб ва муҳаббат алангаси, мислсиз халқ жасорати, ҳаёт-мамот жанги, буюк ғалабага интилиш, ишонч, шу билан бирга, катта фожиа ва мусибатлар — биз учун кундалик турмуш, қайсики, ёш ижодимизнинг озуқаси ҳам шу ҳаёт эди. Биз унда ҳали тажрибасиз ижодкор бўлсак-да, фикр ва ҳисларимиз конкретлиги бадий заифроқ шеърларимизга ҳам замон руҳини, жанговарлик тусини берарди. Шунинг учун ўша давр газета ва журналларида чоп этилган жуда кўп сонли машқларимизни кейинги ижодимиз тамали, деб биламан.

И. ҲАСАНОВ. Маълумки, адабиётшунослигимизда энг сермунозара мавзулардан бири традиция ва новаторлик масаласидир. Кечагина новаторлик деб баҳоланган ҳодиса бугун ўзига хос аънамага айланиб қолмоқда. Социалистик реализм адабиётнинг бу жабҳадаги ютуқлари ҳақида нима дейсиз!

А. МУХТОР. Социалистик реализм — жаҳоншумул воқеа. У ҳозир кишилик бадий ривождаги энг муҳим ҳодисадир. У, албатта, ёрқин традициялар, айниқса, XIX ас рус адабиётининг буюк тараққийпарварлик аънавалари асосида, чинакам новатор ижодий услуб сифатида шаклланди. Традициясиз новаторлик йўқ. Шу билан бирга, сиз айтгандай, ҳар бир ёрқин новаторлик традицияга айланади. Бизнинг ажойиб аънаваларимиз жаҳон халқлари адабиётларига, дунёдаги барча курашчан адиб ва шоирлар ижодига ҳам таъсир қилляпти.

Мана, 90 йиллигини нишонлаётганимиз Владимир Маяковскийни олайлик. Поэзия тарихида энг жасоратли новаторлардан бири бўлган Маяковский традициялари ҳар бир адабиётда оташин граждан шоирларнинг етишиб чиқишига сабаб бўлди. Горький, Маяковский ва уларнинг барча республикалардаги издошлари ижодӣ адабиётимизнинг юксак ғоявийлик, теран бадийлик, халқчиллик ва коммунистик партиявийлик принципларининг амалдаги ифодаси бўлди. Социалистик реализм адабиётининг бу принциплари адабий тажрибамизнинг ажойиб аънавалари сифатида бетиним ривожланиб, такомиллашиб бормоқда. Аънава

ривожланиши керак. Агар у ривожланмаса, тарихий жараён тусини йўқотиб, доғмага айланади. Адабиётдаги ленинча принципларнинг буюк илмий-диалектик табиати шундаки, улар ҳамишавий такомил имкониятларини ўз ичига олади. Яъни, улар ривожланиш программасидир.

И. ҲАСАНОВ. Баъзан ёш ижодкор редакцияга дастлабки машқларини юборди-ю, узоқ кўз тикади. Ниҳоят, қисқагина хат келади. Унинг сўнгги жумласи албатта маслаҳат оҳангига бўлади: кўпроқ ўқинг, ўрганинг. Ҳатто библиография ҳам берилади... Бизнингча, ҳамма саводхон бўлган, энг кўп китоб нашр этилаётган мамлакатимизда ёш ижодкорга бундай қуруқ таъкид ортқича бўлса керак. Аммо масаланинг ёшларни ўйлатадиган иккинчи томони бор. Уша хатларда айтилганидек, классиклардан ўрганиш давомида уларнинг ожиз тақлидчиларига айланиб қолмаслик учун нималарга эътибор бериш керак, деб ҳисоблайсиз!

А. МУХТОР. Қисқача хат, панд-насиҳат билангина ёзувчи бўлишга ёрдам қилиш қийин, албатта. Менимча ўз редакциялари қошида ҳаваскор шоир ва ёзувчилар уюшмалари очиб, ёшларнинг машқларини кузатиб, бошқариб борадиган газета ва журналлар тўғри иш қиладилар.

Бирор классик адибга тақлидчи бўлиб қолган ёзувчинини ҳали кўрмадик. Тақлидчи ёзувчи сифатида юзага чиқолмайди. Классиклардан ўрганишнинг эса ҳар қандай кўриниши ҳам рағбатга лойиқдир. «Ўрганиш» кимгадир ўхшатиб ёзиш дегани эмас. Бу, аввало, бадий тараққиёт эришган даражалардан хабардор бўлиш деган сўз. Талаблар эса ҳамма вақт имкониятлардан кўра юксакроқ бўлиб келган. Классика бизнинг ёзувчилик виждонимиздир.

И. ҲАСАНОВ. Уша, «Ёш дўстларимга» номли китобларингизда, марказий ва маҳаллий матбуотдаги чиқишларингизда, йирик асарларингизнинг ёзилиш жараёни ҳақида унча-мунча тўхталиб ўтгансиз. Бу — табиий ҳол. Катта жанрдаги асарнинг майдонга келишига туртки бўлган воқеа-ҳодисаларни эслаш, сўнг шу турткининг кучли «зарб»га айланишини кузатиш анча осон. Қизиқ, Сизнинг лирик асарларингиз, масалан, «...Ишончсиз қадамлар» шеърингиз қандай майдонга келди экан!

А. МУХТОР. Ҳар бир шеърнинг тугъилиши шоирнинг руҳий оламида из қолдиради. Шеър ёддан чиқиб кетиши мумкин, лекин унинг тугъилиш ҳолати эсда туради. Мен ўзим «тузук» деб ўйлаган барча шеърларимга боғлиқ шундай ҳолатни айтиб бера оламан. С. деган ўртоғим буфетчи қизни яхши кўрарди. Улар кўпинча бир-бирлари билан аразда, қовушолмас, лекин доим бир-бирларини пойлаб юрардилар. С. қизининг кечқурун деразаси ёнидан ўтганини қордаги издан билиб, ҳаяжонланар эди. Ҳозир уларнинг тақдирини билмайман, аммо «...Ишончсиз қадамлар» деган жажожигина шеър яшаб турибди.

И. ҲАСАНОВ. Ижод процессида интуициянинг ролига қандай қарайсиз!

А. МУХТОР. Ижодда ва илмий кашфиётда интуициянинг маълум роли борлигини ёзувчилар ҳам, олимлар ҳам кўп гапиришган, кўп ёзишган. Агар интуицияни қандайдир илоҳий, сеҳрли мўъжиза эмас, оддий инсоний руҳий ва ақлий ҳолат деб қаралса, унинг ҳаётимизда маълум мавқеа борлиги шубҳасиз. Баъзан ўйлар, ҳиссий оқимлар жуда чалқашиб кетганда чарчайсиз, лекин мияда, — кўнглидами, қаердадир, — ёруғ бир нуқта сизни чорлагандек бўлади, умид сизни ана шу чорловчи нуқтага бошлайди... Ечим кўпинча осон йўлда эмас, ана шу нур чарақлаган қоронғилиқда топилади. «Сезувдим-а!» деб қўясиз... Бу ўта мураккаб миямиз, туйғуларимиз ҳаракатининг бир ҳусусияти бўлса керак.

И. ҲАСАНОВ. Тарихий-биографик қисса жанрига мансуб «Бухоронинг жинкўчалари» асарингизда атоқли ўзбек революционерни Файзулла Хўжаевнинг ёшлиги, «жаҳолат ошиёни»га айланган Бухоро амирлигининг инқирозга юз тутган даври таъсир объекти қилиб олинган. «Литературная газета» муҳбири билан суҳбатингиздаги: «Бу қиссам, аввало, ҳозирги ёшларга муурожаат...» деган сўзларингизга таяниб, айтиш мумкинки, бу асар туб моҳияти билан замонавийдир. Бу мўъжас қисса ўз мавзун билангина эмас, балки таъсир принципи жиҳатидан ҳам ижодингизда янги ҳодиса эканлигини қайд этиш лозим. Зеро, умумиттифоқ адабиётшунослиги, М. Аvezов, Г. Севунц сингари атоқли

адиблар юксак баҳолаган «Опа-сингиллар» романидаги аналитик тасвир «Бухоронинг жинкучалари» ҳиссасига келиб, сифат жиҳатидан янги бошқичга кўтарилган. Бу ўзгаришга Лев Толстой реализмидаги «ташқи жиҳатдан сокин кўринган руҳ ҳолати», «бадий динамизмга интилишининг ўзига хос меваси, деб қараш мумкинми!

А. МУХТОР. Эҳтимол. Психологизмга интилиш, яъни шахсининг маънавий ҳаётини чуқурроқ таҳлил қилишга уриниш, деб айтиш ҳам мумкиндир. Бунда баъзи ташқи ҳолатлар тушиб ҳам қолади ёки «ичкарига» кўчади. Лекин психологизмнинг энг муҳим талаби — ҳиссий ҳолатнинг ҳаққонийлигидир. Катта шахсининг ҳиссий ҳолатида давр долғаларини кўриш осонроқ.

И. ҲАСАНОВ. Яширмайман, назмингиз ҳам, насрингиз ҳам биз — ўқувчилар учун бирдай қадрли. Баъзи муҳлис-ларингиз шеърларингиздаги айрим деталлар, образлар прозаингизда ҳам учрашини айтиб қолишди. Масалан, совет кишининг бахти, ҳаётдаги ўрни ҳақида ҳикоя қилувчи «Давр менинг тақдиримда» фалсафий романингиздаги айрим лирик картиналар, поэтик деталлар, бадий тасвир воситалари шеърларингизда у ёки бу формада қўлланилганини кўриш мумкин [«Давр куёши...», «Авайлайман, болам, ҳисларингиз», «Онам менга юрак ато этган»]. Насрингиз билан назмингиз ўртасидаги бундай ўхшашлик хусусида ўзингиз қандай фикрдасиз?

А. МУХТОР. Ўхшашликкина бўлса — бир нав. Бу табиий дейиш ҳам мумкин: одам ўзидан қочиб қутилолмайди. Агар ўхшашлик эмас, такрор бўлса, бу — катта камчилик. Мен бу ҳақда ўйлаб кўришим керак экан; фикрларни турли шаклларда такрорлаб бериш яхши эмас.

И. ҲАСАНОВ. Бугунги кунга келиб, ўзбек совет адабиётида қатор ижобий принциплар, хусусиятларнинг қарор товланганини кўрамиз. Адабиётимизда изчил, батафсил реалистик тасвир фаоллашиб, турли-туман кўринишларда рўёбга чиқаётганидек, шартли-романтик, символик ифода ҳам ўз имкониятларининг янги-янги қирралари билан мавқеини мустаҳкамламоқда. Иккинчи томондан, бу тасвир типларининг ўзига хос тарзда қоришуви кўзга ташланади. Бундай дифференциаллашув ва айна пайтда, синтезлашувни Сиз қандай изоҳлайсиз?

А. МУХТОР. Тасвир усуллари масаласида изланишлар қанча кўп бўлса, шунча яхши. Фақат мазкур изланишларга реалистик тасвир мукаммал эгаллангандан кейин киришилса ёки иккаласи бирга қўшиб олиб борилса, кўзланган натижага тезроқ эришилади.

И. ҲАСАНОВ. Кўпдан бери ўзининг йирик назарий хулосаларини кутаётган романтик тасвир масаласига нима дейсиз? Романтик ижод типи бугун ёки кечагига пайдо бўлган ҳодиса эмас. Классик адабиётимизнинг асрлар давомидаги асосий ижодий методи саналган романтизм ўзбек совет адабиётида янгича кўринишда намоён бўлиб, 20-йиллардаёқ социалистик реализмнинг толмас қанотига айланган эди. Аммо баъзи адабиётшуносларимиз уни ҳамон услубий йўналиш, оқим сифатида тан олишга ҳайқиқиб турибдилар.

А. МУХТОР. Биз революциялар асрида яшаб турибмиз. Революция эса маълум маънода, ҳамма вақт романтик категориядир. Бизнинг буюқ мақсадларимиз тарихий вазифаларимиз, ёрқин идеалларимиз бор. Буларнинг барчаси замондошларимизда романтик руҳият уйғотади.

Менимча, адабиётда, қаҳрамон образини яратаётганда, мана шу руҳиятни йўқотмаслигимиз керак. Адабиёт, катта маънода, чақирқиқ — байроқдир. Биз қаҳрамонларни пастга уриб, ерга қапиштириб қўйсақ, бу роли бажаролмай қолишимиз мумкин. Албатта, романтик тасвир реал борлиқдан узилмамлиги, ҳаётиники ишончидан маҳрум бўлмамлиги керак. Социалистик реализм хилма-хил услубий йўналишлар қатори романтик тасвирни ҳам ўзининг узвий элементи деб билади.

И. ҲАСАНОВ. Демак, ҳаётини заминга таянган романтика бугунги кунда ҳам керак. Зотан, адабиётимизнинг бош тасвир объекти коммунизм қураётган замондошимиз экан, унинг улкан яратувчилик фаолияти, орзу ва интилишлари романтика билан тўлиқдир. Доҳиймиз В. И. Лениннинг қуйидаги сўзлари ҳам реалистик романтика моҳиятини яққол кўрсатиб турибди: «Биз романтикаси

қаноат ҳосил қилмаймиз. Унинг етишмаслигидан кўра, ортиқча бўлгани маъқулроқ. Биз ҳамма вақт, ҳатто у билан ҳамфикр бўлмаган тақдирда ҳам, революцион романтикага симпатия билан қараганмиз».

Романтика билан йўрилган қаҳрамонларнинг гоёвий-эстетик тасвир кучи ҳамisha салмоқлидир. Бугунги китоб-хон, айниқса, ёшлар учун Чапаев, Павел Корчагин, Олег Кошевой, Аҳмаджон, Сўнагул, Очил бува, Қомила типидagi ҳаётини романтик образлар ҳаводай зарур. Ўзбек совет адабиётида романтик услуб услубларидан бири сифатида, [асосан, «Давр менинг тақдиримда», «Чинор» романиларини назарда тутялман] бу услубнинг ўзига хос томонлари, унинг образларни типиклаштириш, асар тилига кўрсатадиган таъсири хусусидаги фикрларингизни билдирсангиз?

А. МУХТОР. Романтик бўёқ баъзан бутун бир асарга ёки асардаги бирон образга, гоҳо эса ундаги бирор даврий қатламга, сюжет йўналишига, ҳатто айрим бобга, бир эпизодга, пейзажга хос бўлиши мумкин. Уни асарнинг реалистик тўқимасига табиийлик билан сингдириб юбориш муаллиф маҳорати, меъёрни сақлай билиш ҳиссига бог-лик.

Романтик бўёқлар ёзувчи хоҳиши билангина атайлаб танланмайди. Улар, масалан, катта жасорат, олижаноб бир хатти-ҳаракат, бирор юксак ахлоқий акт ёхуд улуғвор манзарани тасвирлаганда, табиий равишда, ўзи юзага келди: майда деталлар тушиб қолади, ҳисларда эзгулик қаттиқ сақланади, юксак дид, борлиққа шоирона муносабат талаб қилиниб қолади.

Адабиётимизда романтик руҳ вулгар натурализмга қарши исён сифатида ҳам шакллангандир. У буюқ ижодий методимиз — социалистик реализмнинг арсеналидаги энг ҳаётбахш воситалардан биридир.

И. ҲАСАНОВ. Асар тилининг энг муҳим хусусиятлари ҳисобланмиш тасвирийлик ҳам ҳиссийликни таъминлашда турли-туман бадий тасвир воситалари, махсус лексик ресурслар, стилистик қурилманинг роли катта. Адабиётда бадий тил образлигини ана шу ҳодисаларнинг қандайдир йиғиндисига айлантириб қўйиш мумкинми! Сиз ана шу восита, ресурс ва қурилмалар сафига яна қандай ҳодисаларни қўшган бўлардингиз?

А. МУХТОР. Маззу ва материал, давр ва муҳит, қаҳрамоннинг ижтимоий табақаси ва касби — бадий асар тилини ҳам ана шулар белгилайди. Тил бой ва конкрет бўлиши, ҳеч қандай қатагонлар билан чегараланмаслиги керак. Ўз ўрнида диалектизм ва архаизмлар ҳам, араб-форс сўзлари ва интернационал терминлар ҳам — бари иш беради. Бу масалада ёзувчиларга кўпроқ эрк бериш керак. Урни келганда, битта сўз ҳам тил бойлигини оширади.

И. ҲАСАНОВ. Шу ўринда, бадий асар тилидаги энг муҳим компонентлар — бадий тасвир воситаларига тўхталиб ўтсак. Маълумки, асар тилида айрим бадий тасвир воситаларининг, бошқаларига қараганда, муҳимроқ роль ўйнаши тўғрисида гапириш мумкин эмас. Аммо адабий турлар ва жанрларнинг специфик хусусиятлари, услублар ранг-баранглигидан келиб чиққан ҳолда, бадий асар тилида у ёки бу воситанинг кўпроқ қўлланишини кузатамиз. Сизнинг бир адабиётшунос билан суҳбатда: «Янги гап, кашфиёт бўлмаса, оригинал фикр бўлмаса, бадий воситаларнинг ўзигина ҳеч кимни мафтун этолмайди», деган сўзларингизни назарда тутган ҳолда, шундай фактни келтироқчиман: сўнги йиллар ёшлар ижодида ҳодисалар, образ ва тушунчаларни метафорлаштириш кучайиб бормоқда. Бунинг тезкор асримизга мос равишда бадий асар тилини ихчамлаштиришга уриниш натижаси, деб изоҳлаш керакми, ёки...

А. МУХТОР. Тасвир воситалари борасида ҳам юқоридagi фикрларни айтиш мумкин. Улар таъсирчанликни ошириш учун ишлатилади. Агар метафора шунга хизмат қилар экан, демак, у ўринли. Метафоранинг давр тезкорлигига дахли бўлмаса керак. У одатдаги ва анча қадимий бадий тасвир воситаларидан бири, холос. Агар автор уларнинг биттасигагина ёпишиб олса, маҳорат ва маънавиятдаги қашшоқликдан бошқа нарса эмас.

Баъзи шоирлар метафорага ўчроқ бўладилар. Чунки, бу воситанинг имкониятлари беҳисоб. Айниқса ҳозир,

шеърнятда ассоциатив йўналиш кучайган пайтда, ёшлар метафорлаштиришнинг кўп ва мураккаб турларига қизиқмоқдалар.

И. ҲАСАНОВ. Жумладан, ҳозирги ёшларнинг жаҳон халқлари шеърнятидаги турли-туман шакллarga тез-тез мурожаат этаётганларига қандай қарайсиз!

А. МУХТОР. Бу хилдаги «мурожаат»лар миллий заминдан ажралмаган, онгли ижодий жараёнга айланса, жуда маъқул.

И. ҲАСАНОВ. Адабиётимизга бугун кириб келаётган ёшлар айни ижодий балоғат палласида янги юз йилликка қадам қўядилар. Бошқача қилиб айтганда, янги аср бошларида адабиётимиз тақдирини ҳал этувчиларга, ижодий кучлар ядросига айланадилар. Сиз ўзбек совет адабиёти келажигини, масалан, XXI аср бошларидаги аҳволини қан-

дай тасаввур этасиз! Сизнингча, қайси тенденциялар янада кучайиб, унинг муҳим белгисига айланади!

А. МУХТОР. Келажакда, менимча, проза билан поэзия кучаяди. Адабиётнинг ўз сарчашмаларига содиқ бу икки ўлмас жанрда буюк ижодкорлар, ноёб бадий кашфиётлар яратилади. Прозанинг ижтимоий, поэзиянинг ҳиссий таъсир кучи ошади.

И. ҲАСАНОВ. Дарҳақиқат, социалистик адабиёт тараққиёт йўлидаги табиий ва барча сунъий (конфликтсизлик каби) тўсиқлардан ўтиб, ўзининг бош қаҳрамони бунёдкор инсонни топиб олди. Рухий кечинмаларимиз куйчиларига айланётган умидбахш ёшларимиз ижодига қараб айтиш мумкинки, эндиликда космик эмас, шеърнят илоҳаси сифатида ҳам ой яқин бўлди.

Келгуси сонда Аббос САИДОВнинг «МЕНИНГ ОПОҚДАДАГИНАМ» номли ҳикоясини эътиборингизга ҳавола этамиз.

ВЛАДИМИР
МАЯКОВСКИЙ

Шеър қандай ёзилади?

Мақоладан лавҳалар

Хусниддин Шарипов
таржимаси

у тўғрида кўп ёзилган, кўп гапирилган. Тингловчилар ҳамма вақт жўшиб-тошиб бизнинг ёнимизни олишган. Лекин хайрихоҳлардан кейин кимлардир яна мингирлаб ҳам қолади:

— Сизлар фақат бузаясиз, лекин ҳеч нарса тузма-япсиз. Эски дарсликлар ёмон бўлса, янгиси қани! Бизга ўз шеърятингизнинг қонунларини кўрсатинг! Йўл-йўриқ беринг!

Бу ўринда эски шеърятнинг ёши бир ярим мингда-ю, бизники энди ўттизга кирди, деб баҳона кўрсатишнинг зарурати йўқ.

Сиз ёзишни истайсиз, ёзишни ўрганиш иштиёқидасиз. Шенгели айтганидек, ёзилган, қофия, вази, туроқлари ўрнига қўйилган нарсани шеър деб тан олинмаслигининг сабаби нимада! Сиз, шоирлардан ўз касблари сирини ўзлари билан гўрга олиб кетмасликларини талаб қилишга ҳақлисиз.

Мен ўз ҳунарим ҳақида қироатхонлик қилмай, балки бир амалиётчи сифатида ёзмоқчиман. Мақолам ҳеч қандай илмий аҳамиятга эга эмас. Мен ўз касбим ҳақида, кўриб ва билиб айтманки, бошқа профессионал шоирлар касбидан фарқ қилмайдиган ҳунарим ҳақида ёзаман.

Яна бир марта, гоят қатъий эслатиб қўяй: мен кимнингдир шоир бўлиши, шеър ёзиши учун йўл-йўриқ кўрсатганим йўқ. Бундай йўл-йўриқ умуман бўлиши мумкин эмас. Хусусан ана шундай шоирона қонуниятларни яратётган киши шоир, деб аталади.

Юзинчи марта бўлса ҳам, кўпчилиكنинг жонига теккан бир мисол-муқоясамни такрорламоқчиман. Математика қонунларини яратиб, тўлдириб, ривожлантирган, математика илмига янгилик олиб кирган одам математик дейилади. Биринчи бўлиб «икки қарра икки — тўрт»ни кашф этган киши, гарчи бу ҳақиқатини икки папирос қолдигига икки папирос қолдигини қўшиб топган эса-да, буюк математикдир. Қолган ҳамма одам, ҳатто жуда катта нарсаларни, масалан, паровозни паровозга қўшган бўлса ҳам, барибир математик эмас...

Менга, эҳтимол, бу чайналган гап, дерлар. Йўқ, асло! Қофияланган бемаъни назмларнинг саксон фоизи босилиб чиқаётганлигининг босми шундаки, муҳаррирлар ё аввалги шеърят ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмаслар ё шеърят нима учун кераклигини ўйлаб ҳам кўрмаганлар.

Муҳаррирлар «менга ёқди» ёки «ёқмади» деган гапларни биладилар-у, таъбни пешлаш мумкин ва лозим эканини унутиб қўядилар. Мен кўрган муҳаррирларнинг жуда кўпчилиги шеърини қўлёзмани қандай қайтаришни, бу ўринда авторга қандай баҳона кўрсатишни билмасликларидан ҳасрат қилишади.

Саводли муҳаррир аслида шоирга бундоқ дейиши керак: «Шеърларингиз тўғри ёзилган, улар Бродовский [Шенгели, Греч ва ҳ. к.] нинг назмкорлик бўйича кўрсатмалари учинчи нашри талабларига жавоб беради, ҳамма қофияларингиз Н. Абрамовнинг рус қофиялари лугатида бор ва синовдан ўтган. Ҳозир қўлимда яхши шеър бўлмагани учун мен сизникини жон деб оламан, агар уч нусхадан кўчиртириб топширсангиз, меҳнатингиз учун, яхши кўчирмачи сифатида, тобоғига уч сўмдан ҳақ тўлайман».

Шоир шунда тилини тишлаб қолади. У ёзишни ташлайди, ё шеърятга зўр меҳнат талаб қиладиган иш, деб қарай бошлайди. Шоир, нима бўлса ҳам, уч сўмлик хабари билан бирор янгилик айтган муҳбир олдида, ўзини сал тийиб олади. Рост-да, муҳбир ур-сур ва ёнгинларда неча иштон йиртиб келса, биз айтган шоир китоб варақлагани тупук сарфлаган, холос.

Шоирона малакани юксалтирмоқчи, шеърятни гуллатиб, яшнатмоқчи бўлсак, энди бу осон ишни инсон меҳнатининг бошқа турлари билан бир қаторга қўйиб қараш керак.

Мен социалистик революцияни Маяковскийсиз тасаввур этолмайман. Қаранг: халқ майдонларга оқиб чиққан, оддий кишиларнинг лугатидаги одми садолар ўрнини ҳақли равишда «Ватан», «Озодлик», «Социализм» сингари кўҳна ва лекин янгича жаранг касб этган сўзлар эгаллаган тарихий кунлар...

Асло кўланкага бўлмас ишқибоз,
Бўронда яшаш-чун дунёга келган.
Кўча тўлқин ураб,
Одимлар устоз
Тўлқинларни ёриб

мисоли елкан.

...Уни ҳақорат қилгувчилар кўп эди, аммо шоир шеърятдан ўч олиш ё ҳасрат қилиш қуроли сифатида фойдаланмади. У жамики душманлардан ватанини ҳимоя қилиши, янги замон яратиши керак эди; ана шу майдонда шеърлари ҳам қалқон, ҳам белкурак бўлиб хизмат қилди. Бу фаол, революцион инсоннинг мақола ва нутқлари ҳам унинг бош мақсади — бегубор коммунистик келажак сари олиб борадиган йўл белгиларига ўхшайди.

Маяковский тирик. Бугун, у устоз сифатида, сизлар билан шеърят устахонасида суҳбат ўтказди. Мен бу суҳбатда таржимон бўлганимдан гоят бахтиёрман.

Таржимон

* * *

...Шеърин асарда янгилик бўлиши шарт. Шоир ўз қўлига тушган сўз ва сўз бирикмаларини хомашё сифатида қайта ишлайди. Шеър яшаш учун эски тил темир-терсақлари ишга солинган бўлса, расамади билан янги материал ҳам қўшиш лозим. Бу қотишманинг яроқли ёхуд яроқсизлиги ана шу мақсулотнинг сон ва сифатига қараб белгиланади.

Янгилик, албата, фақат ҳанузгача кўз кўриб, қўлоқ эшитмаган нарса эмас. Ямб, сарбаст, аллитерация, ассонанс ҳар кун тўғилавермайди. Уларни ривожлантириш, жорий этиш ва ёйиш устида ҳам ишлаш мумкин.

«Икки карра икки — тўрт» ўз-ўзинча яшайвермайди, яшаш мумкин ҳам эмас. Бу ҳақиқатни амалиётга татбиқ этишни ўрганиш керак [татбиқ этиш қондаси]. Бу ҳақиқатни хотирада қолдириш [яна қонда], қатор фактларда унинг мўътадиллигини кўрсатиб бериш зарур [мисол, мазмун, мавзу].

Кўриниб турибдики, шеърятда тавсиф, воқеликни фақат тасвирлаб ўлтиришга ҳожат йўқ. Бундай иш зарур, лекин у катта, оммавий мажлислардаги котиб меҳнатидан юқори қўйилмаслиги лозим. Бу — ўзимизнинг одмигина «тингланди — қарор қилинди» қабилидаги гап. Йўлдошларнинг фожиаси мана шунда: беш йил кечикиб тинглашадимию, қарорни ҳам ишни ҳамма бажариб бўлгандан сўнг қабул қилишади.

Шеърят тенденция бор жойда тўғилади.

* * *

...Шоир ишида ижодни бошлаб юбориш учун фақат бир неча ўмумий қонда бор. Лекин бу қондалар оддийгина, шартли бир нарса, холос. Худди шахматдагидай. Дастлабки юришлар қарийб бир хил. Аммо навбатдаги юришдан бошлаб, янги ҳужум ҳаракатига тушиб қоласиз. Маълум бир ҳолат юзага келгач, энг олий даражали юриш ҳам навбатдаги ўйинда такрорланиши мушкул. Фақат кўтилмаган юришгина рақиб эсини оғдириб қўйиши мумкин. Шеърдаги кўтилмаган қофия ҳам шундай хизмат қилади.

Шеър устида иш бошлаш учун аввало нима керак!

Биринчидан. Жамиятда фақат шеърин асар ёрдамида ҳал қилиш мумкин бўлган муаммо мавжудлиги. Ижтимоий буюртма. [Бу ўринда ижтимоий буюртма билан амалий буюртма ўртасидаги номувофиқлик тўғрисида алоҳида мавзу юзага келаётир.]

Иккинчидан. Сизнинг синфингиз [ёки сиз вакиллик қи-

лаётган гуруҳ]нинг ушбу масала юзасидан истаги, яъни мақсад йўналиши.

Учинчидан. Хомашё. Сўз. Миянғиз ҳазина ва омборларнинг узлуксиз керакли, таъсирчан, ёрқин, ноёб, янги тўғилган, янгиланган, яратилган ва шунга ўхшаш сўзлар билан тўлдириб бориш.

Тўртинчидан. Корхонағиз асбоб-ускуналари ва ишлаб чиқариш қуролларингиз. Перо, қалам, ёзув машинкаси, телефон, ётоқхона учун кийим, редакцияларга қатнаш учун велосипед, тайёр стол, ёмғир остида ёзиш учун шамсия, айланиб юриб ишлаш учун микон берадиган даражада уй-жой, овлоқ ўлкаларни қизиқтирадиган масалалар бўйича материал тайёрлаб берувчи бюро билан алоқа ва ҳоказо ва ҳоказо, ҳатто трубка билан папирос ҳам.

Бешинчидан. Ҳар кимнинг ўзига хос, йиллар давомида етилган сўз устида ишлаш услуб ва одатлари: қофиялар, вазнлар, аллитерациялар, образлар, одми сўзлар, юксак нафас, яқун, сарлаҳа, белги ва ҳоказолар.

Мисол: социал буюртма — Питер фронтига жўнаётган қизил жангчиларга қўшиқ керак. Мақсад йўналиши — Юденичн тер-мор этиш. Материал — солдат лексикасига хос сўзлар. Ишлаб чиқариш қуроли — бир парча қоғоз ва қалам. Услуб — қофияланган лапар.

НАТИЖА:

Милой мне в подарок бурна
И носки подарены
Мчит Юденич с Петербурга,
Как наскипидаренный.

Бу лапарнинг жони, бу тўртликни кўтариб турган нарса — қофия: «носки подарены» билан «наскипидаренный» дир. Янги руҳ уни зарур, шоирона асарга айлантиради, типиклаштиради.

Қўшиқ таъсирчанлиги, дастлабки икки сатр кейинги икки сатрга мутлақо ўхшамаган шароитда, фавқуллодда қофия тўфайли юзага келади. Бу ўринда аввалги икки сатрни кўмакчи деса ҳам бўлади.

* * *

...Мен бирор-бир аляскалик шоир шеърини [иктидорлари тенг бўлса, албатта] ялталиқ шоириникидан юқори қўйсам, баъзи танқидчилар илжаймасинлар.

Узингиз ўйлаб кўринг! Аляскалик бечора ҳам совуқда ашайди, ҳам пўстин сотиб олиши керак, ҳам ручкасида снэх музлагани-музлаган. Ялталик эса хурмозорлар аро, шеърсиз ҳам бинойидек яшаса бўладиган жойда ижод қилади.

Ижодий савия масаласига ҳам ана шундай равшанлик киритишга тўғри келади.

Демьян Бедний шеърлари бугуннинг тўғри тушунилган ижтимоий буюртмаси сифатида ёзилган, аниқ мақсад йўналиши — ишчи ва деҳқонларнинг эҳтиёжини қондириш, яримдеҳқон луғати асосида [чалажон шеърят қофиялари билан] тузилган, услуби — масалнавислик.

Кручених шеърлари: аллитерация, диссонанс, мақсад йўналиши — келажак шоирларига ёрдам.

Бу ўринда, Демьян Бедний яхшими ё Крученихми, деган ҳаёвий муаммо билан шуғулланиш зарурати йўқ. Уларнинг шеърий асарлари мутлақо бир-бирига ўхшамаган материалдан ясалган, асоси бир-бирдан йироқ, ҳар иккаласи ҳам бир-бири билан жой талашмай, рақобат қилмасдан кун кўравериши мумкин.

* * *

...Ушбу мақоланинг мақсади тайёр намуналар ва усуллар ҳақида мулоҳаза юритиш эмас, айти шеърлий ишлаб чиқариш жараёнини очиб беришга уриниб кўрмоқдир.

Хўш, шеър қандай ясаллади!

Иш ижтимоий буюртмаси олиш ва идрок этишдан анча олдин бошланади.

Шеърлий меҳнат бундан аввал ҳам узлуксиз давом этиб келган.

Яхши шеърлий асарни ўз муддатида отказиб бериш учун бисотингизда жуда кўп хомаки, шоирона тайёргарлик бўлиши керак.

* * *

...Турли даражада равшан ва хира мавзулар бор.

1) Нью-Йоркда ёғир.

2) Париждаги Капуцин бульварига учраган фоҳиша. Бу фоҳиша билан ўйнашмоқ зўр иш ҳисобланади, чунки у чўлоқ, бир оёғини трамвай узиб кетган, чамамда.

3) Берлиндаги каттакан Геслер ресторани ҳожатхонасида хизмат қилувчи мўйсафид.

4) Қишлоқда яшамай акс эттириб бўлмайдиган улкан Октябрь мавзуи ва ҳ. к. ва ҳ. к.

Бу хомаки нарсалар доим калламда, энг қийинлари ёзиб қўйилган.

Улар қачон қор қилиши қоронғи, лекин қачондир албатта ишга солинади.

Ҳамма вақтим мана шунақа тайёргарликка кетади. Бу иш учун суткасига 10 дан 18 соатгача вақтимни сарфлайман, қарийб доимо ниманидир ёлдираб юришга тўғри келади. Элга машҳур, шоир паришонхотирлиги хаёлининг ана шундай бир нуқтага қадалганлигидан тўғилади.

* * *

...Ишим юришиб тургандаги ёзиш нормам кунига 8—10 сатрга тўғри келишини ҳисобга олсак, менинг асарларим пухта тайёргарлик натижаси ўлароқ, ўз вақтида етилиб улгуради.

Шоир ҳар учрашув, ҳар вивеска, ҳар воқеани ҳар қандай шароитда ҳам кейинча сўз билан ифода этиладиган хом-ашё сифатида баҳолаши керак.

Илгари мен бу ишга шундай шўнғиб кетардимки, ҳатто кейинчалик шеър учун аскотиб қолиши мумкин сўз ва ибораларни бировга айтишдан ҳам чўчирдим — тунд, совуқ, камгап бўлиб олардим.

Ун учинчи йили бўлса керак, Саратовдан Москвага қайтаётиб, вагонда ҳамроҳ бўлган бир аёлга ўз бетарафлигимни тушунтирмоқчи бўлдим-да «мен эркак эмас, чолвор кийган булутман», деб юбордим. Дедим-у, шеърга қор келадиган бу нарса бекордан-бекор оғизга тушиб, қадрини йўқотиши мукинлигига ақлим етиб қолди. Ҳавотир ичиде у қизни ярим соатча айлантириб кўрдим ва бояги гапим унинг бу қўлогидан кириб, нариги қўлогидан чиқиб кетганига қаноат ҳосил қилганимдан кейингина кўнглим тинчиди.

Икки йилдан сўнг «чолвар кийган булут» бутун бир достоннинг номи бўлиб қолди.

Ёлғиз одамнинг ягона севгилисига изҳор этадиган меҳр сўзлари устида икки кун бош қотирганман.

У ёрини қандоқ севиб-ардоқлаши мумкин!

Учинчи кун ҳеч нарса топмай, бошим оғриганча, ўй-қўлга кетдим. Кечаси бирдан фикрим равшанлашди.

Мен сенинг танингни этаман ардоқ

Уруш бурдалаган солдат

Керансиз.

Ягона оёғин авайлагандек.

Чала-чўлла кўз йириб, сакраб турдим. Қоронғида папирос қутисига куйган гугурт билан «ягона оёқ» деб ёздим-у, яна уйқўлга кетдим. Эрталаб бу «ягона оёқ» нимага ёзилгану қайқдан келиб қолгани ҳақида икки соатча ўйлашга тўғри келди.

Кўриниб турса ҳам думини тутқизмаган қофия умрингизни заҳарга айлантириши мумкин: на гап-сўзингиз қовушсади, на овқатингизда, на уйқунгизда ҳаловат бор — кўз олдингизда фақат ўша қофия липиллагани-липиллаган.

* * *

...Есенинни мен кўпдан — ўн-ўн икки йилдан бери билмаман.

Биринчи кўрганимда чипта ковуш билан каштали кўйлақда эди. Ленинграддаги яхши квартираларнинг бирида учрашувдик. Мужикнинг, сохта эмас, чинакамининг ўз кийим-бошини шаҳарча туфли ва пиджакка жон деб алмаштиришини билганим учун, Есенинга ўнча ишонмадим. У менга опереттабол, бутафориянамо бўлиб туюлди. Ҳолбуки маъқул шеърлар ёза бошлаган, этикка пули етса керак эди.

Бир маҳаллар сариқ кофта кийиб юрган эмасманми, мен унинг кийимига ишора қилдим:

— Бу, дейман, реклама учун бўлса керак-а!

Есениннинг товушидан черковдаги шам ҳиди келаётгандай бўлди.

Жавоб тахминан шундай:

— Биз қишлоқи одамлармиз, сизларнинг турмушни тушунмаймиз... биз баҳоли-қудрат... Узимиз билганча... эски-тускича...

Унинг анча дуруст ёзилган ва қишлоққа бағишланган шеърлари биз — футуристларга бегона руҳда эди, албатта.

Лекин ўзи ҳазилкаш ва ёқимтой йигит кўринди.

Қайтаётиб, ҳар эҳтимолга қарши, шундай дедим:

— Гаров ўйнашим мумкин, тез орада бу чипта ковуш билан кашта-пашталарни отиб юборасиз!

Есенин кўйиб-пишиб, эътироз билдиришга тушди. Қизини бирор йўлдан ураётганида, ожизлик қилиб қолишидан чўчиган онага ўхшаб, бу орада Ключев уни четга бошлади.

Есенин билан кейин ҳам ора-сира кўришиб турдик. Чинакам учрашувимиз революциядан сўнг, Горькийнинг ўйида бўлди. Мен дарров ўз қўполлигим билан айюҳаннос солибман:

— Ютқаздингиз, Есенин, эгингизда пиджак билан галстук!

Есенин жаҳди чиқиб, олифтагарчилик қилишга тушди.

Кейин менга ёқадиган шеърларига тез-тез кўзим туша бошлади. Масалан:

Жоним, жоним, зап қизиқсан-да ва ҳ. к.

Самовот — кўнғироқ, ой унинг тили ва ҳ. к.

Есенин ўзи идеаллаштирилган қишлоқни тарк этиб борарди ва бу йўлда

Батан, менинг онажоним,

Мен большевикман —

сингари сатрлар қаторида, бўш нарсалар ҳам учраб турарди...

Биз Есенин билан, унинг атрофида илдиз отаётган имажинизм учун тез-тез сўкишиб турардик.

Кейин Есенин Америка ва яна қайларгадир кетиб, янгиликка чанқаб қайтди.

Афсус, бу даврда у билан ижоддан кўра, милиция ахборотларида кўпроқ учрашиш насиб қилди. У шеърятнинг соғлом [мен шоирга қўйиладиган талабларнинг энг кичигини айтяпман] ходимлари сафини илдам ва ҳеч оғишмай тарк эта бошлади.

Уша кунларда Есенин билан бир неча бор учрашдим, сўхбатларимиз мулоим ва силлиқ ўтди.

Мен Есениннинг имажинизмдан ВАПП томон ўсиб бораётганини кўриб, хурсанд эдим. Есенин бошқаларнинг шеърлари ҳақида илиқ гаплар айтарди. Есенинда бир янги фазилат сездим: у революция ва синф билан табиий пайванд бўлиб кетган, катта ва ёрқин йўлини топиб олган шоирларга бироз ҳасад билан боқарди.

Менимча, Есениннинг ижоддаги асабийлиги, ўзидан кўнгли тўлмаганлигининг илдири шунда бўлиб, бу нарса шаробдан ва ошна-оғайниларнинг паст-баланд муомалаларидан кейин айниқса яққол сезилиб қоларди.

Кейинги пайтларда Есенинда ҳатто биз [лефчилар]га қандайдир меҳр ҳам пайдо бўлиб қолди: у Асеевникига бориб турар, менга телефон қоқар, баъзан шунчаки кўзга кўриниб қўйишга ҳам уринарди.

* * *

...Шоирона асар яратиш учун жой ёки вақтни ўзгартиш зарур.

Тасвирий санъатда, масалан, шундай қоида бор: бирор предметни чизмоқчи бўлсангиз, унинг катталигидан уч баравар узоққа чекинишингиз керак. Бу талабни бажармасангиз, тасвирламоқчи бўлган нарсангизни кўролмайсиз.

Нарса ёки воқеа қанчалик катта бўлса, оралиқ ҳам шунча узоқ бўлади. Ожизлар, акс эттирмоқ учун, воқеа ўтиб кетмагунча бир жойда ер тепиниб туришаверади, қудратлилар эса идрок этилган даврни судрамоқ учун юғриб олдинга ўтиб олишади.

Замонни фақат бугунги жанглarning қатнашчилари орқали тасвирлаш етарли эмас, ҳатто нотўғри, энг камида бир ёқламалиқдир.

Равшанки, бундай асар икки ишнинг, яъни замондошлар шаҳодати билан келажак санъаткори меҳнатининг йиғиндиси, натижаси бўлиши лозим. Революцион ёзувчининг фожиаси шунда: ёрқин полотно яратиш мумкин, масалан, Лебединскийнинг «Ҳафта»сидек, лекин умумлашма яратаман деб, ора яқин бўлгани учун, ғалат манзара чизиб қўйиш хатари бор. Бу ўринда мен давр ва макон дистанциясини бир ёққа қўйиб, фикр оралиқ масофасини назарда тутяпман.

Мисол керак бўлса, мана, факт ва хроникани инкор этувчи «назмбозлик»қа эҳтиром оқибатида, мухбирлар яқинда:

Пролетар замбарাগиман,
Ўқ узаман у ёқ-бу ёққа —

каби сатрлар билан тўла «Гулбарглар» тўпламини чиқариб юборишди.

Сабоқ: 1) баррикада жанглари кетиб турган шароитда «эпик полотно»лар яратиш ҳақидаги телба-тескари гапларни тўхтатмоқ керак — полотно илма-тешик бўлиб кетиши мумкин; 2) революция даврида фактик материал [мухбирларнинг хабарларига қизиқиш зўрлигини ҳисобга олиб] баланд баҳолавиш, ҳар ҳолда, «шоирона асар» деб аталувчи нарсалардан паст қўйилмаслиги лозим. Хом-хатала назмбозлик фақат материални бузади ва мазасини кетказди. Шенгелинамо дарсликларнинг зарарли жойи шундаки, уларнинг бирортаси ҳам илҳомни материалдан олмайди, яъни фактлардан шарбат яратмайди, фактларни тахтакачлаб, сиқик ва лўнда сатрга айлантирмайди, аксинча, янги фактни қандайдир эски шаклга йўртаклаш ҳаракатида бўлади.

* * *

...Биринчи май ҳақида шеър ёзмоқчи бўлсангиз, уни ноябрь ё декабрда, майни жуда соғиниб турганингизда бошлаган маъқул.

Сокин севги тўғрисида ёзмоқчи бўлсангиз, 7-автobусда

Лубянка майдонидан Ногин майдонигача боринг. Бу тарақа-туруқда ҳаётнинг бошқа гўзал томонлари ҳам борлигини яққол ҳис этасиз. Ур-сур қиёс учун лозим.

Ёзилган асарни синаш учун ҳам вақт керак.

Ғоят баланд илҳом билан зарур мавзуда ёзилган, ўзимга жуда ёққан шеърларим ҳам кунлар ўтгач назаримда саёз, хом, бир ёқлама бўлиб туюлаверади. Бирор жойига қалам урмасам, ҳеч кўнглим тўлмайди.

Шунинг учун бирор асарни битирсам, бир неча кун стол тортмасига ташлаб қўяман, вақт ўтгач олиб қарасам, аввал кўринмаган камчиликлари ярқ этиб кўзимга ташланади. Демак, ўшанда чарчаган эканман.

Бундан, албатта асарни судралиб ёзиш керак, деган хулоса келиб чиқмайди. Йўқ. Айни вақтида ёзиш керак. Мен фақат, ҳатто энгил-елпи ёзилгандай туюлган ташвиқномалар ҳам мавридига улғуриш учун жуда қаттиқ меҳнат ва абжирлик талаб қилишини таъкидламоқчиман, холос.

Масалан, қувноқ бир ташвиқнома ёзганингизда ҳам оққа эрталаб эмас, кечқурун кўчирган маъқул. Тонгда туриб бир кўз югуртирсангиз, тезгина тузатиш мумкин бўлган анча-мунча ўринларини топиб оласиз. Эрталаб кўчирганингизда, бемаъни нарсаларнинг бари эътибордан қочиб қоларди. Масофага риоя қилиш ҳамда [ямб ва хорей эмас] вақтни ўзига бўйсундириш маҳорати шеърят ишлаб чиқариш дарслигига асосий қоида сифатида киритилиши керак!

Есенин ҳақидаги шеърни ишлашим, бутун сафарим давомидагига қараганда, Лубянка проездеи билан Мясницкаядаги Чой бошқармаси ўртасида [авансони ҳисоб-китоб қилгани борганимда] кўпроқ олға босганимнинг босми ана шунда. Мясницкаяда ёрқин ва зарур контраст бор эди: меҳмонхона номерларидаги ёлғизликдан сўнг — Мясницкая гавжумлиги, провинциал сокинликдан кейин — автобус, авто ва трамвайлардаги қайноқ ҳаёт: қора чироқли қишлоқларга кесатиқдай — чор атрофингизда электротехника идоралари.

Мен қўлларимни эркин ташлаб, ҳозирча сўзсиз ёўлдириб бораман, нафасим қисқа бўлса, — халал бермаслик учун, одимим ҳам қисқаради, баъзан одимимга қараб, ёўнғиллашим ҳам тезлаша бошлайди.

Ҳар бир шеърый асарга бошдан-оёқ бир садодай асос бўлажак ритм мана шу тартиқ рандаланиб, шаклга кирарди. Аста-секин бу садодан айрим сўзларни териб ола бошлайсиз.

Баъзи сўзлар шундоққина сакраб чиқади-ю, йўқолиб кетади, бошқалари ўз ўрнини топгунча неча ўн бор айқаш-уйқаш бўлади, айланиб қайтади [тажриба билан бирга ўсадиган мана шу туйғу истеъдоддир]. Бу орада энг аввало бош сўз — шеър мазмунини аниқлаб бергувчи ёки қофияланувчи сўз равшанлашади. Қолганлари бош сўзга эргашиб келади ва ўнга мутаносиб равишда жойлаштирилади. Ҳамма асосий нарсалар тайёр бўлганда, бехосдан ритм узилиб қолаётганини, қандайдир бир нафас ё бўғин ё ҳарф етишмай қолаётганини ҳис этасиз. Сўзларни янгидан қориштира бошлайсиз, бу иш, охири, миянгизни ачитиб юбориши мумкин. Худди тишингизга юз марта қоплама ўрната олмай, ниҳоят, юз биринчисида қаттиқ босиб, ўрнатиб қўйишгандагидек аҳвол бу. Шахсан менга бу таққос шунинг учун ҳам яқинки, одатда, шунга ўхшаш ҳолатда, [ростдан] йиғлаб юбораман — жоним оғригани ва энгил тортганимдан!

* * *

...Сўз ишлаш техникасининг усуллари беҳад-беҳисобдир, шунинг учун улар ҳақида гапни чўзиб ўлтириш бекфойда, чунки шоирлик ишининг асоси, юқорида кўп марта айтиб ўтганимдек, ўша қайта ишлаш усулларини кашф этишдир, худди ўша усуллар ёзувчининг чинакам ижодкор қилади. Менинг ўшбу китобимдан шеърятдаги қироатхонларнинг энаси қотиши мумкин, чунки улар одатда назмбозлик бўйича тайёр рецепт беришга ўрганиб қолганлар. Уларнинг фикрича, маълум бир фикрни олиб, ямб ё хорейга ўхшаган бирор шаклга йўғриб, сатрларнинг охи-

рини қофиялаб, аллитерациялар ясаб, ичини образлар билан тўлдириб қўйсангиз — шеър тайёр деган гап.

Аmmo бундай жўн кашталарни ҳамма редакцияларда ҳаммавақт ахлатдонларга улоқтириб келишган, бундан сўнг ҳам ташлайверишади [ва жуда тўғри қилишади].

Қўлига илк бора ручка олиб, бир ҳафтада шеър ёза бошлашни ўйлаган кишига менинг бу китобим кор келмас.

Менинг китобим ҳеч қандай тўсиққа қарамай шоир бўлишга қарор қилган кишига, бу корхонанинг сирли туюлган баъзи усулларини ўрганиш ва ўргатишга қарор қилган кишига керак бўлади.

Хулосанамо сатрлар:

1. Шеърят — ишлаб чиқариш. Ғоят қийин ва мураккаб, лекин барибир, ишлаб чиқаришдир.

2. Шоирликка ўргатиш — бу ундай ё бундай шаклдаги бир неча шеърый асар ёзиш ишини тушунтириш эмас, балки ҳамма ижодий иш усулларини, касбнинг янги шаклларини яратишга ёрдам берувчи жамики сирларини ўргатишдир.

3. Янгилик, ҳа, материал ва услубдаги янгилик ҳар қандай шеърый асар учун мажбурий талаб ҳисобланади.

4. Шоир маҳоратни ошириш ва қоралама бисотини бойитиш учун ижодий ишни бирор кун тўхтатмаслиги керак.

5. Яхшигина ён дафтар ва уни тутта билмоқ, мурдага айланган вазнларда бехато ёзишдан кўра афзалдир.

6. Улкан шеърят заводини майда шеърый зажигалкалар чиқаришга сафарбар этмаслик лозим. Бундай бадий майда-чуйдалардан юз ўгирмоқ даркор. Фикрингизни шеърдан ўзга услубда айтолмасангизгина кўлингизга қалам олинг. Ижтимоий буюртмани яққол ҳис этгандагина асарингизни охирига етказишингиз мумкин.

7. Ижтимоий буюртмани тўғри тушуниш учун шоир иш ҳамда воқеаларнинг марказида бўлиши шарт. Иқтисод назариясини билиш, реал турмушни билиш, илмий тарихга шўнғиб кетиш шоир учун — ижодининг асосий қисмида — патта-путтага идеалист-профессорларнинг схоластик дарсликчаларидан муҳимроқдир.

8. Ижтимоий буюртмани кўнгилдагидек адо этмоқ учун ижодкор ўз синфининг илғор кишиси бўлмоғи, ўз синфи билан бирга, ҳамма фронтлардаги жангларда қатнашмоғи лозим. Носийсий санъат ҳақидаги эртанинг пўчоғини чиқитга чиқариш даркор. Бу эски эртан ҳозир янги тусда, «йирик эпик полотно» ҳақидаги [аввало эпик, кейин обьектив ва ниҳоят бепартия], бағри кенг услуб [аввало кенг,

кейин юксак ва ниҳоят самовий] ва ҳоказо ҳақидаги лўттибозликлар соясида ўзини намойиш этаётир.

9. Санъатга фақат ишлаб чиқариш сифатида қарашгина, бу ишдаги тасодифийликка, таъблар принципсизлигига, баҳолардаги индивидуализмга чек қўяди. Фақат ишлаб чиқариш сифатида қарашгина, адабий меҳнатнинг шеър ва хабар каби ҳар хил турларини тенглаштиради. Бу эса шеърят мавзундаги ҳавойи мулоҳазаларни четга суриб, ижодда баҳо ва малака каби пишиб етилган масалага аниқ ёндошиш имконини беради.

10. Пардозга, яъни техник ишлов деган нарсага ҳаддан ортқ муҳим иш, деб қараш мумкин эмас. Шу билан бирга, шеърый асарни худди ана шу пардоз истеъмолбоп қилади. Фақат ўша ишлов савияси шоирлар ўртасидаги тафовутни белгилайди, фақат билим, малака, бадий ишбот, адабий услубларнинг ранго-ранглиги кишини чинакам ёзувчига айлантиради.

11. Чинакам асар яратилишига, бошқа факторлар қатори, ижодий турмуш шаронти ҳам таъсир қилади. «Богема» деган сўз турмушдаги адабий-обивателчиликни билдирадиган нарса бўлиб қолди. Афсуски, кураш сўзга қарши ва фақат ўша сўзнинг ўзига қарши олиб борилди. Эски яккахон адабий амалпарастлик, арзимайдиган, ичиқора ошна-оғайнигарчилик манфаатлари, тирноқ остидан кир қидириш, ижодкор деган сўз маъносини «харобу ҳалак», «ширакайф», «бадмаст»га айлантириб юбориш кайфияти ва шунга ўхшаган нарсалар ҳали ҳам мавжуд. Шоирнинг кийим-боши, ҳатто рафиқаси билан уйдаги муомаласи ҳам бошқача — бутун шоирлик фаолияти даражасида бўлиши лозим.

12. Биз — лефчилар, ҳеч қачон ўзимизнинг шеърый ижод сирини билган ягона кишилар, деб атаган эмасмиз. Шу билан бирга, биз ижодни, унинг сирларини савдогарчилик қилмасдан, бадий-диний саждага айлантирмасдан очиб бермоққа қасд қилган ягона кишилармиз.

Менинг бу машқим бир кишининг шунчаки изланишидир.

Бу тилчилар ўз ишларини замонавий материал асосида қайта қуриб, бундан кейин шеърый жараёнга билвосита ёрдамни кучайтирсалар яхши бўларди.

Бу ҳам кам.

Оммага маърифат тарқатувчи органлар эстетик эски-туски ўқитув ишини бир силтаб ташлашлари [янгилашлари — ред.] даркор.

АЗИМ
СУЮН

Маяковский ва Есенин

Сўзларнинг залвар ўқи
Уртада кўп учдилар,
Икки теран қалб баъзан
Яраланди оҳудек.
Гарчи бир мақсад учун
Умрлари кечдилар
Ва лекин бир-бирига
Туюдилар оғудек.

Биз учун қизиқ жуда
Тақдирларнинг бу нақли
Ёнма-ён турмадилар
Тирикликда ҳеч қачон.
Мангулик осмонидан
Жой олишиб, шеър ҳаққи,
Саҳифалардан энди
Боқадилар ёнма-ён!

Ворислар садоқати

Тошкент шаҳар комсомол комитетининг биринчи секретари, Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг бюро аъзоси С. Т. АЛИЕВ «Ешлик» журнали мухбирининг саволларига жавоб беради.

— Сойибжон Тилаболдиевич! Тошкентнинг 2000 йиллик юбилейи нишонланишига оз вақт қолди. Шаҳримизни ёшлар шаҳри дейишади. Тошкентлик комсомол-ёшлар ҳозир тўй тараддуди билан яшаётганликларини биламиз. Шундоқ экан, суҳбатимизни нимадан бошласак маъқул бўлади?

— Менимча шаҳримизнинг Парадлар майдонидаги 1-постдан бошласак ўринли бўлади.

Бундан бир неча йил муқаддам, Тошкентга номаълум солдатнинг хоки кўчириб келтирилиб, Парадлар майдонига ўрнатилгач, унинг рўпарасидаги Мангу олов ёнида ана шу пост ташкил этилган эди. Уни Тошкент комсомоли ўз оталиғига олган. Биз махсус ташаккурнома-ёрлик ташкил этганмиз. Бу ташаккурнома ўша муқаддас постда туриш шарафига муяссар бўлган юқори синф ўқувчиларига шаҳар комсомол комитети номидан тантанали равишда топширилади. Унинг ички саҳифасига битилган қўйидаги сўзлар ҳар бир ўқувчининг қалбига ҳаяжон солади, уни фахрлантиради, деб ўйлайман. Мана, қаранг-а: «Номаълум солдат қабри рўпарасидаги Мангу олов ёнида 1-постда фахрий соқчилик хизматини намунали равишда бажарганлиги учун». Уз-ўзидан равшанки, мазкур постда туриш жуда катта шараф ҳисобланади. Унга энг муносиблар танлаб олинади. Ҳар бир ўқувчи бу постда фақат бир мартагина туради, холос.

Мазкур пост ҳақида батафсил гапиришимнинг боиси бор. Яқинда ҳалқимиз немис-фашист босқинчилари устидан қозонилган ғалабанинг 38 йиллигини кенг нишонлади. Биз пойтахтимизнинг қутлуғ тўйи олдида озодлигимиз учун қон тўккан Ватан фарзандларининг хотирасини ҳурмат билан эсга оламиз. Юбилей шодиёнларини Улуғ Ватан озодлиги учун курашга отланган минглаб, ўн минглаб тошкентликлар ҳам биз билан бирга байрам қилишлари мумкин эди. Афсуски, уларнинг аксарияти жанг майдонларидан қайтмадилар. Биз 1-постни муқаддас деб билганлигимизнинг боиси мана шунда. Тошкент комсомоли мазкур постдаги вазифасини шараф билан адо этишни бундан кейин ҳам ўзининг муқаддас бурчи деб ҳисоблайди.

— Тошкент комсомоллари меҳнат жабҳасида, ўқишда, коммунистик тарбияда оталар ишини муносиб давом эттиряпти, десак хато қилмаган бўламиз...

— Ҳа, ўз сафида 372 минг комсомол аъзосини бирлаштирган Тошкент комсомоли республика комсомол ташкилотининг жанговар, авангард отрядларидан биридир. Отряд оталар ишига содиқ қолиш, бу ишларни янги мазмун билан бойитиш, жанговар ва меҳнат анъаналарини давом эттиришни ўз олдига вазифа қилиб қўйган. Ёшларимиз қадимий шаҳарнинг 2000 йиллигини муносиб кутиб олишни ўзларининг бурчлари деб билдилар. Шу кунларда 40 минг нафардан ортироқ ёш ишчилар, 1500 та комсомол-ёшлар коллективлари шонли юбилей шарафига оширилган социалистик мажбуриятлар қабул қилиб ишламоқдалар.

Шаҳримизнинг катта тўйига меҳнат совғалари тайёрлаш ҳар бир тошкентликнинг қалб иши, виждон бурчи бўлиб қолди. Масалан, «Малика» трикотаж ишлаб чиқариш бирлашмасининг йиғирувчиси Машҳура Қодирова ҳозир 1987 йил ҳисобига меҳнат қилмоқда. «Ташсельмаш» заводидан Владимир Шумицкий, «Тошкент» мебель ишлаб чиқариш бирлашмаси ишчиси Шокир Соқижонов,

«Тошкент трактор заводи» ишлаб чиқариш бирлашмаси ишчиси Абдуҳаким Маҳмадалиев, чиннисоз Зулайҳо Бобонозалар ҳам ўз участкаларида фидойилик билан меҳнат қилаётган йигит-қизлардир.

Тошкент мамлакатимизнинг энг катта, энг гўзал шаҳарларидан бири. Унда донғи Иттифоқимизга таралган йирик корхоналар кўп. Авиация ишлаб чиқариш бирлашмаси, трактор заводи, тўқимачилик комбинати ва бошқа корхоналарда минглаб комсомол аъзолари ишлашади. Улар ўз коллективларининг меҳнат соҳасида қўлга киритаётган ютуқларига салмоқли ҳисса қўшмоқдалар. Жойлардаги комсомол ташкилотларининг фаолияти тобора активлашиб бораётир. Шаҳар комсомоллари Сифат белгиси билан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг салмоғини янада кўпайтиришга алоҳида ҳаракат қилаётирлар.

— Комсомолнинг оталиқ ёрдами борасида ҳам икки оғиз гапириб берсангиз.

— Пойтахт комсомоллари кейинги йилларда оталиқ ёрдамини кучайтиришга алоҳида аҳамият беришмоқда. Вайроналардан қад кўтарган Тошкент ҳаммамизнинг кўз ўнгимизда кўрамлашиб, навқирон бўлиб бормоқда. Янгидан-янги бинолар қад кўтармоқда. Бу ишларнинг ҳаммасида комсомол оталигининг самарали роли кўзга ташланиб турибди. Масалан, Тошкент уй-жой қурилиши трести комсомоллари Чорсу массивида қад кўтараятган объектларга, «Висострой» трести комсомоллари эса янги телевизион ва радио минорага, Бош почтаamt биноси қурилишига оталиқ қилаётирлар. Октябрь район комсомол комитети Хадра майдонидаги транспорт йўллари қурилишини оталиққа олган. Бундан ташқари улар районнинг номли маданият ва истироҳат боғи, Ленин номли болалар боғи, болалар темир йўли, комсомол-ёшлар савдо комплекси, «Искра» ва «Пионер» кинотеатрлари ҳам пойтахт комсомоллари оталиғидаги объектлардир.

— Ташаббускорлик, изланиш ҳамиша комсомолларга хос фазилат бўлиб келган. Тошкент комсомоллари ўз фаолиятида бу ҳислатларни қай даражада намойиш этаётир?

— Жойлардаги комсомол комитетлари яхши, ўрناк бўладиган ташаббуслар билан чиқмоқдалар. Масалан, Собир Раҳимов район комсомоллари шу район тарихини яратиб беришди. Бундан ташқари улар районнинг айрим кўчаларига атоқли ҳамюртларининг номини бериш, уларнинг деворларида уларнинг хотирасига бағишланган ёдгорлик лавҳа ўрнатиш ҳаракатини бошлаб бердилар.

Пойтахт юбилейини муносиб кутиб олиш учун курашаётган комсомол ёшлар бригадаларининг сони кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Уларнинг 800 таси йиллик планларини 10 сентябргача бажаришга аҳд қилганлар.

Яқинда 4 минг нафар комсомол аъзоси «Коммунистик меҳнат зарбдори» фахрий унвонига сазовор бўлишди. 30 минг ёш ишчи эса шахсий кўкрак нишонига эгадир. Фақат икки йилдагина ёш новаторларнинг рационализаторлик таклифлари 2 миллион сўмдан ортиқ иқтисодий самара берди. Комсомол комитетлари ўз сафларидан 3 минг нафар энг яхши йигит-қизни Бутуниттифоқ ва республика зарбдор комсомол отрядларида ишлаш учун юбордилар.

Тошкент Давлат университети талабаларининг ташаббуси билан студентларнинг халқаро симпозиуми ўтказилди. У пойтахтнинг қутлуғ юбилейига бағишланди. Симпозиумда мамлакатимиздаги 48 та, қардош социалистик мамлакатлардаги саккизта университет вакиллари иштирок этишди.

Студентлар қурилиш отрядлари юбилейга муносиб соға тайёрлашди. Тошкентнинг 2000 йиллиги номли етти ярим минг кишидан иборат студентлар қурилиш отряди пойтахтнинг зарбдор объектларида иш олиб бормоқда. Учинчи меҳнат семестрида 12 мингдан зиёд студент қатнашаётир. Улар томонидан ўн миллион сўмликдан кўпроқ иш бажарилади.

Шу кунларда барча комсомол комитетларида пойтахт

тимизни юксак маданиятли шаҳарга айлантиришга қаратилган сиёсий-тарбиявий ишлар олиб борилмоқда. 2000 йилликка тайёргарлик ҳаракати ёш авлодин совет халқининг революцион, жанговар ва меҳнат анъаналари руҳида тарбиялаш, ҳар бир ёш тошкентликнинг онгида актив ҳаётний позицияни шакллантиришга ҳам хизмат қилади.

— Сиз студентлар тўғрисида гап очдингиз. Маълумки, Тошкент — студентлар шаҳри...

— Нима демоқчи эканлигингизни тушундим. Ватанимизнинг Европа қисмида яшовчилар Тошкент деганда уч нарсани — қуёш, гул ва ёшликни тасаввур қилишади. Бу пойтахтимизнинг ўзига хос рамзий тимсоли бўлиб қолган. Ҳақиқатан ҳам ҳозир Тошкентнинг 19 та олий ва 34 та махсус ўрта билим юртларида 120 мингдан ортиқроқ талаба тахсил кўрмоқда. Тошкент Давлат университети, политехника ва медицина институтлари, ўндан ортиқ бошқа олий ўқув юртлари ва махсус ўрта билим юртларининг донғи Иттифоқимизга кетган. Тошкент студентлари шонли юбилейни ўқишда ва меҳнатда аъло кўрсаткичлар билан кутиб олишларига шубҳа йўқ.

Талабалар яқинда шаҳар ёшларининг «Яшнаёвер, Тошкентим, жонажон шаҳрим!» шiori остида бир неча босқичда ўтган санъат фестивалида, шунингдек «Ёш олимларнинг фан тараққиётига қўшган ҳиссаси» деб номланган илмий-амалий конференцияда актив иштирок этишди.

Бир нарсани алоҳида айтиб ўтишни истар эдим: ўтган йил якуни бўйича тошкентлик ёшлардан ўн кишига Бутуниттифоқ Ленин комсомоллари ва беш кишига Ўзбекистон Ленин комсомолларининг мукофотлари топширилди. Улар орасида Геология ва нефть ҳамда газ конлари илмий-текшириш институтининг кичик илмий ходими Хусан Султонов, ТошМИ ассистенти Қундуз Хўжаева ва бошқаларнинг борлиги ҳам ёш олимлар изланувчанлик билан иш олиб бораётганликларини кўрсатиб турибди.

Тошкент студентлари сафида юздан ортиқ миллат вакиллари бор. Улар ягона оила аъзоларидирлар. Ёш талабалар барча иттифоқдош республикалар ва қардош социалистик мамлакатлардаги ўз тенгдошлари билан интернационал алоқаларни тобора мустаҳкамлаб бормоқдалар.

— Интернационал тарбия ҳақида жуда ўринли гап айтдингиз. Тошкент Шарқдаги ёрқин бир машъал сифатида кўп сонли чет эллик студентларни ўзига чорламоқда...

— Ҳа, улар қуёш ва ёшлик шаҳрида таълим олиб, ўз ватанларига етуқ мутахассислар бўлиб қайтмоқдалар.

Мана бу қизил муқовали китобча Ўзбекистон ЛКСМ Тошкент шаҳар комитети билан Афғонистон Демократик ёшлари ташкилоти Тошкент комитети ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисида тузилган шартнома бўлиб, у халқимиз ўртасида дўстликни янада мустаҳкамлаш, пролетар интернационалиزمни негизда ўзаро алоқаларни ривожлантириш, ёшларни коммунистик руҳда тарбиялашга хизмат қилади.

Ўзбекистон ЛКСМ Тошкент шаҳар комитети ва Афғонистон Демократик ёшлари ташкилоти Тошкент комитети бир-бирларини ўз ташкилотларининг фаолиятлари, ёшлар билан ишлашнинг услуб ва методлари тўғрисида хабардор қилиб турадилар, бир-бирларини йиғинлар, мажлислар ва активларга таклиф этадилар, ёш афғонлар ва тошкентликлар ҳузурда мамлакатларимиз ҳақида, ВЛКСМ ва АДЕТ фаолияти тўғрисида суҳбатлар ва докладлар билан чиқадилар.

Ҳозир пойтахтимизнинг олий ва махсус ўрта билим юртларида 604 нафар афғонистонлик йигит-қизлар ўқишмоқда. Улардан 193 нафари Афғонистон комсомолларининг, яъни Афғонистон Демократик Ёшлари ташкилотининг аъзоларидирлар. Улар АДЕТ Тошкент комитетига бирлашган.

Республикамиз пойтахтида, шунингдек, Куба, Монголия, Вьетнам, Лаос комсомолларининг шаҳар комитетлари ишлаб турибди. Биз уларнинг ҳаммаси билан юқоридагидай шартнома тузганмиз.

Чет эллик ёшларнинг кунлари мароқли ва сермазмун ўтяпти. Тошкентда чет эл ёшлар ташкилотининг секретарлар совети мавжуд. Мазкур совет қарорига кўра, ўтган йил ноябрь ойида Монголия ёшлари Союзининг 36 йиллигига бағишланган ҳамкорлик ҳафталиги ўтказилди. Бу тадбирга бағишланиб, «Имперализм — уруш ва агрессия ўчоғи» шиори остида сиёсий плакат чиқарилди. Спартакиада ташкил этилди ва пировардида интернационал ёшлар кечаси ўтказилди. Буларда жаъми 900 нафар чет эллик студентлар иштирок этдилар.

Тошкентнинг 2000 йиллик юбилейига бағишланиб шу йил март-апрель ойларида чет эллик студентлар бадий ҳаваскорларининг «Дўстлик — тинчлик байроғидир» шиори остида фестивали ўтказилди. Унда минг нафар чет эллик студентлар қатнашдилар.

Интернационал тарбия ҳақида гап кетар экан, шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, ҳозир Тошкентда 60 мамлакатдан келган икки мингдан кўпроқ талаба ўқимоқда. Фақат кейинги икки йил давомида йигирма беш мамлакатдан келган ёшлар делегациялари, салкам ўн икки минг кишидан иборат турли туристик группалар Тошкент ҳаёти билан танишдилар.

— Республикамиз пойтахтининг 2000 йиллик тўйини нишонлашда Тошкент ёшлари олдинги жабҳаларда борадилар. Ана шу байрам таътаналарини хаёлан бир тасаввур қилиб кўрсак...

— Марҳамат, Ўзбекининг тўйини қарнай-сурнайсиз, мўзика садоларисиз, ўйин-кулгиларсиз кўз олдингизга келтиришингиз қийин, Тошкентнинг 2000 йиллик юбилейи ҳам худди байрам кунларига, студент ва ўқувчилар каникулларидан, меҳнат семестрларидан қайтган, ўз ўқишларини бошлаб юборган кунларга тўғри келади. Бу байрамга бағишлаб студент ва ёшларимиз, спортчиларимиз турли-туман программалар тайёрлашмоқда.

Мен ўша сиз айтган дәмларни тасаввур қиляпман. Шаҳримиз олтин куз либосига бурканади. Ўша кунлари катта байрам — ҳосилни йиғиштириб олиш мавсуми олдидан бўладиган кўтаринки кайфият билан яшаймиз. Тошкентнинг 2000 йиллик тантаналари шаҳримиз ёшларининг шўх-шўх қўшиқларисиз ўтмайди. Чунки бу бизнинг байрамимиз.

Навбатдаги сонда қрим-татар адиби Эрвин УМЕРОВнинг «ЭЧКИҚОЯ ТОШЧАЛАРИ» номли ҳикоясини ўқийсиз.

НУСРАТ
РАҲМАТОВ

ШОҲИ ЗИНДА: РИВОЯТ ВА ҲАҚИҚАТ

- * *Сукунат ҳайқирғи*
- * *Еғоч тилга кирганда*
- * *Камалақ рангининг таркиби*
- * *Асрлар ва водопроводлар*
- * *Фаросатсиз сайёҳнинг имзоси*
- * *Огоҳ бўлинг: коммуникация!*
- * *Таъмирчиларни ким тайёрлайди?*

Асрий сағаналар, ниллий гүмбазлар мунгайганча сукут сақлаб турадиган бу зиёратгоҳни нега Шоҳи зинда, яъни, тирик шоҳ деб аталиши хусусида шундай ривоят бор. Эмишки, Муҳаммад пайғамбарнинг амакиваччаси лашкарбоши Қусам ибн Аббос номоз ўқиётган пайтда кофирлар ҳужум қилиб, бошини танасидан жудо қилишибди. Шунда Қусам ибн Аббос бошини қўлтиғига олиб, навкарлари билан шу ердаги қудуққа кириб кетибди. Ҳозир улар ўша ерда қурол ясашаётган эмиш. Астойдил қулоқ солган кишига сандонлар садосини эшитиш nasib этармиш.

Одатда афсоналарда маълум даражада ҳақиқат ҳам бўлади. Иилнинг айрим фаслларида қабрга қулоқ солсангиз, муттасил «чиқ-чиқ», деган товушни эшитасиз. Бу ниманинг товуши! Ана шу жумбоқ ўтган асрларда ҳам кўпгина кишиларни қизиқтирган.

Айтишларича, Самарқанд сардорларидан бири ана шу сирни билиш иштиёқида бир навкарнинг белига арқон боғлаб, уни қудуққа туширибди. Кўп ўтмай навкар фарёд солибди. Уни зудлик билан тортиб олишса, қоп-қора бўлиб, ўлиб қолган эмиш. Шунда бошқа бир навкар арқонни ечиб, белига боғлабди. «Дод десам ҳам тортиб олмаглар», дебди у. Шундай қилиб, уни ҳам қудуққа туширибдилар. Ниҳоят, у оёғи ерга текканини билдирибди. Бир оздан кейин тортиб олишса, у жуда ҳаяжонда эмиш. Навкарни зудлик билан шоҳ ҳузурига етказибдилар. «Авал шартимни бажаринг, шоҳим,— дебди навкар,— отга миниб, уни қибла томон чоптираман. От йиқилган ергача бўлган улуснинг ҳокимлигини менга берасиз. Сирни кейин айтаман». Шоҳ рози бўлибди. Навкар тўриққа қамчи босибди. Анча йўл босилгач, от мункиб кетибди. Очкўз навқар эса, шунисига ҳам қаноат қилмай, қамчисини қўлочкашлаб итқитганча қичқирибди: «Ҳов, қамчин тушган ердан бу ёғи меники-и». [Айрим кишилар Самарқанд районидagi Қамчинон қишлоғини ўша қамчи тушган жой, дейишади.] Аммо ҳалиги шўрлик навқарга ҳоким бўлиш насиб этмаган экан. Уша ернинг ўзида отнинг остида қолиб жон берибди. Ҳалиги сир ҳам у билан бирга кетибди.

Археологларнинг айтишига қараганда, ҳалиги «чиқ-чиқ», этиб турадиган овоз томчининг товуши эмиш. Яъни, сув сатҳи кўтарилган пайтларда юқори қатламдан пахта сув томиб турармиш.

Гап афсонада ҳам, товушда ҳам эмас, албатта. Ҳамма гап асрлар давомида «табаррук» бўлиб келган мана шу мақбарда. Самарқанд ҳукмдорлари асрлар давомида ўзларининг энг яқин кишиларини Шоҳи зиндага дафи эткишга интиланлар. Бу қабрларнинг гүмбазли, равоқларида ўша асрнинг энг олий санъати мужассамлашган. Шундай қилиб, бебаҳо бир архитектура мўъжизаси вужудга келган.

Одатда саёҳат Шоҳи зинда дарвозасидан бошланади. Лекин биз бугун ана шу таомилни бузиб, Шоҳи зинда зиёратини унинг меҳвари бўлган Қусам ибн Аббос қабридан бошладик. Чунки қолган ингирмага яқин зиёратхона ва мачитлар, юқорида таъкидлаганимиздек, Қусам ибн Аббос мақбараси билан боғлиқ. Қолаверса, Шоҳи зиндадаги бошқа ёдгорликлар анча кейин бунёд этилган.

Қусам ибн Аббос комплекси мачит, зиёратхона, чоғроқ минора ва мақбарадан иборат. Шоҳи зинданинг анчайин тор ва эгри-бугри йўлларида сайр қилиб келган сайёҳ Қусам ибн Аббос дахмасига кирверишда бир лаҳза тўхтаб, сукут сақлайди. Йўқ, уни пайғамбар авлоди рўҳининг «қудрати» эмас, балки бу ердаги икки табақали эшикнинг жозибаси, сеҳр-салобати ҳайратга солади.

Муҳтарам сайёҳ! Сиз ҳам Самарқандда бўлсангиз Шоҳи зиндага киришни ва шу мўъжазгина эшик қаршисида бир он тин олишни унутманг! Шунда Сиз ҳам оддийгина қайрағоч тахтасини ўлмас санъат дурдонасига айлантирган

уста Юсуф Шерозий руҳи олдиди бош эгишга мажбур бўласиз. XIV асрда ясалган икки табақали бу боғдоди эшик қарийб олти юз йилдан бери қадимий авлодларимизнинг буюк ва ўлмас санъатини бор таровати билан кўз-кўз қилиб келяпти. Ундаги гулларнинг бетакрор мутаносиблиги, ҳозирги ўймакорлигимиздан фарқли ўлароқ нақшларнинг бир-бирига уйғун тарзда устма-уст ўйиб ишланганлиги, омухталиги, арабча ёзувларнинг ана шу нақшлар орасига сингдириб юборилгани санъатдан озгина бўлса ҳам хабардор кишини лол қолдиради.

Қусам ибн Аббос мақбарасидан чиқишингиз билан ўнг томонда Хўжа Аҳмад деган кишининг дахмаси кўзга ташланади. Биз, унинг шахси хусусида батафсилроқ маълумотга эга эмасмиз. Аммо ёзувлар Хўжа Аҳмаднинг шоҳ авлодидан эканлиги ва унинг мақбараси 1405—1406 йиллари бунёд этилганлигидан далолат беради. Уз вақтида мақбара жуда латофатли эди. Ҳозир анча хароб ҳолга келган. Оқ рангдаги йирик-йирик араб ёзувлари аввалги ҳолатини йўқотган эмас. Аммо мақбаранинг пештоқидаги кошнлар тушиб кетган.

Эҳтимолки, Хўжа Аҳмад теурийлар авлодига мансуб кишидир. Чунки Амир Темур авлодига мансуб кўпгина одамларнинг қабрлари, жумладан, унинг хотини Туман оқа мақбараси ҳам шу яқин жойда.

Дарвоқе, Туман оқа. Биз Амир Темурнинг хотини Бибиҳоним эканлигини ва бу доно аёл етти иқлимга машҳур Бибиҳоним масжидини бунёд этганлигини яхши биламиз. Лекин тарихий манбалар Амир Темурнинг Бибиҳоним деган хотини бўлмаганлигини кўрсатади. Саройда Бибиҳоним номи билан машҳур бўлган бу аёлнинг ҳақиқий номи Сароймулхоним бўлган. Демак, Амир Темурнинг Туман оқа деган хотини ҳам бўлган ва у ҳам саройда ўзига яраша мавқега эришган.

Энди пастга қараб тушамиз. Аввало Уста Олим Насафий томонидан қурилган мўъжазгина мақбара пайдо бўлади. Ундан кейин эса Шодимулк оқа мақбараси бутун борлиги, энг муҳими, кўзни ўйнатадиган иллий бўёқлари билан диққатингизни тортади. Унинг олдидан ҳам лоқайд ўтиб кетиш қийин. Сиз уста Юсуф Шерозий ясаган эшик нақшларидан қанчалик завқланган бўлсангиз, бу мақбара устунлари, кошнлари, равоқларидан ҳам шунчалик ҳаяжонланишингиз турган гап. Бир неча асрлар ўтган бўлишига қарамай ундаги гунафша, яшил, тиллоранг бўёқлар ўз тўқлигини заррача йўқотмаган. Эҳ-ҳе, олимлар, кимёгарлар бу бўёқлар боқийлиги сирини неча йиллардан бери тадқиқ қилишаётганини билсангиз эди. Ҳозиргача унинг таркибиде ўттиздан ортиқ элемент борлиги аниқланди. Тадқиқот эса, ҳамон давом этапти.

Шодимулк оқа мақбарасидаги гулдор сопол, ўймакор кошнлар геометрик жиҳатдан бир-бирига гоаят уйғун, ҳамранг қилиб ўрнатилган. Унинг ичидан, гўмбазидан кўра интерьерни, яъни ташқи кўриниши жозибалироқ. Негадир бу ерда ҳам мармардан кам фойдаланилган. Ким билсин, балки Шоҳи Зинда қаровсиз қолган йилларда бу ердаги мармар тошлар олиб кетилгандир.

Шодимулк оқанинг унчалик катта бўлмаган мақбараси гўзаллигини тасаввур этиш учун уни кўриш шарт. Унинг равоғи ва пештоқидаги гуллар бетакрор. Икки томондаги устунлар нафосати, жимжимадорлиги, катта-кичик ҳажмдаги ёзувларига тикилиб тўймайди киши. Майолика ва мозаиканинг ана шундай нафис гулларини Самарқанд, Бухоро, Хивадаги бирорта тарихий обидеда учратшингиз амри маҳол.

Биз Шодимулк оқа мақбараси хусусида анча батафсил тўхталиб ўтдик. Шу атрофдаги Амирзода, Ширинбека оқа, Амир Хусайн мақбараларининг тикланиш тарихи, архитектураси хусусида ҳам худди шундай гапларни айтиш мумкин. Улар айрим жиҳатлари билан ўзаро ўхшаш бўлса-да, нақшларининг турфаллиги, ҳажми, гўмбазларининг паст-баландлиги билан бир-бирдан ажралиб туради.

Гўмбазлар... Дарвоқе, Шоҳи Зинда комплексидеги ўндан ортиқ гўмбазларнинг бирортаси иккинчисига ўхшайди. Масалан, Қозинзода Румий мақбарасининг иллий гўмбазлари анча баланд, қуббали, унинг ёнида эса, қобирғали, аммо безаксиз, сўнг — кошнлар билан безатилган пастак гўмбазлар...

Маълумки, Самарқанддаги кўплаб тарихий бинолар, жумладан Бибиҳоним масжиди, Амир Темур мақбараси, Регистон ансамбли энг аввало ҳажмининг ириклиги салобати билан ажралиб туради. Аммо Шоҳи Зиндада ҳажмга зўр берилган эмас. Сўнгги авлодлар мақбара ва гўмбазларни Қусам ибн Аббос мақбараси гўмбазидан йирик қуришга андиша қилишган. Шунинг учун ана шу кичик ҳажмда жуда улкан санъатни жамулжам қилишга уринишган.

Мутахассисларнинг фикрича, XX асрда ҳам Шоҳи Зинда ансамбли бир-бирдан ажралиб турган уч комплексдан иборат бўлган. Яъни Қусам ибн Аббос, Шодимулк оқа ва кириш қисм. Шу нуқтан назардан биз биринчи ва иккинчи бинолар галереяси билан танишиб чиқдик. Учинчи қисм анчагина пастликда. Ҳамма қатори биз ҳам зиналарни бирма-бир санаб пастга тушамиз. Бу зинадан тушиб-чиқадиган кишилар уни санашга кўникиб қолишган. Гўёки зиналарни санашда адашмаган одам гуноҳсиз эмиш. Яъни юқорига чиқишдаги саноқ билан пастга тушишдаги ҳисоб бир-бирига тўғри келиши керак эмиш. Аммо ана шу сонлар ҳамиша ҳам сиз ўйлагандек, тўғри келвермайди. Ҳатто турли адабиётларда ҳам Шоҳи Зиндадаги сирли зиналар сони ҳар хил ёзилган. Айрим рисодаларда бу зиналар қирқта деб кўрсатилса, Самарқанд йўл кўрсаткич китобида ва бошқа айрим манбаларда уларнинг сони анча камайиб қолган. Аслида эса зиналар сони ўттиз олтига. Гап шундаки, уни санаб чиқаётган айрим кишилар ер билан тутайиб кетган юқори зинани ҳам беихтиёр санаб, пастга тушишда уни ҳисобга олмай қўйишади. Биз ҳам ҳисобдан адашмасликка уриниб, фиштин зиналарни санаганча пастга тушамиз. Бир, икки, уч... ўттиз... Шу ерга келганда иллий қўш гўмбаз беихтиёр диққатингизни тортади ва сиз ҳисобдан чалқашиб кетишингизга ҳам парво қилмай ўша томонга итилмасиз. Бу ерда улўғ астроном, Мирзо Улуғбекнинг яқин дўсти Қозинзода Румий дафн этилган. Юқорида унинг гўмбазлари ҳақида сўз юритган эдик. Бу гўмбазлар ва умуман бино ҳам Шоҳи Зиндадаги энг салобатли, кўркам архитектура ёдгорликларидан ҳисобланади. Афсуски, қабр тошлари, мармар плиталар ва кўплаб кошнлар бу ерлар қаровсиз қолган йилларда ноинсоф кишилар томонидан ташиб кетилган. Лекин шунга қарамай, икки хонадан иборат мақбара ўз салобатини йўқотмаган.

Мўхаммад пайғамбар ва жаҳонни парзага солган Амир Темур авлодлари орасида оддий фан захматкашинга дафн этилиши узоқ йиллар айрим кишиларни шубҳага солиб келди. Аммо бу инкор этиб бўлмайдиган факт эди. Эҳтимол, бу ўтмишдошларимизнинг илм-фанга бўлган эҳтиромларидир. Эҳтимолки, Мирзо Улуғбекнинг ўз дўстига бўлган садоқатидир.

Турли тарихий бошқичларда Шоҳи Зиндага бўлган муносабат ҳам ҳар хил бўлган. Масалан, теурийлар салтанати даврида бу ерда катта кўламда қурилиш ва ободонлаштириш ишлари амалга оширилган. Бу сулоланинг энг азиз кишилари Шоҳи Зиндада дафн этилганлиги ҳам шундан далолат беради. Мирзо Улуғбек ҳоқимлиги пайтида Шоҳи Зинда комплексига ярашиқли ёзги мачит, ҳўжралар пайдо бўлди. Ансамбль пештоқидаги ёзув эса, ҳатто Улуғбек ҳоқимлигидан кейин ҳам қурилиш ва ободончилик ишлари поёнига етмаганлигидан далолат беради. Таомилга кўра турли оятлар билан бошланган бу ёзувда ана шу улкан бино, яъни кириш қисм 883 йилда [ҳижрий] Амир Темур Кўрагонийнинг набираси Улуғбек фарзанди Абдулазизхон томонидан бунёд этилганлиги айтилади.

Маълумки, азалдан ер юзининг санқали бўлган Самарқанд асрлар оша кўпгина бошқинчиларнинг кўзини ўйнатиб келган. Душман ҳар гап халқнинг ўлмас тафаккури билан бунёд бўлган обидаларни ер билан яқсон қилган. Афросиёбда минг йил бурун мадраса қурилган эди. Ваҳоланки, эрамиздан анча илгари Македониялик Искандар лашкарлари бостириб келганда ҳам Афросиёб шаҳрида ибодатхоналар, гарониб ҳаммомлар, ҳатто водопровод бўлган. Қадимий юнонлар бу бойликларни аёвсиз вайрон қилганлар. Ижодкор халқ яна тиклаган. VII асрда араблар, кейинчалик Чингизхон галалари гўзал Афросиёбни яна вайрон қилганлар. Мўғул истилочлари шаҳарнинг

қон томири бўлган водопровод қувурларини суғуриб ташлаб, мадраса ва мечитларни ер билан яксон қилганликлари тарихдан аён.

Эндиликда ЮНЕСКО ҳисобида турадиган Шоҳи зинда ёдгорликлари қонун йўли билан ҳимояга олинган. Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда бу ерда катта ҳажмдаги таъмирлаш ишлари амалга оширилди. Самарқандлик кўли гул усталар кўплаб қошинлар ва ҳатто гумбазларни қайта тикладилар. Кўпгина қабр тошлари ўз ўринини топди. Археологларимиз бир талай пойдеворнинг юзини очдилар. Шоҳи зиндани ўрганиш ва тарғиб қилиш ишлари В. В. Верешчагин, В. Л. Вяткин, Я. Ф. Ғуломов, М. Е. Массон ва бошқа машҳур олимлар номи билан боғлиқ.

Лекин шуларнинг барига қарамай, Шоҳи зинда ансамблининг ўзига хос бир талай муаммолари борки, уларни ҳал қилиш ўтмишга, қолаверса бебаҳо санъатга ҳурмат-эътиборимиз бўлур эди.

Шоҳи зинда зиёратчиларининг сони кун сайин кўпайиб борапти. Бу ердаги тор йўлқалар, зиёратхоналар, ҳамиша одамга гавжум бўлади. Қулоғингизга инглизча, французча, японча сўзлар чалиниб туради. Фотоаппаратлар бетиним чиқиллайди. Билет сотувчи қиз кўнлик саёҳатчилар сони минг кишига яқинлашиб қолганлигини қувониб гапирди.

Лекин, менинг назаримда, Шоҳи зинданининг мавқеи унга ташриф буюрадиган одамлар сонига қараб белгиланмаслиги керак. Тўғри, санъат дурдонасидан ҳамма ҳам баҳраманд бўлишга ҳақли. Аммо бу ерга кираётган кишиларнинг ҳаммаси ҳам ана шу тарихий обиданинг архитектураси ва жозибасини кўриш, ўрганиш, завқланиш учун ташриф буюрган деб бўлмайди. Ҳамма қатори, шунчаки эрмак учун кираётган кишилар ҳам анчагина. Кўзатиб турсангиз, юзлаб кишилар уста Юсуф Шерозий ясаган эшик олдидан ҳам, Шодимўлк оқа мақбараси қаршисидан ҳам жуда лоқайд ўтиб кетаётганининг гувоҳи бўласиз. Аммо булардан кўра ҳам бир хил тоифадаги фаросатсиз томошабинлар хавфлироқ. Мен Қусам ибн Аббос хонақоҳидаги девор ва эшикларда шундай ёзувларни ўқиб, ғазабим тошиб кетди. «Алик-Тамара-Любовь», «Биз студентлар Халиков, Ишанов, Садриев шу ерда бўлдик».

Самарқанд музей шаҳарга айланттирилди. Бу обидаларни бешикаст сақлашда анча қулайлик туғдиради. Демак, энди бу ердаги ҳар бир ғишт, ҳар бир қошин ўзига яраша нодир экспонат. Унга бемаъни сўзларни ёзиш нари турсин, қўл текизиш ҳам мумкин эмас. Бунини ҳар бир сайёҳ ҳам, Шоҳи зиндада хизмат қиладиган мутасадди кишилар ҳам ҳисобга олишга мажбурдирлар.

Шоҳи зиндани коммуникациялашда ҳам ҳар хил ўзбошимчалик, дидсизликка йўл қўйиш ярамайди. Тор йўлқалар, нақшин мақбаралар орасига жойлаштирилган кўп-лаб суратчилар дўкони, ҳар хил эсдалик буюмларини сотадиган кўчма пештахталар таъбингизни хира қилади.

Қусам ибн Аббос комплексини ёритиш учун деворларни ўйиб, тешиб электр сими ўтказилибди. Ахир, бу нафис гулзорни этик билан топташ деган гап-ку! Айрим жойларда занглаган водопровод қувурлари кўзга ташланиб қолади. Деворларда аллақандай темир эшикчалар пайдо бўлибди, айрим жойларга эса дидсизлик билан симёғоч кўмилибди.

Ҳозир Самарқанд саёҳатчилари учун кўп-лаб экскурсоводлар хизмат қиლაётганлиги қувончли ҳол. Аммо уларнинг ҳикоясидан ҳамма ҳам қаноатланавермайди. Экскурсоводларнинг аксарияти бир-бирини такрорлаш, худди тўтиқушдай тарихий фактларни санаш билан қаноатланиб

қоляпти. Бу ердаги архитектура мўъжизалари, санъат дурдоналари ҳақида эса етарлича маълумот беришмэяпти. Модомики бу азаматлар ана шу шарафли касб этагини туттишган экан, Самарқанддаги ҳар бир тарихий обида ҳақидаги афсона ва ҳақиқатни обдон билишлари, уни жуда қизиқарли қилиб, тарихий далиллар билан ҳаққоний сўзлаб беришлари зарур. Экскурсоводлардан бири Шодимўлк оқа мақбараси қаршисидаги саккиз қиррали Қўшбеги мақбарасини кўрсатиб. «Бу — Амир Темур жаллодиннинг қабри», деди. Меҳмонларда бундай чалқаш тасаввур уйғотиш хунук, албатта.

Самарқанд музей шаҳарга айланттирилиши муносабати билан Шоҳи зиндада ана шу ансамблининг яратилиш тарихи акс эттириладиган музей очишга қарор қилинганлиги қувончли ҳол. Аммо музей учун бу ерда бино қуришни ўйлаб кўриш керак. Янги бино бу тарихий обидаларнинг мутаносблигига ҳол бўлиб тушишига шубҳам бор. Назаримда музей учун Шоҳи зиндадаги ҳужраларнинг ўзидан фойдаланиш керак. Бизнингча, эски шаҳарда кўп қаватли бино қуриш, Афросиёбда эса, умуман қурилиш қилиш мақсадга мувофиқ эмас.

Шоҳи зинда ансамбли баҳонаси билан кун тартибдаги яна айрим муаммолар хусусида тўхталиб ўтиш ортиқчалик қилмас.

Бир неча йилдири, Самарқандда катта ҳажмдаги таъмирчилик ишлари амалга ошириляпти. Регистон ансамбли ўз ҳолига келтирилди, яқин йилларгача қайта тиклаш мумкин эмас, деб ҳисобланадиган Бибиҳоним масжидида сўнгги пардоз ишлари кетяпти. Қўли гул усталаримиз қадимий биноларга ҳозирги замон руҳини ҳам донолик ва тадбиркорлик билан олиб кирмоқдалар. Регистон майдониде мрамар фаввора бунёд этилганлиги, Бибиҳоним масжиди минораларига чиқиш учун махсус лифт тайёрланаётганлиги шулар жумласидандир.

Аммо шу билан бирга орадан кўп ўтмай айрим хатоларимиз ҳам кўзга ташланиб қоляпти. Самарқанд ғишт заводининг Регистон майдонига терилган ғиштларидан бир қисми орадан тўрт-беш йил ўтмай эриб кетди. Бу кишини ўйлантирадиган ҳолат. Қадимий чорпахил ғиштлар асрлар юзини кўрсаю, бу завод ғиштлари лоақал ўн йилга ҳам чидамаса. Назаримда завод цехларидан бирини чорпахил ғиштлар ишлаб чиқаришга мослаштириш пайти келди. Ана шу ғиштлар шакли билангина эмас, сифати билан ҳам қадимий ғиштлардан қолишмайдиган бўлиши керак.

Шоҳи зиндани таъмирлаш ишларининг дастлабки босқичи тугалланганига бир неча йил бўлди. Лекин бу ерда ҳали амалга оширилиши зарур бўлган юмушлар анчагина. Йўлаклардаги бетон плиталарни чорпахил ғиштлар билан алмаштириш, пойдеворларни мрамар билан безаш ва ҳоказо. Тўғри, Самарқандда бундан ҳам зарурроқ ишлар навбат кутаётганлигини ҳисобга олишимиз керак. Жумладан, харобага айланган Ишратхона ёки Хўжа Абду Берун мақбараларини [булар ЮНЕСКО ҳисобида] таъмирлашни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Барибир, яқин келажакда Шоҳи зиндани қайта таъмирлаш ишлари бошланганда бизнинг таклиф-мулоҳазаларимиз ҳам ҳисобга олинган, деган умиддамиз.

Кези келганда яна шунини айтиш керакки, эндиликда Самарқанд, Бухоро ёки Хивада таъмирчи усталар тайёрладиган махсус билим юрти очиш пайти келди. Бу билим юрти кошинкорлар, ўймакор усталар ва ҳатто экскурсоводлар тайёрлашни ўз зиммасига олса, жуда эзгу иш бўлар эди.

актуб шундай бошланарди: «Қадрли Мухтарама опа, билмадим, менга маслаҳат беринг, дейишим ўринлими, йўқми? Лекин одам ахийри кимгадир юрагини очиши керак-ку...

...Бундан икки йил муқаддам Қарши чўлига ишга келган бир йигит билан танишиб қолдим. Мен Қаршида ўқитувчилик қиламан, у яқин районда пахтакор экан. Кечқурун уйга қайтаётгандим, кузатиб қўймоқчи бўлди. У шундай оҳангда гапирдики, агар мен сал ўйлансам, сўзсиз тесқари қараб кетадиганга ўхшарди. Бу жиддияти менга ёқди, бирга кетдик. Шу куннинг ўзидаёқ ўзи ҳақида сўзлаб берди: ёшлигидан ота-онасиз ўсган, ака-опалари уйли-жойли бўлиб кетгач, ўрта мактабни тугатгандан буюн ўз кунини ўзи кўраркан. Қаршига комсомол пۈтۈв каси билан келибди. Унинг гапларида кучли дардми, соғинишми сездим. Бу — ёлғизлик дарди, она каби меҳрибон юрак меҳрига соғинч эди. Мен унинг кулишини, кўзлари қувончга тўлишини истардим, аммо...

— Мана, энди мен сизнинг танишингизман, хоҳласангиз келиб туринг,— дедим хайрлашаётиб.

Шу-шу, у мени йўқлаб келадиган бўлди. Шунчалар тез-тез, қутилмаганда келардики, бундан мактабдаги ҳамкасбларим ҳам, онам ҳам хабардор бўлишди. Баъзилар иккаламининг маълумотимиздаги фарқни юзимга очиқ айтиб ажабланишди. Мени эса, ҳеч нарса ўйлантормасди. Шу пайтгача мен кўрган, билган йигитлар ичра энг яхшиси, энг азизи — шу йигит эди мен учун. Қайсарлиги, ўта сезгирлиги [қизиқ, у кўзимга тикилиб туриб хаёлимдан ўтаётган гапларни асосан тўғри айтиб берарди!], кўнглининг, табиатининг нозиклиги, муҳими, иш деганда жону дилини бериши ёқарди менга. Мактабдан кейинги ўтган йилларини эслаш оғир эди унга. «Армияда юзлаб йигитлар ичида юрганымда ҳамма хат оларди, ота-онасидан, ака-опасидан, севгилисидан. Йигитлар бу хатларни севиниб ўқиган пайтларида, мен яна яккаю ёлғиз қолардим»,— дерди алам билан. Опажон, биласизми, унинг изтироблари менинг қалбимга кўчди. Мен уни икки, уч... минг баробар шод этмоқни истардим. Ахир, дунёга келган ҳар бир одамда бахт эҳтиёжи туғма бўлади-ку! Бахтли бўлмоққа ҳамманинг ҳуқуқи бор-ку! Унинг ҳурсанд бўлиши учун туйғуларимни яширмасдим; «Сизни ҳаммадан ортиқ кўраман!» деб бир эмас, бир неча марта айтганман. Бошқалар каби, менинг севгимдан унинг ўзи ҳам ҳайратланарди.

Бир куни Қаршига келишининг асл сабабини айтиб берди: аввалги ишлаган жойида [биздан узоқда] бир қизга уйланмоқчи бўлган экан, унаштиришибди, ЗАГСга ариза беришибди. Тўй арафасида келиннинг онаси қалин сўрабди. Йиққан-терганларини сарфлаб бўлган йигит қариндошларига, яқинларига қарз сўраб борибди, лекин ҳеч кимдан пул топилмабди. Яна келинни кига келибди, лекин қизнинг онаси унинг гапларини эшитмабди ҳам, бир умр бирга бўлишга ваъда берган қиз унинг олдига чиқишни ҳам хоҳламабди, тўй бузилибди. «Сизга шу пайтгача тўй ҳақида сўз очмаганимнинг сабаби ҳам орттирган пулимнинг йўқлигидан»,— деб гапини тугатди у. «Менга ҳеч нарса керак эмас,— дедим,— энг зарур нарсаларнигина бир-галашиб сотиб оламиз. Энг яқин дўстлар билан тўй қилсак, бўлди-да». «Унинг юзи ёришгандай эди. Шу гапдан сўнг мен унинг ўша ўз бахтига терс қараган қизини [мен учун дунёдаги энг бахтиёр қизга айланди у] севганини, уни унутолмаётганини англадим. Ўзимга ўзимнинг раҳим келарди, демак, унинг қалбида бошқа одам меҳри яшайди, деган гап бағримни кемириб ташларди, лекин ундан ажралиш, уни кўрмасдан яшаш изтироби ҳаммадан ҳам оғир эди. Агар у яна ўша қиз олдига қайтмоқчи бўлса, у қиз яна уни севиб, йиглаб қутиб олса, мен ўз иродамга сўяниб яшашга тайёр эдим. Аммо «Энди у еқ-

БАХТИНГ

ЗАВОЛ ТОПМАСИН, СИНГЛИМ...

Бир кўнгил изҳори...

*Севинчлар, изтироблар, висол
ва ҳижрон дақиқалари,
иккиланиш, таскин
ва умид учқунлари...*

Мухтарама йқувчи!

*Сиз «Ёшлик» саҳифаларида
анчадан бери муҳаббат
ҳақидаги*

баҳсларни йқиб,

ошиқ юраклар розини

тингламоқдасиз. Бу

сафар бир қиз мактуби

бахона яна мазкур

мавзуга қайтдик.

Сўз — шоира Мухтарама Улуғовага.

қа йўл бир умр беркилган»,— дерди у. Худбинликми ёки биронинг дардини ҳис этмасликми, билмадим: севганининг йигитлик ғурури чилпарчин бўлганини ўйлаб кўрсам, пул туфайли тўй тўхтатилганига кўзим ёшга тўлиб шўкр қилардим, «Менинг бахтим бу», дердим.

У мендан «Онангиз рози бўлармиканлар!» деб жуда кўп сўрашининг сабабини ҳам шунда тушундим. Онамга ҳамма гапни айтдим.

— Ёлғиз қизимсан,— дедилар онам.— Агар мени ўйласаларинг, тўй қилиб шу ҳовлида яшайверинглар. Лекин баъзи йигитлар ичкўёв бўлишни унча хоҳлашмайди. Агар у хоҳламаса, майли, ўй-жойли бўлгунларингча бирортасиникида яшаб, мендан хабар олиб турарсизлар. Йигит кишининг бир бошпанаси бўлмаса, топган-тутганининг ҳам баракаси йўқ. Унга пул, нарса ҳақида оғиз очма. Оч, яланғоч қоладиган замонлар ўтиб кетган. Менинг сенга атаб қилганларим бор, камчилигини ишлаб тўлдираверасизлар.

Онам, онажоним менинг ўша кунлардаги бахтиёрлигини ҳаммадан ортқ ҳис этардилар. Менинг қувончим онамга дунёдаги ҳар қандай сепу саруподан ортқлигини биламан. Шу кеча онамни қучиб, бағрим тўлиб тонг оттирдим. Эртагаёқ бу гапни унга етказишга, онажонимни ёлғиз ташлаб қўймасликка кўндиришга аҳд қилдим. Эртасига бу гапларни айтганимда, у кулиб қўйди.

Опажон, оқориди ёзганларим биринчи йилдаги воқеалар. Иккинчи йили эса, қувончимдан кўра кўз ёшларим кўпроқ бўлди. У бора-бора кам келадиган, арзимаган нарсага [баъзан нималигини ҳам билмайман] аразлаб кетадиган бўлди. Бу вақт ичида атрофда уни танийдиганлар ҳам кўпайиб қолган. Баъзилар менга: «У сизга лойиқ эмас»,— дейишди. Худди шу гапни айтгучиларга қасдма-қасдига юрагим унга баттароқ боғланиб борарди.

— Одамлар, онам билсалар нима қипти! Ахир, ҳамма ўзи учун яшайди-ку! Мен ўз иродамга ишонаман, майли, кўнглингизга қаранг. Келинг, яхшиликча хайрлашайлик,— дердим. У эса ўзини оқларди, келолмаганига сабаблар кўрсатарди:

— Мен онамдан, онамдан, ҳеч кимдан кўрмаган меҳрин сиздан топдим. Мени ёлғиз қўймаг, дерди ҳар учрашганимизда. Кошки, унинг қийналганини кўришга менда тоқат бўлса!

Ниҳоят, у менга тўй ҳақида сўз очди. ЗАГСга борадиган кунни маслаҳатлашдик. Лекин у ўша кунни келмади. Шу билан беш ой кўринмай кетди. Бу вақт ичида мени на иш, на ўю хаёллар ва на китоблар юпатди. Умримда ҳеч қачон бунчалик умидсиз бўлмагандирман. Лекин ҳақиқатдан кўз юмиб бўладими! Нақадар аччиқ бўлмасин, у мени ҳеч қачон севамаган деб тан олганим сайин, айрилиққа ҳам кўника бошлагандай бўлдим. Онамга бир кун: «Энди у келмайди»,— дедим.

Шундан кейин онам уйимизга совчи юборган бир нотаниш йигит ҳақида сўз очдилар. Мен: «Суриштирайликчи, бир гап бўлар», деб мужмал жавоб қилдим. У уйимизга совчи келганидан хабар топган шекилли, қутилмаганда етиб келди.

— Сизни жуда қийнаб юбордим. Энди ундай бўлмайди. Онангизга айтинг, душанба кунни ЗАГСга ариза берамиз. Совчиларга ўз йигити бор деб айтсинлар,— деди.

Ҳаётимга яна баҳор қайтди. Энди бундан буён бир-биримизни ранжитмайлик, деб илтижо қилдим. Лекин шундан сўнг яна душанбалар келди, фақат у келмади. Тўғри, у оқшомлари келиб ўзрлар айтди, тушунишимни илтимос қилди. Опажон, мени ғурури йўқликда айбла-сизми! Узимни ҳам шу хаёл қийнайди. Лекин нима қилай, мен ўз бахтимдан кўра ҳам унинг бахтли бўлишини шунчалар истайманки! Мен чўлда қолиб, олисда жимирлаётган нарса сув эмас, сароблигини англаган йўловчидек эдим. Ундан кўнгли узолмасдим, лекин бу муносабатларимизнинг охири қаерга боришини ҳам билмасдим. Ҳамон у менга ҳаммадан азиз, суюқ эди.

Ниҳоят, бир йиллик изтиробларим ҳам еттинчи осмонда учиб юриш билан тенг экан, осмондан ерпарчин бўлиб қуладим.

У менинг яқин дугонамга бошқа бир аёл билан боғлиқлигини, лекин унга ҳам уйланолмаслигини айтибди.

Эҳ, онажоним, халқда «Экканингни ўрасан», деган гап бор. Наҳотки, наҳотки мен шунчалар гуноҳдор бўлсам! Назаримда, агар дунёга ўн бора қайтиб келсам, ҳар сафар унинг ноини айтиб кўз очадиганга ўхшардим. Энди эса, юрагимдаги таърифсиз оғриқ ўнча умримга етгуликка ўхшайди. Дугонам: «Хафа бўлишга арзимайди. Ҳали кўрасан, у ўзи пушаймон бўлади, армонда ўтади»,— деб тасалли бермоқчи бўлади. Кошки, мен унинг армони, пушаймонини кўришни истасам! Кошки уни унутолсам!

...Аввалги йили унинг туғилган кунни арафаси эди: Эртасига дарсларим икки сменада ҳам тўлиқ экан. Учакишгандек, кечқурун педсовет белгиланган. «Бирон-бир яқин одами йўқ. Эртага унинг туғилган кунни эканлигини ён-веригагилар билишармикин! Балки, билишмас ҳам», деган хаёл билан кечқурун аҳд қилиб қўйдим ва айни тонгда таксига тушиб у ишлайдиган совхозга йўл олдим. Далага, пахтага сув қўйгани чиқиб кетаётган экан, мени кўриб кўзларига ишонмаганди. Табриклар яна изимга — мактабга қайтгандим.

Опажон, билмадим, бу ишим тўғрими ё нотўғрими, лекин мен унинг қалбига бир зарра нур югуриши учун вақтни, масофани фарқламасдан туннинг қоқ бағридан ёлғиз ўтишга тайёрман. Ҳозир ярадор қушга ўхшайман, ўзимни одамлар даврасига ураман, улар билан бирга куламан. Лекин аслини олганда, жуда оғир ролни ижро этаётган артистга ўхшайман. Уни бир кўришга зор бўламан. Мени тушунапсизми!..»

...Сингилжоним, балки мени тушунаётгандирман, балки етарлича тушунмаётгандирман. Сенинг ҳар қандай олижаноб йигит орзу қилса арзийдиган севгинг олдида тиз чўкаман.

Хатингни ўқияпману, яқиндагина «Комсомольская правда» газетасида босилган бир воқеа ёдимга тушди. Унда ёзилишича, бир студент йигит профессорнинг қизи — ўз курсдошига уйланибди. Профессор квартирасини ёшларга берибди. Орадан бир йил ўтгач, йигит хотинидан ажралибди ва суд орқали квартира, уй жиҳозларини ҳам бўлиб олибди. Уша мақолада айтилишича, айрим студент йигитлар қайси қизга уйланса, нималарга [ўй-жой, мол-мулк, мансаб, илмий даража] эга бўлишларини ҳисоб-китоб қилиб олишган экан.

Сингилжоним, албатта, сен инсоний муносабатларни, айниқса, муҳаббатни бундай баҳолаш мумкинлигини асло тушунмайсан.

Сенинг хатинг судда халқ маслаҳатчиси бўлиб қатнашган танишимнинг куйиб-ёниб айтган гапини ёдимга туширди:

— Эру хотинлар ажралишаётиб, бир-бирларини шунчалар беҳурмат қиладиларки, улар учун бошқалар уялади. Рўйхат тузиб, кўрпа-тўшак, идиш-товоқ, мебель талаш-шади, мўлтираб турган болалар ҳақида ўйлашмайди ҳам. Аёлларнинг бағри тошлиги ҳайратга солади.

Худди шундай одамларга қараб туриб баъзилар: «Севги қолдими шу замонда?»— деб гап маъқуллайдилар. Сен эса, фидойи, пок-покиза, меҳрибон, қалбининг аччиқ саволларига «Наҳотки гуноҳим шунчалар кўп бўлса!» деб жавоб тополмайсан.

Атрофингдагиларга разм солгин-а: улар ўзинг айтганингдек сенга тасалли беришмоқчи, кўнглингни кўтармоқчи бўлишади. Бу — улар сени тушунганликларидан.

Машҳур арман шоири Геворг Эмин бир шеърда:

Ҳақ бўлсам ҳам гар юз бор,
Кўз ёшларинг олдида
Гуноҳдор — мен, гуноҳдор,—

дейди. Бу — аёл изтироблари, гаму кўз ёшлари олдида тиз чўкиб айтилган мард йигит сўзи. Сингилжоним, менга ёзган хатинг саҳифаларига томган кўз ёшларинг ҳақи, сенга азоб берган одамга бўлган муносабатини билдириб, сени ранжитиб қўймоқдан кўрқаман. Чунки хатинг шундай давом этади: «Мени ундан жуда кўпчилик совутмоқчи бўладилар. Ақл билан иш тутишга ундайдилар. Кошки, ақлим туйғуларимга бўйсунса. Юқорида унга муносабатларимни ўтган замонда бўлгандек ёздим. Аммо ҳануз туйғуларим заррача ўзгармаган».

Мен сенинг муҳаббатингни пок, қатъий, умрбоқий деб

таърифламоқчи эмасман. «Муҳаббат» сўзида мана шу Фазилатларнинг энг олий нуқтаси мужассам. Агар у ўткинчи, бевафо, ёлгон туйғу бўлса, бундай муқаддас ном билан аташнинг нима ҳожати бор! Сенинг номингни фахрланиб айтмоқ истайман, синглим. Токи, аёлларнинг умумлашма образи этиб тасвирланган, ўз шахси, ғурурини кўрсатиш учун арзиманган сабаб, баҳонаю ғумонлар туфайли севгилисидан воз кечиб, кейин йигитга таънаю маломат ёғдирган замонавий китоб ва кино қаҳрамонлари ҳам сендан ибрат олсинлар. Лекин илтимосингни бажармаслик ҳам мумкин эмас. «Бу хатни фақат ўзингизга ишониб ёзим», — дебсан.

Сен ғурури жуда баланд қизсан. Шу ғурур туфайли муҳаббатингни ҳамма нарсадан устун қўясан. Битта одамни бахтли қила олишинга ишонасан. Шу ғурур туфайли юрагинга муҳрланган азиз номни ўчиролмайсан, унинг устига бошқа ном ёзолмайсан. Шу ғурур туфайли аёллик меҳринг, муҳаббатингни фақат битта одамга фидо қилмоқчи истайсан. Айтинг-айтинг, ҳар бир аёлга мана шундай бахт — бир кишига муқаддас фидойилик, бош эгмоқ бахти насиб этсин!

Редакциямизга келаётган шикоят хатларининг аксарияти оилавий мавзуда бўлади. Мана, шундай хатларнинг бириндан қисқа кўчирма:

«Бундан уч йил олдин менга қанчадан-қанча ваъдалар бериб уйланган эрим тамоман ўзгарди. Ишдан чарчаб қайтадио, чеҳраси очилмайди. Бу ҳам етмагандек, менга «Қовоғингни очмайсан», деб жанжал қилади. Онамникига кетиб қолдим...»

Нотаниш синглим, сенинг мактубинг олдида бу сатрлар жуда ғариб, ачинарли. Шубҳасиз, тўй олдида йигит қизга ваъдалар берган бўлса, қиз ҳам йигитга вафодор хотин бўлишни дилига тугиб қўйгандир. Аёл кишини хонадоннинг офтоби, дейишади. Аёл табассуми, ширин сўзи, мулоимлиги қайси тош юракни эритмайди! Ох, ишдан ҳориб-чарчаб қайтган эркак ҳузурига чарақлаб пешвоз чиқиш ўрнига, бу офтоб юзига жаҳл ва белисандлик булутини тортиб олса борми! «Худонинг ўзи асрасин бундай хотиндан», — дейишади.

— Ун олти ёшимда даданга беришган, — ҳикоя қилдилар етмиш ёшли онам. — Тўй кечаси «Ёр-ёр» айтиб олиб чиқиб кетишаётгани, қўшни кампир ҳаммага эшиттириб: «Ҳожининг бу эрка қизиям бир жойда рўзғор қилиб ўтирармикан!» — деди. Бу гап қулоғимга қўйилиб қолди. Даданг ёшлиқларида, айниқса, бир сўзлик эдилар. Ўзимдан ҳам ўтарди шекилли, тарсаки еган пайтларим ҳам бўлган. Лекин бирор марта уйимизга бориб, жанжалимизни билдирмаганман. Аввало, даданг билан аразлашганда, даданникига бормасдим, сездириб қўйишдан, қўни-қўшинларнинг устидан кулишдан қўрқардим...

«Қўрқардим...» Ҳозир маълумотидан қатъи назар, эркалар билан баробар, баъзан улардан ҳам ортқроқ маош оладиган айрим аёллар бу сўзни кекса оналаримизнинг ожизлиги, муштипарлик белгиси, деб тушунишлари мумкин. Аммо ўз топгани, куч-қувватига ишониб, [бу ибора айримларга қаттиқ ботар, лекин ҳамма нарса, воқеа ва ҳодисаларни ўз номи билан аташ керак] ота-онаникига кетиб қолган ва оқибат рўзғори бузилган аёллар бу сўз-

нинг нақадар ўринлилигига иқроор бўлишади. Вақтида буни тушулмаганликларидан афсусланадилар.

Тўғри, оилавий ҳаётда оғирлик кўпроқ аёллар зиммасига тушади [ким билади, балким бу биз — аёлларнинг субъектив ишончимиздир!]. Бу ўринда мен бола боқиш, рўзғор юмушлари ҳақида гапирётганим йўқ. Эл-юрт ичида оиладаги камни яшириб, кўпни ошириб, қариндош-уруғ ўртасидаги айрим ножўя гапларни ютиб юбориш, хонадондагилар, айниқса, эрининг гоҳ билмай, гоҳ аччиқ устида айтиб юборган гапларни кечириб яшаш аёл кишининг ҳусни. Оқила аёллар бу ҳолатни табиий, қонуний деб биладилар. Шунинг учун оғринмайдилар, зорланмайдилар. Мана шу фазилатлари туфайли ширин оилавий бахт топадилар. «Ёшлиқда ёзгани — тошга ёзгани» дейди халқимиз. Сенинг ёш, лекин ёшинга нисбатан теран табиатингда мана шундай юксак, оидин фазилат бор. Шунинг учун ҳам бахтли бўлишинга ишонаман, синглим.

Синглижоним, жаҳондаги энг одил тузумимиз туфайли, мамлакатимизда аёллар эркалар билан тенг ҳуқуқли. Ҳамма ўз тақдирини ўзи белгилайди. Уқишда, ишда, оилада тенг ҳуқуқлилик энг майда муносабатларда ҳам кўринмоқда: овқат пиширишда, кир ювишда, бола боқишда, йўғилиб меҳмондорчилик қилишда, кийинишда баравар.

Шароит, имконият, бир-бирини тушунишдан келиб чиқадиган бундай тенгликларни рад этмайман-у, аммо мен дадам билан қирқ йил турмуш қуриб, маҳалла-қўйга овозаси чиқмасдан олти фарзандни тарбиялаган онамининг мана бу гапларини тан оламан: «Эркак киши ишлаб, топиб рўзғорга кўтариб келади. Эркак кишининг ғурури ҳам баланд бўлади. Шунинг учун аёл энг аввало унинг ҳурматини жўйига қўйиши керак. Тўғри, ҳозирги аёллар рўзғор аравасини эркалар билан баравар тортишади. Лекин ким бўлишдан қатъи назар, ишчи ёки олимми, уй бекасими — аёл аёлликча қолиши керак. Шундагина у ўзи орзу қилган ҳурматга сазовор бўлади».

Синглим, мен сенинг хатингдан заррача четга чиққан им йўқ. Сен ҳали жуда ёшсан, лекин бир хонадоннинг чарақлаган офтоби бўлгулик қалбинг бор. Мен сенинг бахтли бўлишингни шунчалар истайманки!

Одатда, шодлик кунлари парқанот бўлади, қандай учиб ўтганини билмай ҳам қоласан. Аммо гап, интизорликни елкасига юклаган дақиқалар соатлардан узун, вазмин кечади. Сенинг бир йилдан ортқ кунларинг ана шундай кечибди. Лекин бунинг учун ҳеч кимни айбламайсан, нолимайсан. Менга кўнглингни очгинг келибди. Менда ҳам шундай ҳолат бўлади: ўзим саволларга жавоб тополмай қолганимда кучли, иродали одамга суянгим, уларни тинглагим келади. Мен сен учун шундай одам бўла олармиканман! Ҳаётинг тажрибаларим ҳам сеникидан унча ортқ эмас. Бунинг устига...

Балким, бу бир тасодифдир. Балким, психолог олимлар ҳақиқат эканлигини исботлашаётган телепатиянинг кучидир: сенинг ёзганларинг менинг юрак сирларимга шунчалар яқин экан, нотаниш синглим! Сени қийнаган саволларга мен ҳам жавоб излайман. Шу бонсдан ҳам мактубингни [тўғриси, энди бу иккаламизнинг мактубимиз бўлиб қолди] кўпчиликка ҳавола қилдим.

ХОТИМА ЎРНИДА

Мен бу мулоҳазаларимни журналга тавсия этишдан аввал касбдош дўстларимга ўқиб бердим. Муҳаббат ўтида куйиб-ёнган жонсарак қизнинг беҳаловат туйғулари уларни бефарқ қолдирмади. Лекин йигитнинг хатти-ҳаракатлари тортишувга сабаб бўлди. Хатто «Бу йигитнинг эси жойидами! Мақсади нима экан!» — деган эътирозлар ҳам эшитдим. Мен анча ўйланиб юрдим. Бу орада бир тасодиф юз бердию, дўстларим мунозарасига аниқлик киргандай бўлди.

ЎЗЛКСМ Марказий Комитетининг «Агитпоезд» брига-

даси билан Қашқадарё областига борган эдик. Районларга эрта кетиб, кеч қайтамыз. Юрсам, турсам хаёлим юқордаги хат муаллифида. Лекин у менга уй адресини ҳам, ўзи ишлайдиган мактаб номини ҳам ёзмаган. Фақат қизнинг исмини биламан. Йигитнинг ҳам исми маълум.

Бир районда илғор ёшлар билан учрашувда бўлдик. Сўхбат асосида кўзларида аллақандай сирми, хаёл ёки дардми учқунлаб кетаётган йигитнинг шеваси, исми [қиз мактубда ёзган исм эди] юрагимни орзиқтиргандай бўлди.

«Қаерликсиз!»— сўрадим. У мен кутган область номи-ни айтди. Ҳеч шубҳам қолмади. Неча ойдан бери бағримда тошдек қотиб ётган аламзадаликни зўрға ютиб, ёшлар билан суҳбатни тамом қилдим ва у йигитдан бир оз шошилмасликни сўрадим.

— ...ни танийсизми!— Ёлғиз қолганимиздаги биринчи гапим шу бўлди.

Йигитнинг кўзларидаги ним табассум бутунлай сўндию, ҳалиги сирли, дардли туйғу кўзидан бутун чеҳрасига қалқиб чиқди. Ҳа, бу — ўша қизнинг фидойи муҳаббатига сазовор бўлган энг бахтли, айна дақиқада шундай муҳаббатнинг қадрига етмаган бахтсиз деганим йигитнинг ўзгинаси эди...

Қадрли журналхон, юқоридаги мактубни ўқиркан, сиз ҳали қайта-қайта менинг аҳволимга тушдингиз: йигитнинг бетайин вадаларию ёлғончиликларига муносиб жавоб

тополмай, «Бу йигитнинг ақли жойидамикин!» дегандир-сиз балки! Унинг шаънига ёмон сўз айтмаганимга ажаблангандирсиз... Йўқ, агар мен йигит билан ҳеч қачон учрашмаганимда ҳам, у ҳақда бирор ножўя фикр айтолмасдим. Акс ҳолда, қизнинг менга на фақат ишончи, ҳурмати ҳам қолмасди, менга хат ёзганидан пушаймон бўларди. Чин муҳаббат учинчи одамнинг яхши-ёмон гапидан исиб-совурмиди!

Қисқаси, бу воқеанинг бутун тафсилотидан хабардор бўлдим. Журнал имкониятларидан келиб чиқиб гапни шу ерда тугатаман.

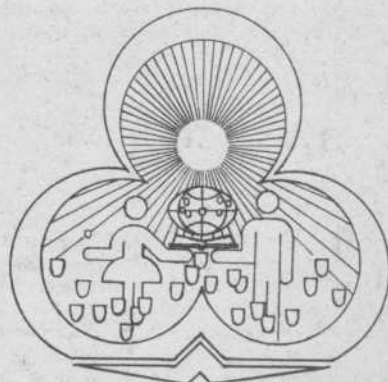
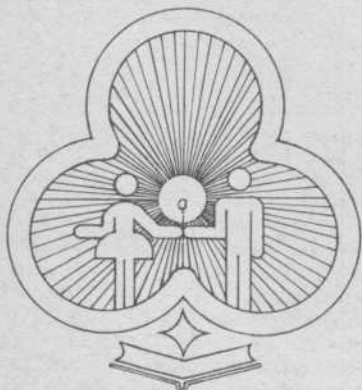
Шунинг учун юқоридаги гапларимдан хулоса чиқармадим. Сиз ҳам бунга шошилманг. Ҳозирча юқоридаги хатни тушунишга ҳаракат қилайлик. Балким, шу ҳақда фикр ва мулоҳазаларингизни билдирарсиз!

КОНКУРС ДАВОМ ЭТАДИ

Журналимиз эмблемаси учун эълон қилинган конкурсга кўплаб асарлар келмоқда. Редакциямизга келган янги расмлар билан танишиб, мулоҳазаларингизни бизга ёзиб юборсангиз, муҳтарам журналхон дўстлар!

Рассом Ш. Баҳромов таклифлари.

Архитектор М. Ҳамидов таклифлари.

НАЧОРА, ҚИСМАТДА БОР ЭКАН...

Шоир ва носир Офарин ҳузурида

ҚУВНОҚ
ҚИТМИР

Шоир Офаринни ғойибона танийман. Телевизорда, турли хил адабий йиғинларда кўрганман. Тўладан келган, дўнғпешона, сочлари силлиқ таралган бу шоир менга камтарлик тимсолидек туюлади. Экранга чиқса, хокисор илжайиб қўядию қимтиниб шеър ўқийди. Адабий кечаларда ҳам шошмайди-ҳовлиқмайди, калласини бир томонга эгиб, узоқдан — ё Мир Алишер замонидан, жилла қурса, Фафур Ғулом ёхуд Твардовский давридан гап бошлайди. Ёшларга тўрт оғиз ўғит айтиб, назмгўйликка ўтади. Шеър ўқиганда у тамом ўзгаради: кўзлари ёниб, овози гумбурлаб, гўё арзу самога таҳлид қилаётгандек бўлади. Шеър битгач, яна ийманибгина кулимсирайди, минбардан сирганиб тушиб кетади...

Ана шу адиб Офарин ила тўрт оғиз гаплашиб суҳбатини олишга орзуманд эдим. Бир куни юрак ютиб уйига телефон қилдим.

— Бажонидил, дўстим!— деди у илтимосимни эшитиб,— бизнинг хонадон мухлислар, айниқса мухбирлар учун ҳамиша очиқ. Камина эрталаб соат саккиздан кеч саккизгача хизматдаман. Марҳамат қилинг.

Азонда бориб, шоирнинг илҳом парисини ҳуркитиб юбормай деб чошгоҳда йўлга тушдим. Шоир шаҳар чеккасидаги баланд уйнинг тўққизинчи қаватида яшар экан. Мен борганда у узунчоқ, тор балконнинг қирғоғига ёпишиб ҳаётни ўрганаётган экан. Қўлида катта, қора дурбин. Ёнида ўн икки ёшлардаги бир бола қоғоз-қалам тайёрлаб турибди. Ҳурматли адибимиз менга шошиб қўл бердию узрини айтди:

— Бир пас нафас ростлаб туринг, мулла Қувноқбой! Объектларим қочиб кетмасин, кузатиб олай.

У олисдаги далаларга дурбин солди.

— Ёз, ўғлим!— деди бироздан кейин,— ям-яшил тўтзор ёқалаб сигир етаклаган қиз кетаяпти. Бошида паранг рўмол, оёғида маҳсими, нима бало, йўқ, дала маликасига маҳси ярашмайди, ағдарма этик деб ёз! Ёздингми? Хўш, бу қизнинг юриш-туришидан ўз касбига меҳр қўйганлиги шундоққина барқ уриб турибди. Ёз, ўғлим, тўхтама! Бу очерким чиқса сенга кеди олиб бераман... Ана, рўпарада маргилон дўппилик бир йигит келаяпти. Ҳозир

улар учрашадилар ва... йигит дала маликасига дил розини айтади. Қиз уялиб атрофига олазарақ боқади... Ие, йигит йўлини тескари солиб кетди-ку! Бефаросат! Ҳеч бўлмаса сигирини етаклашиб молхонагача обормайсанми, номерд! Туппа-тузук келаётган сюжетимни расво қилдинг-а! Хай, майли, қолганини фантазия қиламиз-қўямиз-да...

Шоир ўғлига жавоб бериб юбордию менга юзланди:
— Эшитаман, қулоғим сизда.

— Офарин ака, ҳаётни бу тарзда ўрганиш сэл... ноқулайроқ эмасми?

— Аксинча!— деди у ишонч билан,— мен дала меҳнаткашларининг қимматли вақтларини ўғирлашни истамайман. Икки йилдирки, мана шу балконда туриб бемалол ҳаёт билан танишмоқдаман. Натижа ёмон эмас. Туркум шеърлар, ҳикоялар, ҳатто кичикроқ лирик дoston ёздим. Кўзингиз тушмадимми журналда?

— Офарин ака, бир вақтлар сиз ҳаётга бевосита яқин бўлиш ниятида бир неча йил қишлоққа бориб ишлаб келган эдингиз. Шу қишлоқ сафаридан олган таассуротингиз ҳақида икки оғиз...

Адиб кўйлагининг этагини кўтариб кўрсатди:

— Ерқин таассурот... мана! Мен колхозда чорвачилик фермасида бўлиб, молбоқарлар турмушини ўргандим. Бир куни янги болалаган ола говмушнинг бузоғини силаб, унинг шахло кўзларига телмуриб турсам, номерд сигир орқамдан келиб сузиб юборди. Юзтубан йиқилдим. Қорнимни миҳ тилиб юбориб икки ойча шифохонада ётдим. Мана шу чандиқ — ҳаётни ўрганиш самараси.

— Демак, чандиқсиз ҳаёт бўлмайди, демоқчисиз, тўғрими?

— Мутлақо тўғри! Бу ҳақда мен «О сигир шохлари, меҳрибон шохлар!» деган шеъримда батафсил тўхталганман.

— Гап шеърга келди. Сизнингча, бугунги шеърятимиз қандай бўлиши керак?

Офарин ичкари хонадан газета кўтариб чиқди.

— Узр, нокамтарликка йўймайсиз, мен ўзимдан мисол келтирай... Мана буни қаранг. Бу газета менинг бир шеъримни тескари босибди. Яъни интиҳосидан ибтидо-

сига қараб. Ажабки, шеър мутлақо бузилмабди. Шахсан мен ҳақиқий поэзия мана шундай бўлиши керак деб ўйлайман. Бизнинг асарларимиз универсал. У ёққа айлан-тириб ўқисангиз ҳам, бу ёққа айлантириб ўқисангиз ҳам бўлаверади.

— Яъни ўнг-терси йўқ?

— Худди шундоқ, ўнг-терси йўқ. Уқувчига қулай.

— Офарин ака, биз асарларингизнинг рус тилида ҳам чоп этилишини муштоқона кутмоқдамиз. Таржима бўла-яптими?

— Таржимани яхши эслатдингиз. Бир куни ярим ке-чада Женя телефон қиляпти...

— Институтдаги курсдошингизми, қайси Женя?

— Й-ў... Евтушенко Женя. Қалин оғайним эди. Тош-кентга келганда Чиноздан иккита дудланган балиқ олиб бергандим. Шу Женя. Опаринчик, ҳозир уйингга бораман дейди. Ҳўв, бошимни қотирма, сен билан валақлашиб ўтиргани вақтим йўқ дедим. Қўймади. Бир йил ёзаётган романини ташлаб қўйиб менинг шеърларимни ағдарди.

— Кейин чиқдимми? Кўрмадигу...

— Афсуски чиқмади. Журналдагилар ўқиб «примитив» дебди.

— Яъни жўнроқ?

— Шундоқ десаям бўлади. Мен сизга айтсам, дўстим, мураккаб шеър ёзишдан кўра жўн шеър ёзиш қийин. Мана, қулоқ солинг.

Асрим, самоларда ёқолдинг чироқ,
Юлдуз қилиб отдинг самога ўзни.
Қўзғата олмадинг ўрнидан бироқ
Аскар елкасида турган юлдузни.

Ҳўш, нимага тушундингиз? Ҳеч нимага? Мен ҳам тушун-мадим. Ана энди каминанинг назмини бир эшитинг.

Гайрат қилгил план тўлгунча,
Яша, дўстим, токи ўлгунча

Қалай? Нимаси тушунарли эмас? Менимча, фикр очиқ ва равшан!

— Офарин ака, сизнинг бир оёғингиз... узр, мен бир қўлингизда наср, бир қўлингизда назм демоқчи эдим. Бу оғирлик қилмайдими?

— Асло! Яна бир қўлим бўлганда мен бемалол дра-матургияни ҳам кўтариб турардим. Бировга шовла ёқади, бировга мошхўрда. Мен таом танламайман. Худога шу-кур, ошқозоним яхши.

Офарин дам-бадам эснаб соатига қараб қўйди. Мух-бир оғайниларимдан эшитгандим. У ҳар куни тушда уч-тўрт соат ухлаб олар экан. Шунинг учун сўнгги са-волга ўта қолдим:

— Агар сир бўлмаса, яқин келажақдаги ижодий ре-жаларингиз тўғрисида ҳам эшитсак?

— Ҳозир тетралогиямнинг учинчи китобини ёзаяпман. Икки жилдини нашриётга топширувдим. Сизга ўхшаган мухлис дўстларимнинг маслаҳати билан қайтариб олдим. Тўртала жилд битсин, кейин «Тинч Дон»га ўхшатиб яхлит қилиб чиқармоқчимиз.

— «Ёдгорлик» деб ёзиб, ипак лента билан боғлаб-а?

— Ўлманг, ипак лента билан боғлаб.

— Демак, адабиётимиздаги илк тетралогия автори ўзингиз бўлар экансиз-да?

— Афсуски, шундоқ бўлай деб турибди. Начора, қис-матда бор экан...

ТЎХТАШ АШУРОВ

ЮБИЛЕЙ

К

атта маданият саройида бир драматургнинг юбилей кечаси бўлди. Юбилей тантаналари-да танқидчи, унинг илҳом париси, яъни ра-фиқаси, қариндош-уруғ, дўст-ёрлари бўлиб, жами йигирма етти одам қатнашди. Мажлис сунггида сўз олган фаррош аёл йиғилганларга қарата дил сўзларини тўкиб солди.

— Қани энди бошқа юбилейлар ҳам шундай ўтса. Зап мутлақо ифлос бўлмади. Менинг меҳнатимни қадрлаган-ларинг учун раҳмат, барака топинглар.

Драматургнинг уйида ўтказилган зиёфатда эса, бунинг акси бўлиб чиқди. Унда уч юз киши қатнашди.

— Нега кеча дарсдан қочиб, уйга вақтли кел-динг, а... а..?

— Ўзингиз ҳам ҳар куни иш вақтингиз туга-масдан уйга келиб оласиз-ку, дада!...

— Кеча нега бригадангиз кунлик нормани ба-жармади?

— Қўшни корхонадан мусобақадоншлар келиш-ган эди, уларга зиёфат уюштириб бир оз намроқ ишладик...

Расмларни **Б. ТОҶИЕВ** чизган.

АВТОРЛАРИМИЗ

Усмои АЗИМОВ. 1950 йили Сурхондарё область Бойсун районида туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Инсонни тушуниш», «Ҳолат», «Оқибат» каби шеърий китоблар автори. Владимир Маяковский номидаги мукофот лауреати.

Зоҳир АЪЛАМОВ. 1943 йили Тошкентда туғилган. 1965 йилда Тошкент Давлат университетининг журналистика бўлимини тугатган. «Бахтли билет», «Муқаддима», «Бам манзаралари», «Кийик кўзлари» китобларининг муаллифи.

Омон МУХТОРОВ. 1941 йили Бухорода туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Чорлар қуёшли йўллар», «Оҳанг», «Қушлар ва тушлар», «Нигоҳ», «Йиллар шамоли», «Ҳаёт дарвозаси», «Ёғду», «Бухоролик донишманд», «Учқур поездлар» каби китобларнинг автори. Ўзбекистон Кинематография Давлат комитетида ишлайди.

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА. Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофотининг лауреати. Шоира яқинда «Пахта ҳиди» номли ўн иккинчи китобини шеърий мухлисларига тақдим этди. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзида ишлайди.

Сотволди РАЖАБОВ. Андижон область Хўжаобод райониде ту-

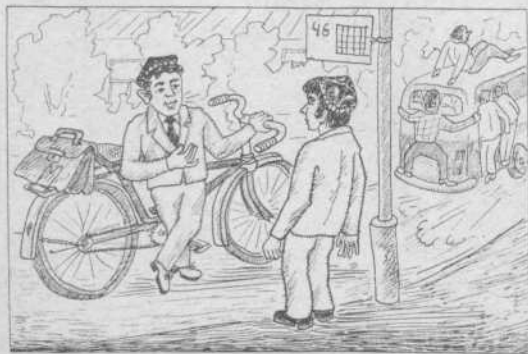
ғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Меҳр», «Шаҳар доим гавжум» каби насрий тўпламлар муаллифи. Андижон область «Коммунист» газетасида хизмат қилади.

Шарифа САЛИМОВА. 1950 йили Тошкент область, Паркент райониде туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. «Ҳаёт завқи» шеърий тўпламининг муаллифи. Ўзбекистон телевидение ва радиозиттириш Давлат комитетида ишлайди.

Сойим ИСҲОҚОВ. 1941 йилда Ғаллаорол районидеги Қўйтош қишлоғида туғилган. 1969 йили ТошДУнинг филология факультетини тугатган. Ҳозир Чиноз районидеги 1 Май номли 5-ўрта мактабда ишлайди. Республика матбуотида 1965 йилдан ҳикоялари чиқа бошлаган. «Шарқ юлдузи» журналида «Сирдан тинч дарё», «Юлдуз кўкда сўнади» қиссалари эълон қилинган.

Шукр ХОЛМИРЗАЕВ. Сурхондарё область, Бойсун райониде туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини тугатган. «Тўлқинлар», «Ун саккизга кирмаган ким бор», «Сўнги бекат», «Уқилмаган саҳифа», «Қилкўприк» сингари асарлар муаллифи.

АВТОРЛАРИМИЗ

— велосипед сотиб олганимдан буён бирор марта ҳам ишга кечикиб қолганим йўқ. Сенга ҳам шунини маслаҳат бераман.

«Ёшлик («Молодость») — ежесечасный литературно-художественный и общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор У. ҲОШИМОВ

Адресимиз: 700000. Тошкент — П.
Ленин кўчаси, 41.

ТЕЛЕФОНЛАР:

Бош редактор Уринбосари —
32-54-73

Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-57-34
Шеърий, адабий танқид ва
санъат бўлими — 32-56-41
Иқтимоий-сиёсий бўлим — 32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан
зиёд қиссалар қўлёмасини қабул
қилмайди. Бир босма листгача
бўлган асарлар авторларига
қайтарилмайди. Редакция ўз
тавсиясига кўра амалга
оширилган таржима асарлар
қўлёмаларининг қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда
«Ёшлик»дан олинди» деб
изоҳлангани шарт

Босмаҳонага туширилди 25.05.83 й.
Босингга руҳсат берилди 23.06.83 й.
Офсет босма усулида чоп этилди.
Р. 07279 Қогоз формати 84×108^{1/16}.
Қогоз ҳажми — 5,25 лист.
Шартли босма листи 8,82.
Нашриёт ҳисоб листи 12,3.
Тиражи 86933 нусха.
Буюртма № 966 Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат
Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси.
Тошкент, 700029, «Правда Востока»
кўчаси, 26.

© «Ёшлик» № 7, 1983.
«Ёш гвардия» нашриёти